



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

BOL OG BY

BONDEPROTEST

BOL OG BY

LANDBOHISTORISK TIDSSKRIFT 1994:2

Landbohistorisk Selskab

Bol og By, Landbohistorisk Tidsskrift udgives af Landbohistorisk Selskab og redigeres af arkivar, dr. phil. Bjørn Poulsen, Landsarkivet for Sønderjylland, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa (redaktionsadresse), forskningsstipendiat, ph.d. Bo Fritzbøger og lektor Jens Villiam Jensen.

Tidsskriftet kommer to gange årligt og koster 160 kr.

Bestilling til
Landbohistorisk Selskab,
Kerteminde Museum,
Strandgade 7,
5300 Kerteminde.
Tlf. 65 32 37 27

ISSN 09 00-7334
ISBN 87-7526-152-9

Bidrag til tidsskriftet bedes sendt til redaktøren.

Udgives med støtte fra
Statens Humanistiske Forskningsråd og
Landbohistorisk Støttekreds.

Produktion:
Grafisk Produktion Odense

Omslag:

I den sønderjyske "Selvstyrebevægelse" havde Cornelius Petersen af og til planer om et bondetog til København i stil med Mussolinis march mod Rom i 1921. Som plakaten viser, gjorde bevægelsen sig forestillinger om et væbnet kup mod den danske regering. Museet på Sønderborg Slot.

INDHOLD

Forord	7
<i>Erik Helmer Pedersen:</i>	
Landbrugskrisen, L.S. og Christiansborg-politikken 1930-33	8
<i>Hans Schultz Hansen:</i>	
De nordslesvigske bondebevægelser i mellemkrigstiden	46
<i>Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt:</i>	
Landvolkbevægelsen i Slesvig-Holsten.....	66
<i>Flemming Just:</i>	
LR 80 og Landbrugets Græsrodde	78

Forord

“Bol og By” behandler i dette tema-nummer en række bevægelser, som i det 20. århundrede, gennem kortere eller længere perioder, har udgjort en til tider særdeles synlig opposition til de traditionelle landbrugsorganisatio-ner.

Også i vore dage griber landmænd un-dertiden til voldsomme midler for at udtrykke den afmagtsfølelse over for tingenes tilstand, som skaber vrede. Og gennem den nyere historie synes især sammenfald af økonomiske pro-blemer og interesse modsætninger in-den for landbrugserhvervet og dets or-ganisationer at have befordret frem-væksten af protestbevægelser. Men mål, midler og organisationsformer har været temmelig forskelligartede.

Tre artikler beskæftiger sig med 1920'ernes og 30'ernes danske og nordtyske bondeprotestbevægelser, der udsprang af udbredt økonomisk krise, og som i vekslende omfang gjorde fæl-les sag med tidens antidemokratiske politiske strømninger. Den fjerde ar-tikel giver for første gang en samlet skildring af de seneste årtiers hjemlige “græsrodsbevægelser” inden for land-bruget.

*Bo Fritzbøger
Jens Villiam Jensen
Bjørn Poulsen*

Landbrugskrisen, L.S. og Christiansborg-politikken 1930-33

af Erik Helmer Pedersen

Indledning

Den 18. november 1930 holdt 19 landmænd krisemøde på en gård i Rønge vest for Randers. Mødets selvbestalte leder hed Knud Bach, ejer af en større gård i byen. Flertallet af de fremmødte var lokale husmænd, som sad hårdt i det økonomisk. De opnåede da også, at mødet rettede henvendelse til sognerådet i Sdr. Vinge-Torup kommune om at vise forståelse for, at de kunne komme bagud med deres skatbetaling.

Men de 19 stod åbenbart ikke ene med deres problemer. Mange havde ikke råd til at betale december termin. Rygtet om Rønge-mødet spredtes derfor hurtigt, og 9. december kunne Knud Bach lade sig vælge som formand for en ny organisation "Landbrugernes Sammenslutning" i Langå-Torup-Sdr. Vinge kommune. Dermed var grunden lagt til et landsomfattende kriserøre, først benævnt som "Randersbevægelsen", senere som det mere formelle "Landbrugernes Sam-

menslutning" eller i daglig tale "L. S." Da den stod på sit højeste et par år senere, mønstrede den efter eget sigende langt over 100.000 medlemmer eller mere end halvdelen af de danske landmænd.

Men hvor sammensluttede de oprørte landbrugere i grunden var, er en helt anden historie. De fleste tog åbenbart ikke deres medlemskab mere alvorligt, end de ganske enkelt undlod at betale kontingent. Sponsorer blev i stedet storbrugets nobelt tilbagetrukne organisationer Majoratsforeningen og Godsejerforeningen, og der vil i det følgende blive argumenteret for, at disse godsejersammenslutninger tog sig godt betalt herfor. I konsekvens heraf vil jeg stærkere, end det hidtil er gjort, betone bevægelsens erhvervspolitiske betydning. Det specifikt erhvervsøkonomiske fik den aldrig rigtig grebet om, fordi den ikke trods oprettelsen af samarbejdsorganet Erhvervsudvalget fik sikkert fodfæste inden for andelsbevægelsen.

Erik Helmer Pedersen, f. 1932, cand. mag. i historie og dansk, dr. phil. 1979. Ansat 1968 ved det daværende Institut for økonomisk historie, Københavns Universitet, nu en sektion under Institut for historie. Har især arbejdet med landbrugshistorie og udvandringshistorie og i den anledning skrevet en del bøger og artikler om disse emner, senest bd. IV i De danske Landboforeningers jubilæumsværk *Landboforeninger i 200 år*, 1993.

Såvel i 1930'ernes landbrugshistorie som den almindelige politiske historie tillægges L.S. og dets virksomhed en vis betydning. Gennem sin agitation for støtte til et kriseramt dansk landbrug satte bevægelsen efter de flestes opfattelse dagsordenen for en stor del af krisedebatten og dermed den lovgivning, der skulle række det skrantende hovederhverv en hjælpende hånd.

En første og på mange måder grundlæggende skildring af L.S.' indflydelse på den førte politik skyldes Fridlev Skrubbeltrang i hans fremstilling af den almindelige landbohistorie i tiden ca. 1850-1940.¹ Han opfattede bevægelsens opståen og hurtige udbredelse som en spontan reaktion på den økonomiske krise i 1930'ernes begyndelse og påviste som den første den tætte forbindelse mellem bevægelsens aktiviteter og den modsvarende reaktion fra landbrugets og samfundsmagtens side.

Men samtidig understregedes det, at de eksisterende landbrugsorganisationer ret hurtigt fik dæmmet op for kriserøret, idet de gennem en enig optræden fik regering og rigsdag til at bjerge erhvervet over de værste skær. Dermed forringedes L.S.' indflydelse og betydning i tilsvarende grad, om end bevægelsen ved flere lejligheder senere hen søgte at få landmændene til at råbe højt i koret om landbrugets påberåbte fortrædeligheder, konjunktur- som politiker-skabte.

Dr. Skrubbeltrang tog senere spørgsmålet op igen i sin store skildring af husmandsbevægelsens historie.² Her erkendes det åbent, at L.S. skabte splittelse i husmændenes rækker, fordi dens forenklede budskab om det såkaldte arbejderregimes hånlige afvisning af landbrugets krav lød overbevisende i en kriseramt landmands ører.

Den første samlede og hidtil eneste skildring af L.S.' indre og ydre historie er leveret af historikeren Per Brogaard i en specialeafhandling om bevægelsens virksomhed 1930-36.³ På grundlag af omfattende undersøgelser i tidens dagspresse og pjecelitteratur har han været i stand til at møblere en stor del af det univers, bevægelsen skabte. Desuden har han haft god nytte af privatarkivet efter en af bevægelsens ledende skikkelser, stamhusbesidder Jørgen Sehested, Broholm på Fyn. Skridt for skridt følger Brogaard bevægelsens opståen og udvikling i disse år og viser, hvorledes man gang på gang skifter målsætning og taktik. Da en væsentlig del af Brogaards dokumentation er søgt udnyttet i det efterfølgende, er det ikke stedet her i detaljer at redegøre for resultatet af hans pionerundersøgelse. Jeg kan på en række områder tilslutte mig hans prisværdigt forsigtige konklusioner, men jeg må, som allerede antydnet, erklære mig uenig med ham, når han på det nærmeste vil frikende bevægelsen for godsejerpolitisk slagside.



Herregården Broholms ejer, Jørgen Sehested, der som storlandbruger var en af L.S.' vigtigste politiske og økonomiske bagmænd. Fotografere- ret med sin "Broholmer" i 1930'erne. Det kongelige Bibliotek.

Selv har jeg ikke forsket i L.S.' indre historie. Derimod har jeg ved forskellige lejligheder bestræbt mig på at sætte bevægelsen og dens virksomhed ind i en bredere sammenhæng ved at sammenligne den med andre "oprørsbevægelser" i såvel Danmark som i udlandet.⁴ Desuden har jeg i værker om det danske landbrugs historie

kontrasteret dets agitation med eksisterende organisationers modsvarende virksomhed.⁵

I bogen om Landbrugsraadet 1919-33 drøftes sammenhængen mellem rådets indsats på dets forskellige aktivitetsområder og det omgivende miljø, nationalt som internationalt. Efter som Landbrugsraadet indtil Husmandsforeningernes optagelse i juni 1932 koncentrerede dets virksomhed omkring landbrugseksporten og dens voksende vanskeligheder i en krisetid, kom det i de første par år sjældent til direkte konfrontation med L.S., da bevægelsen kun perifert beskæftigede sig med denne side af landbrugets virksomhed.

Efter omdannelsen i juni 1932 blev rådet derimod en landbrugspolitisk platform for Landboforeningernes og Husmandsforeningernes tætte samarbejde med den socialdemokratiske landbrugsminister Kr. Bording som lydør lovskriver. Dermed måtte L.S. komme på kollisionskurs med Landbrugsraadet, ikke mindst fordi de to ledende skikkelser i rådet, Landboforeningernes H. Hauch og Husmandsforeningernes Jens Holdgaard, uden videre forpagtede væsentlige punkter af L.S.' program.

Denne opfattelse har jeg søgt at videreudvikle i bogen om landbrugshistorien 1914-88. Her gøres gældende, at L.S. spillede en vis rolle i kriserøret til og med den agrarpopulistiske

københavnerebegivenhed, Bondetoget til Amalienborg 29. juli 1935. Men da bevægelsens ønske om at tilbageholde den indtjente valuta effektivt blev krydset af regeringens lovudspil med forbud herimod, mistede den sin naturlige fremdrift og blev i stedet et forum for indre rivninger mellem frustrerede agrarpolitikere.

Bogen om landboforeningernes landbrugspolitiske virksomhed 1860-1983 føjer ikke meget nyt til L.S.' historie ud over en påvisning af, hvor højrøstet, ja grovkornet en opposition, en leder som H. Hauch mødte fra L.S.-sympatisører i De danske Landboforeningers bestyrelse. Det bliver på denne baggrund endnu mere forståeligt, hvorfor Hauch lod sig friste til at forlægge det landbrugspolitiske tyngdepunkt fra landboforeningerne til Landbrugsraadet.

Det begyndende kriserøre mandede ret hurtigt ud i nogle massive krav til regering og rigsdag om at skabe nogle bedre lovrammer for landbrugets økonomiske virksomhed. Det skete på den særlige baggrund, at den største landbrugsorganisation De danske Landboforeninger og de to borgerlige oppositionspartier Venstre og Konservative på det kraftigste havde bekæmpet så at sige alle de landbrugsorienterede lovudspil, som kom fra Stauning-Munch-regeringen fra og med dens tiltrædelse i 1929. I særlig grad havde man – med held må man sige – tordnet løs mod landbrugsmini-

ster Kr. Bordings i grunden ikke særlig vidtgående jordlovsudspil i samlingen 1929-30 og på ny i 1930-31.⁶

Da den samme grundholdning klart kan eftervises i forbindelse med behandlingen af andre principielle lovinitiativer fra Stauning-Munch-regeringens side, må det for en historiker give anledning til nogle overvejelser om den reelle baggrund for oppositionens totalt afvisende holdning på de fleste punkter. Selvfølgelig vil en opposition med næb og kløer bekæmpe den siddende regering, men det er påfaldende, hvor brat en kovending, især Venstre foretog i forhold til den tidligere politik på de forskellige sagsområder.

Venstre havde siden 1919 udvist en positiv holdning over for de forskellige jordlovsudspil uanset regeringens farve. Nu fremkom partiets ordførere på området, kraftigt sekunderet, ja nærmest overdøvet af partiets ledende skikkelser, med en afvisning, hvis motivering forekom de fleste i samtiden noget søgt i forhold til tidligere standpunkter. Modstanden gjaldt ikke alene den famøse ekspropriationsparagraf i jordlovsforslaget, men også holdningen til jordrentebraugets fortsatte udvikling. Det var statsfæste, forkyndte Madsen-Mygdal og P. P. Pinstrup som med én mund. Det samme måtte Hauch selvfølgelig sige i Landstinget, men uden den overbevisningens styrke, en Pinstrup kunne lægge for dagen.

Lige så påfaldende forekommer det, at L.S. ikke på noget tidspunkt advokerede for fortsat udstykning eller aktiv jordpolitik i det hele taget, selv om bevægelsen angiveligt også skulle tale husmandsbrugets sag. I L. S.' love stod der, at hvert amt skulle lade sig repræsentere i landsrepræsentantskabet "ved en mindre og større Bruger", og at den samme kombination skulle være formand respektive næstformand for samme.⁷ Selv om der ikke bruges udtrykket "husmand", mener Per Brogaard ud fra en analyse af det talmæssige forhold mellem registrerede L.S.-medlemmer og landbrugsbedrifter i et givet amt at kunne konstatere, at "der i visse amter har været særdeles mange husmænd med..."⁸ Selv om han må erkende, at L.S. aldrig interesserede sig for husmandssagen, vil han dog ikke gå så langt som til at sætte lighedstegn mellem L. S. og en landbrugspolitik til fordel for det større brug.⁹

På den anden side er Per Brogaard den første til at understrege Jørgen Sehesteds ledende stilling inden for L.S. Storbonden Knud Bach var nok af navn og ydre bevægelsens statuarisk fremtrædende formandsskikkelse, men det var folk som Sehested og andre repræsentanter for det store brug, der lige så stille trak i trådene, ja endog forstrakte privatpersonen Knud Bach med penge. Sehested var i tiden 1926-33 medlem af Majoratsforeningens bestyrelse, de syv første år som formand, og det var ham, som i årene

1932/33 - 1935/36 fik overført næsten 106.000 kr. til L. S.' kasse.¹⁰ Dermed var bevægelsen i virkeligheden bedre rustet end f. eks. De danske Landboforeninger til at virke for landbrugets påståede fælles sag. Hvordan den ellers skulle forstås.

Jørgen Sehested og hans agrarpolitiske virksomhed er et modsætningsfyldt og i mange henseender uskrevet kapitel i det danske landbrugs historie. Efter anden verdenskrig blev han dømt til 12 års fængsel for landsskadelig virksomhed under Besættelsen, og dermed forsvandt han fra offentlighedens – og historieskrivningens – søgelys, indtil Per Brogaard med sin undersøgelse af L.S.' virksomhed drog hans navn frem af glemselen.

En kendsgerning er det, at Jørgen Sehested var en begavet og dygtig godsejerpolitiker, der forstod at spille sine kort godt, selv om det i de fleste tilfælde måtte ske fra en 2. position. Som det er vist i bogen om Landbrugsrådet,¹¹ brugte Sehested i slutningen af 1920'erne flittigt sine tillidsposter i eksempelvis Dansk Skovforening, Dansk Skatteborgerforening og Tolvmandsforeningerne til at forfægte storlandbrugets økonomiske problemer i en husmandstid. Hans nærmeste samarbejdspartnere i denne kampagne var godsejer C. S. Scavenius, Klintholm på Møn, og ORS, dr. jur. Frantz Pio, Majoratsforeningens juridiske rådgiver. Deres aktiviteter var i 1927 medvirkende til, at regeringen Mad-

sen-Mygdal, hårdt presset af dets støt-teparti Det konservative Folkeparti, ved lov af 22. december 1927 fik lettet formueskatten med særlig adresse til såkaldt "passive" formuer, i første række landets største godsejere.

Der er heller ikke tvivl om, at det samtidige landmandsrøre eller den tidlige Randersbevægelse i 1927-28 med Knud Bach i spidsen¹² måtte komme kredsen omkring Sehested og Scavenius svært tilpas. Det rettede for en stund opmærksomheden mod det større brugs økonomiske problemer, hvor ellers socialpolitiske synspunkter havde domineret landbrugsdebatten. Og hvor storbruget som forpagter af de danske jordreseserver nok kunne føle sig udset til at blive den ydende part.

Problemstillingen

De anførte betragtninger leder frem til den allerede antydede problemformulering, at den erhvervspolitiske udvikling inden for dansk landbrug i de første og mest alvorlige kriseår 1930-33 naturligt nok har sit udgangspunkt i de stærkt forringede landbrugskonjunkturer, men at den også lader sig anskue ud fra den synsvinkel, at krisen på en måde kom til at dække over det fortsatte livtag mellem landbrugets og byerhvervenes respektive særinteresser. Inden for landbruget med dets nedarvede driftsstruktur gjorde der sig også stærke meningsforskelle gældende,

især mellem det store og det mellemstore brug på den ene side og småbruget på den anden.

Der er ingen tvivl om, at ikke mindst storbrugets folk i 1920'ernes slutning følte sig stærkt opskræmt ved tanken om et socialdemokratisk-radikalt ministerium, der ikke alene kunne tænkes at etablere en ny tvangsmæssig omfordeling af jorden, men også gennemføre en hårdere beskatning af såvel formue som indtægt. Det stærke prisfald i netop disse år på korn og andre af storbrugets primærprodukter kunne yderligere forskyde offentlighedens interesse mod småbruget med dets produktion af forædlede produkter, hvorpå priserne et godt stykke ind i krisen viste en opadgående tendens.

Den politiske debat i 1920'erne havde desuden vist, at Socialdemokratiet og Det radikale Venstre var sindet at reformere og demokratisere den magtstruktur, der mange steder beherskede lokal- og regionalsamfundet i en blanding af en ældre tids lovgivning, af sociale normer fra en svunden tid og af gods- og gårdejerdominerede styringsmekanismer.

I denne situation kunne landbrugskrisen opfattes som en art bolværk mod erhvervspolitiske og politiske nyskabelser af denne karakter. Når småbruget også var stedt i en alvorlig krise, kunne man lettere afvise en strukturlovgivning til fordel for denne brugsform.

Men omvendt kan regeringssiden også have set nogle muligheder for at føre nogle reforminitiativer igennem til sejr. Hvis der blev stillet krav om en kriselovgivning til fordel for landbruget, kunne regeringen under henvisning til en ellers fastlåst situation med et reformfjendtligt landsting opstille den bestemte fordring, at krisehjælp af den art måtte modsvares af tilsvarende støttelovgivning til fordel for andre kriseramte grupper, ikke mindst de langvarigt arbejdsløse.

I denne situation kunne truslen fra L.S.' side og bevægelsen i det hele taget med dens højrøstede agitationsformer tjene som en art forhandlingskorridor, som begge parter kunne bruge som dække til at opløde og omformulere nogle ellers cementerede positioner.

I snævrere forstand bliver problemstillingen følgelig, om L.S. påtog sig eller ligefrem blev pånødet en sådan formidlingsopgave i lighed med den, der blev Danmarks Agrarforening til del under det politiske forlig i 1894.¹³ Og blev L.S. anvendt af godsejerpolitikere som Jørgen Sehested som et brugeligt redskab til at fremme en landbrugspolitik, som ikke pr. definition indeholdt storbrugsfjendtlige elementer? Det vil også blive søgt klarlagt, om storbruget havde tætte kontakter til anden side, først og fremmest godsejergruppen inden for Det konservative Folkeparti.

Dokumentationen herfor vil i overvejende grad blive hentet i referaterne i Rigsdagstidende og i Avis-Årbogens korte henvisninger til offentlige udspil fra L.S.' side. Fremstillingen prætenderer på ingen måde at være en fuldstændig gennemgang af hele det erhvervspolitiske kriseforløb og har desuden sin naturlige udklang i Kanslergadeforliget i 1933, der i virkeligheden betød dødstødet for L. S. som decideret krisebevægelse.

Regeringens lovudspil efteråret 1929

Straks ved Rigsdagens åbning i oktober 1929 fremsatte den socialdemokratisk-radikale regering en række principielle lovforslag. Først og fremmest ville man gerne have ophævet de af Madsen-Mygdal-tidens love, som i særlig grad følte ensidigt rettet mod de lavere sociallag. Den 3. oktober foreslog finansminister C. V. Bramsnæs derfor at ophæve den allerede nævnte lov af 12. december 1927 om lettelse i formuebeskatningen, som i 1928-29 havde givet en så lille gruppe som 271 skatteydere en skattelettelse på 3 mio. kr. af ialt 7,7 mio., som i sin helhed var fordelt på godt 28.000 formueejere. Samme dag foreslog handelsminister C. N. Hauge at ophæve loven af 27. marts 1929 om værn for erhvervs- og arbejdsfriheden, den såkaldte "tugthuslov" eller som Hauge betegnede den, en klasselov med særlig adresse til landarbejderne.

Socialminister K. K. Steincke havde også et opgør at foretage med det, han og hans gruppe måtte opfatte som fortidens forsyndelser på det socialpolitiske område. Især havde man kig på den daværende indenrigsminister Oluf Krags arbejdsløshedslov af 1. juli 1927. Opgøret skulle dog helst foretages som en samlet reform af den danske sociallovgivning, noget som eksperter Steincke om nogen havde særlige forudsætninger for at få sat på papiret.

Første led i denne reform skulle være det lovforslag, Steincke fremsatte den selvsamme 3. oktober om arbejdsanvisning og arbejdsløshedsforsikring. Udspillet blev den 12. december fulgt op af et forslag om overgang til folkeforsikring til afløsning af lovene om sygekassevæsen, aldersrente og invaliderente.

For det tilfælde, at arbejdsløshedsloven ikke blev gennemført i samlingen 1929-30, foreslog socialministeren 30. oktober en lov om midlertidig hjælp til arbejdsløse, hvorefter langvarigt arbejdsløse kunne få hjælp i en længere periode end normalt. Da forhandlingerne om socialreformen som frygtet gik i hårdknude, fremsatte han 5. marts 1930 et forslag til en ændring af nævnte lov af 1. juli 1927, hvorefter det skulle blive økonomisk muligt for de arbejdsløshedsforsikrede at være med til at oprette krisefonds i tilslutning til arbejdsløsheds-kasserne, et vigtigt led i Oluf Krags bestræbelser

på at supplere den offentlige hjælp med arbejdernes selvfinansierede forsikringspræmie. Striden stod i virkeligheden mellem to helt divergerende grundholdninger: Socialdemokratiets krav om ret til fuld offentlig forsørgelse og Venstre og Konservatives lige så stædige kamp for at bevare og helst udvide selvforsørgelses- eller forsikringsprincippet.

Landbrugsminister Kr. Bording havde foruden sit jordlovsforslag af 13. november 1929 også reformer i tanker omkring en forbedret kødkontrol i danske slagtevirksomheder (forslag 20. november) samt visse justeringer i reglerne for handel med smør og margarine m.v. Forslaget om forbedret kødkontrol, en genganger fra tidligere samlinger¹⁴, ville i givet fald gribe ind i det kommunale selvstyre, og det samme kunne med endnu større ret siges om Bramsnæs' forslag af 13. december om at opkræve en statslig grundstigningsskyld, hvis provenu især skulle komme kommunerne til gode, og indenrigsminister Bertel Dahlgårds forslag af samme dato om øget adgang for kommuner til at erstatte ejendomsskyld med grundskyld.

En god uges tid tidligere havde Dahlgård dog trådt endnu hårdere på de borgerlige kommunalpolitikeres ømme tær ved at genoptage Madsen-Mygdal-regeringens forslag om købstadskommunernes styrelse, men notabene i radikaliseret form. Der skulle oprettes stående udvalg med pligt til at

føre protokol over deres møder, skolekommissionerne skulle forynges og demokratiseres, og sognepæsten var ikke længere født medlem heraf o.s.v.

Erhvervslivet skulle også kigges i kortene, lød handelsminister C. N. Hauges motivering, da han 3. december 1929 genfremsatte et efterhånden velkendt forslag om "offentligt tilsyn med visse virksomheder samt om pris-aftaler m.v.", populært kaldet "trust-loven". Dermed ville han med garanti genoplive en strid, der havde raset mellem Rigsdagens to fløje lige siden samlingen 1918-19.¹⁵

På baggrund af den således manifesterede reformvilje måtte resultatet af rigsdagsarbejdet 1929-30 forekomme regeringen meget pauvert. Ingen af de principielle udspil nåede længere end til udvalgsstadiet, idet Landstinget sikkert opfangede de forslag, som regeringsflertallet måtte have ført igennem Folketinget. I stedet måtte regeringen i realiteten se sig henvist til at afslutte det lovgivningsarbejde, som var indledt i Madsen-Mygdals tid: borgerlig straffelov, lov om aktieselskaber, om banker og om radiospredning for blot at nævne enkelte eksempler.

På jordlovgivningens område motive-rede såvel Venstre som Konservative deres afvisning med en påstand om, at forslaget stred mod Grundloven.¹⁶ Den private ejendomsret måtte ikke bringes i fare, og selvejet skulle nu

som før være det bærende princip i besiddelsesformen. De Konservatives ordfører, forpagter Johannes Ulrich, gik oven i købet endnu et skridt videre ved at stille spørgsmålstejn ved jord-rentebruget og dermed 1919-reformens videreførelse i det hele taget. Som en fattig erstatning fik Bording den "gamle" statshusmandslov af 1899 (moderniseret 1924) med det deri indbyggede selvejerprincip videreført (lov af 15. april 1930).

Afvisningen af de kommunale reform-udspil skete under henvisning til, at de dels forskubbete skattebyrden på landdistrikternes (landbrugets) be-kostning, dels rokkede ved selve magtfundamentet for det borgerlige selvstyre. Det sidste blev dog ikke udtrykt helt så direkte, men meningen var tydelig nok. Desuden var det en uskik at lovgive om skolens og kir-kens forhold gennem en kommunal reform, hævdedes det.

Forsikringsprincippet og ikke kravet om offentlig forsørgelse skulle nu som før være det bærende princip i social-lovgivningen, hævdede oppositionen, da man afviste Steinckes socialreformatoriske udspil. Venstre var nok vil-lig til en vis forenkling, men den måtte ikke føre til øgede udgifter. For deres part konkretiserede De Konservative afvisningen ved at genfremsætte de-res tidligere forslag om almindelig fol-keforsikring, om supplerende under-støttelse til invalide- og aldersrente-nydere og om opkrævning af skatter

m.v. Den reformsindede socialminister måtte derfor lade sig nøje med let forbedrede vilkår for aldersrentenydere, langvarigt arbejdsløse og andre offentligt forsørgede.

En landbrugskrise på vej

Mens Rigsdagen kæmpede en hård kamp om de magt- og fordelingspolitiske principspørgsmål, var landbrugets konjunkturer for nedadgående, og denne gang gik det ikke alene ud over planteavlsbruget i form af lave kornpriser, men også husdyrlandbruget. Smørprisen faldt eksempelvis i begyndelsen af april til 2,32 øre pr. kg, en hidtidig bundrekord i mellemkrigstiden. En forrentningsprocent på seks eller mere, som man havde haft det i de sidste par år, måtte man på denne baggrund skyde en hvid pind efter.

Desuden var der voksende vanskeligheder for landbrugseksporten. Allerede i 1929 havde der været store problemer for kvægeksporten til Tyskland, men de blev yderligere forværret, da den tyske regering i løbet af 1930 via forskellige nødhjælpsforordninger så at sige eksporterede vanskelighederne tilbage til de omboende landbrugsproducenter.¹⁷ Selv om det lykkedes Danmark at finde nye markeder for kvæg og kød i henholdsvis Belgien og Holland, gav eksportvanskelighederne i sammenhæng med en ny Mund- og Klovsygeepidemi i sommeren 1930 anledning til megen debat i landmandskredse.

Endnu havde uroen ikke givet sig udslag i oprørsbevægelser af velkendt model inden for landbruget, selv om der ved et møde i Næstved den 16. februar var blevet nedsat et udvalg, der skulle prøve på at samle alle småbrugere omkring en række krav, først og fremmest en gældsnedskrivning i forhold til kroneopgangen fra midten af 1920'erne.

Den 13. november registrerede Avis-Årbogen imidlertid den første melding fra organisationernes side om en begyndende landbrugskrise, idet formanden for De fynske Landboforeninger, forstander Johs. Petersen-Dalum, i sin beretning på det årlige delegeretmøde gav udtryk for, at landbruget var kommet på en hård prøve i forbindelse med krisen. Såvel flæskesom smørnoteringen viste hele tiden lavere tendens. Desuden havde M & K-sygen bredt sig til Sjælland med store afspærringer til følge. Det er på denne baggrund, man må se Randersbevægelsens genfødsel i en helt anden udgave end 3-4 år tidligere.

Jordlove og jordskatter ikke Madsen-Mygdals livret

I sin trontale ved Rigsdagens åbning den 3. oktober 1930 kom statsminister Thorvald Stauning nok ind på spørgsmålet om den økonomiske krise, men det skete i noget svævende vendinger. Med "stor Tilfredshed" konstaterede han indledningsvis, at krisen ikke i samme grad som andetsteds

havde ramt Danmark, hvorimod han ved slutningen af talen spåede, at vi også ville blive berørt heraf, og at han derfor påkaldte "den Samarbejdets Aand og Gerning, som kan mildne og lette Befolkningens Gang igennem Tidens Uro og Forviklinger..."¹⁸

Den parlamentariske krisetilstand mellem Rigsdagens to kamre blev dog ikke lettet i konsekvens heraf. Allerede den 9. oktober genfremsattes flere af de forliste lovforslag fra forrige samling, og inden den første måned var gået, stod hele lovbuketten på bordet. Steincke havde oven i købet fået samling på sin socialreform, idet han den 28. oktober kunne præsentere samtlige dens fire led: offentlig forsorg, folkeforsikring, arbejdsanvisning og arbejdsløshedsforsikring samt ulykkesforsikring. Dermed skulle man kunne kaste 55 gamle love i papirkurven. Reformen ville også komme til at koste flere penge, skønsmæssigt beregnet til godt 13 mio. kr.

Heller ikke denne gang ville De Konservative i Folketinget risikere at komme til at fremstå som et decideret nejsigerparti, så derfor skyndte partiet sig at fremsætte en række modforslag på såvel det socialpolitiske som det jordpolitiske område. Men denne gang var Venstre også klar til at yde regeringen modspil, idet partiets ordfører på jordlovgivningens område, amtsforvalter C. O. Pedersen, sammen med partiets ledende folketingspolitikere 6. novem-

ber 1930 fremsatte et lovforslag, man i den forudgående samling havde skitseret i forbindelse med udvalgsarbejdet. Heri søgte man at stille de to former: selvejebuet (1899-princippet) og jordrentebruget (1919-princippet) lige, så ansøgerne frit kunne vælge mellem de to former.

Indenrigsminister Bertel Dahlgaards reformudspil i denne samling omfattede ikke alene de to gengangere, den kommunale grundskyld og købstadskommunernes styrelse, men nu også en reform af landkommunernes styrelse (forslag af 12. december). I stedet for en næsten enevældig sognekonge skulle der nu hvert år vælges en sognerådsformand, en næstformand og en kasserer. Hvis kommunen havde mere end 2.000 indbyggere, skulle der udarbejdes en sognekommunal vedtægt, som amtsrådet skulle stadfæste. Amtsrådet kunne desuden ændre på forholdet mellem ejendoms-skatter og personskatter.

Listen over reformforslag kunne gøres endnu længere, men det måtte på forhånd stå enhver klart, at et sådant anslag mod det sognepatriarkalske selvstyre måtte Venstre og Konservative afvise på forhånd. Det skulle heller ikke stemme oppositionen blidere, at undervisningsminister F. J. Borgbjerg den 4. november havde genfremsat Nina Bangs gamle forslag om en ændret styreform for folkeskolen, hvorefter forældrene fik en vis indflydelse på børnenes skolegang

gennem oprettelse af forældreråd. De eksisterende skolekommissioner måtte nu i svækket og omdøbt form som skolenævn regere side om side med disse forældreråd.

Regeringen havde spillet ud. Oppositionen svarede igen allerede under Folketingets finanslovsdebat 17.-30. oktober, idet man samstemmende pegede på de stærkt forringede vilkår for store dele af erhvervslivet. De Konservatives leder Christmas Møller påpegede herunder, at krisetilstanden havde bredt sig fra råvarer, især korn og foderstoffer, til færdigvarer som smør og bacon.¹⁹ I denne situation kunne man efter hans opfattelse udmærket ty til modforanstaltninger som øget told eller andre former for "aktiv handelspolitik", som partifællen Povl Drachmann havde sagt det et par dage i forvejen under forhandlingerne omkring ratifikationen af Genève-konventionen af 24. marts 1930 om en international handelskonvention, populært kaldet en "toldvåbenhvile".²⁰

De Radikales finanspolitiske ordfører, jordlovseksperter Niels Frederiksen, måtte afvise den ofte hørte påstand om, at hans parti var døvt over for landbrugets problemer. Krisediagnosen skulle blot stilles rigtigt. Der var efter hans opfattelse ikke tale om en produktionskrise, som Venstre og Konservative ville hævde, men om en gældskrise.²¹ Den kraftige gældsstiftelse i krigsårenes gullaschtid og i de urolige efterkrigsår havde ret beset

gjort det umuligt for mange landmænd at forrente deres gæld, om blot konjunkturerne svækkedes en smule. Løsningen på erhvervets problemer så han i en blanding af ændrede besiddelsesformer eller med andre ord jordrentebrug, overgang til grundskyldsbeskatning og produktionsmæssig udholdenhed over for Danmarks konkurrenter på verdensmarkedet. I så fald ville de danske bønder og husmænd vinde i det lange løb.

Vi har en landbrugskrise, fastslog den konservative proprietær V. Fibiger. At følge Niels Frederiksens råd ville kun forværre krisen, mente han.²² Venstres A. C. Duborg, godsejer på Langeland, spåede, vistnok mest i kaffegrums, at landbrugets indtægter i 1930 ville falde med ikke mindre end 300 mio. kr. I denne situation måtte Venstre kræve ejendomsskatterne reduceret. De var steget med i alt 40 mio. kr. siden 1914, og følgelig havde lovgivningen indskudt en skatteprioritet på 800 mio. kr. i dansk landbrug. Niels Frederiksens diagnose var udtryk for kvaksalveri, hævdede han. Der var i ordets egentligste forstand tale om en produktionskrise. Som han udtrykte det ved en senere lejlighed, skulle staten derfor indrette sin udgiftspolitik efter de faktiske vilkår for erhvervslivet. Landbruget bad ikke om statsstøtte. De Konservatives tanker om at indføre en eksportpræmie på 10% ville koste henved 1/4 mia. kr., og det måtte han dermed afvise.²³

De samme argumenter blev ført i marken, da Folketinget tre uger senere havde regeringens jordlovsforslag til første behandling.²⁴ Venstres ordfører C. O. Pedersen havde hørt, at den famøse ekspropriationsparagraf nærmest skulle være indsat for at regeringen skulle have noget at handle med over for Venstre. Men den ville man ikke give noget for. Ville regeringen derimod drøfte fri udstykning, var Venstre til at få i tale.

Så langt ville De Konservatives ordfører Johs. Ulrich imidlertid ikke følge Venstre. Det ville føre til udvidet fødevarereproduktion, og dermed blot forværre krisen. Modsat regeringspartiernes opfattelse ville han hævde, at store brug var økonomisk mere forsvarlige end små. Hertil replicerede landbrugsminister Kr. Bording, at det åbenbart ikke alene var "Godsejerpartiet" (velsagtens den konservative Bent Holstein og hans fæller), der ensidigt støttede jordsælgerne, men også de to oppositionspartier.²⁵

I den følgende tid drøftede Folketinget først og fremmest Steinckes 4-sidede forslag til socialreform. Trods mange anerkendende ord til ministeren for det store og grundlæggende arbejde, der her var gjort, måtte såvel Venstres Oluf Krag som De Konservatives ordfører, ORS C. F. J. Sven, nu som før afvise forslagene. De indebar for store udgifter på det sociale område, de forskubbede tyngdepunktet fra det hidtidige "Almisseprincip" til

"Retsprincippet", præciserede Krag, og Sven sekunderede ham ved at efterlyse hjælp til selvhjælp-princippet, der nærmest glimrede ved sit fravær. Begge mente, at det nye organ, socialudvalget, ikke ville kunne magte det store administrationsarbejde, det ville blive pålagt i konsekvens af reformen. Krag sluttede sin flere timer lange tale, passende fordelt på to dage, med at tilsige sin vilje til forhandling, men da der åbenbart var en tæt forbindelse mellem den eventuelle ophævelse af formueskatteloven og dette lovkompleks, ville han først se resultaterne af denne forhandling.²⁶

Steincke havde dog ikke tålmodighed nok til at sidde og vente på de eventuelle resultater fra et langvarigt udvalgsarbejde, eller som han selv udtrykte det, "Socialreformens foreløbige Uigennemførlighed...". Derfor fremlagde han akkurat som i sidste samling 13. januar 1931 et forslag til lov om midlertidig hjælp til arbejdsløse, hvorefter understøttelsen kunne oppebæres i yderligere 70 dage. I så fald skulle der udbetales godt 5 mio. kr. til de hen ved 18.000 langvarigt arbejdsløse, der var tale om.²⁷

Da forslaget tre dage senere kom til 1. behandling, mindede Oluf Krag om den principielle drøftelse, Folketinget havde haft dagen i forvejen på basis af Retsforbundets forespørgsel af 9. januar 1931 til statsministeren om regeringens eventuelle modforholdsregler over for arbejdsløsheden og uforskyldt

hjemløshed.²⁸ Som Krag havde hørt det, havde Stauning ved den lejlighed efter bedste evne forsøgt at bagatellisere krisen. Det var først og fremmest en opfattelse, der gjorde sig gældende i landbrugskredse, havde han hævdet.

Heroverfor måtte Krag stille krav om en redegørelse for den indflydelse, "som Kapitalens og ikke mindst Arbejdets Krav til Produktionsudbyttet over paa Produktionsprisen..". Krag tænkte sig med andre ord, at renten og ikke mindst lønningerne skulle følge landbrugsprisernes nedtur. Atter tilbage i den socialpolitiske drøftelse erklærede Krag, at såfremt socialministeren på denne baggrund fortsat mest var optaget af "Understøttelsesmomentet..., en af de socialdemokratiske Grundpiller...", var forhandlingsvejen fortsat spærret.²⁹ Også Christmas Møller måtte afvise forslaget og efterlyste i stedet "virkelige Foranstaltninger af erhvervsmæssig Karakter for at mildne Arbejdsløsheden...".

Landstingscensuren på arbejde

Forhandlingerne omkring dette forslag måtte på denne baggrund nødvendigvis ende med, at regeringspartierne alene førte sagen gennem Folketinget 3. februar 1931, indrammet af en opsigtsvækkende aktion i byrådssalen i Nakskov dagen i forvejen, hvorunder arbejdsløse demonstranter havde truet byrådet til straks at bevilge den lokale hjælpekasse 20.000 kr. Ledsaget af disse uro-signaler gik

forslaget videre til Landstinget, hvor det en god uges tid senere kom til 1. behandling.³⁰ Selv her i den ærværdige landstingssal kom det til voldsomme demonstrationer, hvorunder 6 personer blev anholdt. En række københavnske præster havde desuden opfordret til en underskriftsindsamling med det formål at få Landstinget til at vise større lydhørhed over for de sociale krav.

Venstre og Konservative i Landstinget tog da også meget forsigtigt på spørgsmålet. Venstres ordfører, fhv. trafik- og handelsminister Johs. Steensballe, mente dog, at man bedst bekæmpede arbejdsløsheden ved at tilvejebringe øget beskæftigelse. Venstre havde i Madsen-Mygdals tid peget på tilpasningspolitikken som det bedste middel til at støtte erhvervslivet. Også den konservative Charles Tvede ville tilsige sin vilje til forhandling, om blot regeringen ville komme partiet lidt i møde på dets tidligere forslag om aktiv beskæftigelsespolitik, d.v.s. told og importregulering. Den radikale Gunnar Føg-Petersen støttede nok regeringens forslag, men han kunne ikke lade være med at luften sine yndlingsideer om deflationspolitikken forarmende virkning på de store mas-sers købekraft.

Stauning, der fungerede som socialminister i den sygemeldte Steinckes sted³¹, takkede, tydeligvis lidt overrasket, for den udviste forhandlingsvilje. Ville man blot reducere militærudgif-

terne, ophæve lettelserne i formuebeskatningen og desuden forøge befolkningens købekraft gennem socialreformen, ville man kunne nedsætte de kommunale skatter og derigennem reducere erhvervslivets omkostninger, betonedes han.

Alligevel vendte V- og K-flertallet i det nedsatte landstingsudvalg en måneds tid senere tilbage med et totalt omarbejdet lovforslag, hvorefter der nu var tale om en lov om krisekasser, Oluf Krags kongstanke. Nok skulle der ydes et tilskud fra Arbejdsløshedsfonden til disse kasser, men selvhjælpsprincippet var opretholdt. Det blev enstemmigt vedtaget med 39 stemmer, 30 medlemmer stemte ikke. Dagen derpå svarede folketingsflertallet igen ved at tilbageføre forslaget til den skikkelse, det havde ved vedtagelsen i tinget. Så gik turen ifølge forretningsordenen videre til et fællesudvalg mellem de to ting, men da det heller ikke kunne nå frem til enighed, bortfaldt forslaget 30. marts 1931.

Om end det skete med noget afvigende motiveringer, afviste de to oppositionspartier dermed fortsat at støtte regeringen i dens sociale og økonomiske politik. Konjunkturerne eller markedskræfterne skulle i stedet sætte dagsordenen herfor. Den sociale selvrisiko måtte heller ikke forsvinde i socialreformens papirbjerger. Desuden havde Landstinget kraftfuldt markeret sin selvstændige rolle over for Folketinget.

Den afvisende holdning over for regeringens udspil kom også til syne i spørgsmålet om jordlovsforslaget, selv om regeringspartierne under udvalgsbehandlingen i Folketinget fjernede de mest udfordrende paragraffer inkl. ekspropriationsretten. Nu var man endelig kommet af med fæsteforholdet, og så skulle det ikke genindføres, understregede Madsen-Mygdal. 1919-loven var en ren forsøgslov, og dermed var det ikke givet, at den skulle videreføres.³² Som De Konservatives Johs. Ulrich så det, var det i tider som disse ligefrem uforsvarligt at fortsætte med udstykningen. Regeringspartierne vedtog alligevel forslaget og sendte det i Landstinget.

Her blev det mødt med kølighed fra oppositionens side, om end Hauch tog mere forsigtigt på tingene end hans kolleger i Folketinget.³³ Det kom endnu tydeligere til udtryk, da Landstinget den 23. april skulle behandle Bordings alternative jordlovsforslag i form af en videreførelse af den eksisterende lovgivning. Motiveringen for dette udspil var sagens påståede forhaling i det nedsatte landstingsudvalg. Uden at gøre denne motivering til sin erindrede Hauch om, at Venstre i Folketinget havde forlangt de to brugsformer stillet lige. Landstinget var altid villig til forhandling, hævdede han.³⁴

Jordlovsforhandlingerne i samlingen 1930-31 var uhjælpelig gået i hårdknude, og resultatet blev, at der ikke længere eksisterede en lovgivning på

området. Den samme skæbne overgik de fleste af de reformforslag, regeringen havde (gen)fremsat ved samlingsbegyndelse. Stemningen på begge sider i salen var derfor ikke præget af forhandlingsvilje, da en gruppe folketingsmedlemmer fra Venstre med Madsen-Mygdal i spidsen den 17. marts fremlagde et forslag om udlån af Erhvervenes Lånefond til ejere af landbrugsejendomme til opnåelse af akkord.

Madsen-Mygdal motiverede forslaget med, at de restriktive bestemmelser i den eksisterende, madsen-mygdalske akkordlov af 31. marts 1928 ikke lod sig praktisere i en krisetid. I stedet måtte det offentlige gå ind med muligheder for lån på op til 6.000 kr. til akkordtruede landmænd. Det var ikke noget, der for alvor kunne hjælpe landbruget som erhverv, betonedede han i sin forelæggelsestale. Men når tusinder af landbohjem kæmpede for livet, måtte der gøres noget. I øvrigt skulle lånetilsagnet gives af et 3-mands låneudvalg i hvert amt, sammensat af en formand, udpeget af amtsrådet, og to repræsentanter for de lokale landboforeninger og husmandsforeninger.³⁵

Ved forslagets 1. behandling nogle dage senere understregede Madsen-Mygdal, at landbrugskrisen alene lod sig afhjælpe gennem en tilpasning af de offentlige udgifter og gennem en reduktion af produktionsomkostningerne. Sagt på en anden måde: danske lønmodtagere og socialunderstøttede

måtte gå tilsvarende ned i indtægt som de kriseramte landmænd.³⁶

Reaktionen fra såvel regeringspartierne som De Konservatives side var ikke udpræget imødekommende. Det var en let sag for Socialdemokratiets og De Radikales respektive ordførere at vise, hvorledes Madsen-Mygdal i forhold til sin egen lov fra 1928 havde foretaget et hamskifte. Især faldt det dem for brystet, at landbrugsliberalismens førstemand nu foreslog et statsligt engagement i landbrugets kreditforhold i en helt uoverskuelig størrelsesorden. Socialdemokratiets ordfører, statshusmand J. P. Olufson, formulerede en generel lov, der sagde, at når det var gode tider for landbruget, lød parolen: Hold fingrene væk fra fadet!, hvorimod man i nedgangstider hylede op om hjælp. Madsen-Mygdal kvitterede for denne og for andre udtalelser fra samme side med at understrege, at landmænd ikke arbejdede 8, men 12 timer om dagen. Ironisk nok fik de ingen løn for deres arbejde, sluttede han.

De Konservatives ordfører, proprietær A. C. D. Petersen, erindrede indledningsvis om, at hans parti den 12. december 1930 i Landstinget havde foreslået en omlægning af amtsskatterne, der ville give landbruget en skattelettelse på 6 mio. kr. Det havde man 20. januar 1931 fulgt op med tre forslag, denne gang fremlagt i Folketinget, om lettelse i den statslige beskatning og overvæltning af kommunale

udgifter til aldersrente på staten m.v. til i alt 15 mio. Det tog man meget køligt på fra de andre partiers side, Madsen-Mygdals Venstre ikke undtaget.

Efter 13 udvalgs møder kom det nedsatte folketingsudvalg tilbage med en række ændringsforslag, som Venstre kun delvis havde kunnet tiltræde. Madsen-Mygdal havde været tung at danse med, sukkede ordføreren, J. P. Olufson. Der var nu lagt et loft på 10 mio. kr. over udgifterne, og pengene skulle ikke bevilges af et amtsligt udvalg, men af et landbrugsministerielt sådant på 5 mand, hvoraf de to kom fra landbosiden. Amtsrådene er jo noget af det mest reaktionære, vi har, forklarede Olufson. Forslagsstilleren var naturligvis ikke tilfreds med denne afgørelse, men bøjede sig til sidst. De Konservative ville hverken her eller i Landstinget give forslaget deres tilslutning, fordi det efter partiets opfattelse ville betyde et indgreb i kreditorernes velerhvervede rettigheder.³⁷

Et oprør på vej

Det langvarige opgør i samlingen 1930-31 mellem regering og opposition om de nødvendige indgreb over for den økonomiske krise havde kun på få punkter ført til konstruktive tiltag. Over for regeringens og da i første række Socialdemokratiets ønske om at yde de arbejdsløse hjælp stod oppositionens lige så stærkt markerede krav om at komme et kriseramt landbrug til undsætning. Der var dog nu-

ancer i denne stillingtagen. Niels Frederiken fra Det radikale Venstre havde ikke totalt afvist muligheden for skattelettelser til fordel for landbruget, og Det konservative Folkeparti var mere sindet end Venstre på at komme det store brug til undsætning først.

Når der kan konstateres visse sprækker i sammenholdet på begge sider af den fuldt optrukne kamplinje, og når en Madsen-Mygdal var villig til at gå på kompromis med sin egen grundopfattelse, skyldes det nok den udvikling, der var sket inden for den landbrugsorganisatoriske verden. I en fælles udtalelse af 22. januar 1931 havde De danske Landboforeninger og De danske Husmandsforeninger krævet en reduktion af landbrugets omkostninger gennem en økonomisk tilpasning.³⁸ Dette krav harmonerede ikke særlig godt med regeringens hidtidige politik og kunne så tvivl om, hvorvidt Det radikale Venstre havde sit agrare bagland i orden.

Desuden var det en kendsgerning, at mange småbrugere, især statshusmænd, sluttede op omkring Randersbevægelsen, som i løbet af februar 1931 havde fået hele Randers amt organiseret, og som desuden var godt på vej med agitationen i Sønderjylland. Så tidligt som 6. februar havde initiativtagerne haft foretræde for nogle ministre. Den 17. marts holdt man et stort landmandsmøde i Odense med en velkendt agrarpolitiker, den tidligere folketingsmand for Det radi-

kale Venstre C. Moesgaard-Kjeldsen, som hovedtaler, en god måneds tid senere anmodede en delegation for de 10.000 L.S.-medlemmer i 60 kommuner i Randers, Århus og Viborg amter regering og Rigsdag om støtte, og ved generalforsamlingen i Randers Andelssvineslagteri i maj fik man en mand valgt ind i slagteriets bestyrelse.

Bevægelsens forvandling fra et regionalt baseret kriserøre til en landsomfattende "Landbrugernes Sammenlutning" skete dog først i løbet af sommeren 1931, hvorved stort set alle de jyske amter var dækket ind. Den 25. juni kom man med en større udtalelse, hvori man krævede reduktion af ejendomsskatterne til niveauet i 1914, moratorium for renter og afdrag på landbrugsejendomme samt en generel nedsættelse af rentefoden.³⁹ Derefter gik det slag i slag med agitationsmøder i større jyske byer. Tusindvis af landmænd tog da kravetøj på for ved selvsyn at kunne konstatere, om den ny bevægelse talte deres sag.

Der blev ved den slags protestmøder udtalt en stærkt fordømmende kritik af de eksisterende landbrugsorganisationer, fordi de efter L.S.-ledernes opfattelse intet gjorde for at hjælpe landbruget ud af krisen. Landboforeningernes og Husmandsforeningernes ledende mænd var efter samme opfattelse i lommen på de politiske partier, som for deres part brugte tiden på taktiske finurligheder og ikke på at

komme landbruget til undsætning. Omvendt kunne L.S.' ledere ikke med troværdigheden i behold påstå, at de var først på pletten med krav om landbrugsstøtte. Den honnør skulle, som vist ovenfor, rettelig ydes landbrugsfløjen i Det konservative Folkeparti, om end man dér var tilbøjelig til at identificere jordbrugerhvervet med storlandbruget. Så man rigtigt efter, ville man nok have kunnet skimte Jørgen Sehesteds silhuet bag en Johs. Ulrichs og en A. C. D. Petersens udadtil så imponerende skikkelser. Ordlyden af deres indlæg taget i betragtning kunne han godt have ført det i pennen.

Selv om man naturligvis ikke ville indrømme det, må L.S.' omsiggribende og tæt mediedækkede kampagne have foruroliget de "gamle" landbrugsorganisationer stærkt. Den 11.-13. juni var Landboforeningernes og Husmandsforeningernes respektive hovedbestyrelser samlet til et større krisemøde, og herfra udsendtes en udtalelse, hvori man krævede rentenedsættelse, udvidet akkordlovgivning, reduktion af tolden på landbrugets produktionsmidler og klækkelig nedsættelse af skatterne på fast ejendom. Dermed holdt enigheden op. Hvor Landboforeningerne talte om told- og skattelettelser i almindelighed, understood: dækket gennem besparelser og lignende, krævede Husmandsforeningerne både en forøget formuesskat og en afgift på grundværdistigninger. Udtalelsen var dog så tilpas

uldent formuleret, at såvel Venstre som Konservative senere kunne hævde, at Husmandsforeningerne havde været medunderskriver på landbrugets krav om en lettelse i ejendomsbeskatningen. Som husmandslederen Jens Holdgaard udtrykte det under en senere jordlovsdebat i Folketinget: Skulle der i givet fald en fortolkning til, skulle Husmandsforeningerne nok selv præstere den!

Regeringspartierne var dog også i gang med at forberede en kriselovgivning. Begge partier havde nedsat 7-mandsudvalg til at forhandle herom, og linjen var allerede lagt gennem Staunings udtalelser ved et politisk stævne på Kastrupfortet den 28. juni. Her udtalte han, at regeringen nok ville hjælpe de kriseramte landmænd, men det samme gjaldt de langvarigt arbejdsløse. Midlerne hertil måtte fremskaffes gennem højere formueskatter, lavere militærudgifter og eventuelt gennem en generel krise-skat på alle formuende skatteydere.

Dermed var der lagt en madding ud til De Konservative, hvis interesser ellers ville komme kraftigt i klemme gennem et sådant udspil. Det måtte selv Venstres Madsen-Mygdal kunne se, men spørgsmålet var så, om man fra den side var rede til at give de fornødne indrømmelser til arbejdersiden.

Som det bl.a. er skildret i bogen om Landboforeningerne og Danmarkshi-

storien, blev Husmandsforeningerne i august-september lige så stille geledet tilbage til det regeringsvenlige bagland.⁴⁰ Desuden blev L.S. efter møder med regeringen mere eller mindre frivilligt indrulleret i rækken af landbrugssammenslutninger, der officielt støttede regeringens krisepolitiske udspil. Trods indre uenighed afviste Landboforeningerne derimod at forhandle om regeringens forslag og var derfor henvist til at slutte op omkring Madsen-Mygdals afvisende linje.

I modsætning til den forudgående samling mødte Venstre denne gang op med et konkret modspil mod regeringens kriseforslag, sådan som de var blevet præsenteret for Folketinget den 25. september 1931. Allerede den næste dag kunne Venstre fremlægge ikke færre end 15 lovforslag, der under en uskrevet, fælles overskrift "Tilpasning af de offentlige udgifter" skulle udgøre et reelt alternativ til regeringens "almissepolitik", som en P. P. Pinstrup udtrykte det. Det konservative Folkeparti mødte ved samme lejlighed kun op med 7 forslag, der opsummerede partiets stillingtagen til de foreliggende spørgsmål.

Allerede i sin trontale den 24. september havde Stauning gjort opmærksom på, at såvel Husmandsforeningerne som L.S. sluttede op omkring de kriseforslag, som den næste dag ville blive præsenteret for Rigsdagen. Men da krisen nok ville blive af længere varighed, ville regeringen

udtænke et værn mod de stærke pris-svingninger og mod den skadelige overkapitalisering i landbruget.

Regeringens udspil den næste dag ville give de gældstruede landmænd en skatte- og rentelettelse i form af statslån på 2% af den sum, hvormed gælden oversteg den samlede nettoformue. Regningen skulle betales af formueejerne gennem ophævelse af den tidligere omtalte skattelettelseslov af 22. december 1927, af landets statsskatteydere gennem et kvartals ekstraskat, i alt 20 mio. kr., og af militærbudgettet med 10 mio. kr. Samme dag genfremsatte Steincke sit velkendte forslag om midlertidig hjælp til arbejdsløse, om end i let modificeret form. Det ville løseligt beregnet koste godt 11 mio. kr., skønnedes det.

Derpå fulgte Venstres og Konservati- ves allerede nævnte forslag til en kombineret tilpasnings- og omforde- lingspolitik. Landstingets Venstre syntes dog at have noget besvær med at fornemme takten i det madsen- mygdalske fodslag, idet Hauch den 28. september forelagde et lovforslag, hvorefter den omstridte formueskat- telov af 22. december 1927 blev modi- ficeret kendeligt. For fremtiden ville man ikke kunne få nogen skattelet- telse, hvis ens samlede indtægt ud- gjorde 4% eller derover af den skatte- pligtige formue.⁴¹

Dette og andre udspil fra Venstres side var dog ikke tilstrækkeligt til at

afværge et krisepolitisk forlig mel- lem regeringen og De Konservative.⁴² Dermed var Venstre henvist til en si- deposition, der svækkede partiets holdning til regeringens øvrige krise- udspil efteråret 1931. Desuden havde suspensionen af kronens guldløse- lighed (lov af 29. september) i køl- vandet på Englands og de skandina- viske nabolande tilsvarende skridt gjort den erhvervspolitiske situation akkurat lige så flydende som krone- kursen.

Ud over de velkendte lovinitiativer fra de enkelte fagministres side havde justitsminister Zahle og landbrugs- minister Bording hver for sig frem- lagt krisepolitiske forslag, om end af sekundær natur. Zahle foreslog 25. september loven af 14. april 1905 om tvangsakkord uden for konkurs æn- dret, så den også kunne bruges over for landbrugsejendomme. Desuden fremlagde han samme dag et lovfor- slag om udsættelse af tvangsauktion- ner, såfremt den fallittruede person søgte at opnå akkord eller anden ord- ning med sine kreditorer. Bortset fra et forslag af 14. oktober om indre kød- kontrol, fulgt op 9. december af det velkendte forslag om forbedret mælke- kontrol, omfattede Bordings sekun- dære lovinitiativer efteråret 1931 kun et forslag af 25. september om at lem- pe lidt på reglerne i den netop vedtag- ne akkordlov af 28. april og et forslag af 30. september om at reducere sta- tens tilskud på knap 400.000 kr. til husdyrbruget med 49.000 kr.

Alt står uklart i denne tid, sukkede Niels Frederiksen ved finanslovens 1. behandling. Mest tænkte han på det, han opfattede som den "svage krone", hvis fortsatte værdiforringelse gjorde det dyrere for danske husdyrbrugere at købe korn og foderstoffer til den hjemlige landbrugsindustri.

L.S. tænkte åbenbart i lidt andre baner, idet man med Moesgaard-Kjeldsen som ophavsmand til ideen begyndte at se de muligheder, der lå i at sælge den indtjente eksportindtægt så dyrt som muligt. Politikerne var på deres side begyndt at tale åbent om krisebevægelsen og dens udspil. Især oprirrede det den socialdemokratiske finanslovsordfører Hans Nielsen, at Knud Bach ikke alene havde krævet større nedskæringer end Madsen-Mygdal, men også havde truet med magtanvendelse, hvis man ikke fik sin vilje. De arbejdsløse havde det da lige så hårdt som landmændene, mente Hans Nielsen.⁴³ I en polemik med Jens Holdgaard ytrede Venstres Oluf Krag, at når regeringen byggede på Husmandsforeningernes tilslutning, rejste man huset på sand. Her fintede han til det faktum, at mange husmænd sluttede op om Randersbevægelsen. Noget pikeret svarede Holdgaard, at Krag selv havde fået ørene i maskinen ved et 1.200 mands L.S.-møde i Holstebro. Desuden havde L.S. givet tilslutning til regeringens kriseudspil, om end man fra den side nok ønskede mere. De var som bekendt ikke beskedne i deres krav.⁴⁴

Moesgaard-Kjeldsen indledte omkring 1. november 1931 sin og L.S.'s kampagne for at få eksportvalutaen tilbageholdt i England, indtil en utilfredsstillet efterspørgsel tvang kursen på sterling i vejret.⁴⁵ Små 14 dage senere gik han og Knud Bach til andelsslagteriernes bestyrelse for at få slagterierne med på ideen. Endemålet skulle være en sterlingkurs på 22-23 kr. Det forpurrede regeringen behændigt, idet handelsminister Hauge den 18. november fremlagde et forslag til videreførelse af valuta-loven af 29. september, men med den vigtige tilføjelse, at man dels kunne pålægge eksportørerne at hjemtage indtjent valuta, dels kunne hindre hjemlige kursspekulationer i danske værdipapirer.⁴⁶

Venstres Madsen-Mygdal sagde en anelse tøvende ja hertil, idet han betone, at den danske krone, som de aktuelle kurslister viste det, sammen med den norske og svenske krone gerne skulle holde sig "i Paritet med England". Også Christmas Møller var med på ideen, men erindrede om De Konservatives stærke ønsker om en tilkoblet importregulering.

I en vis forstand blev den konservative leder bøn hørt, idet finansministeren ved lov af 27. november fik tilslutning til at bremse op over for importen af franske luksusvarer som cognac og silketøj. Det var et stykke aktiv handelspolitik over for en fransk toldforhøjelse 15. november.⁴⁷

Landbrugets organisationer måtte naturligvis affinde sig med tingenes tilstand, selv om såvel Landbrugsraadets præsidium som andelsslagterierne gjorde gældende, at den officielle sterlingkurs var "kunstigt" ansat. I det frie marked ville man givet få mere for sin valuta, hævdedes det. Da ændringerne til akkordloven den 22. november havde fået lovskraft, følte det dog for en stund, som om krisespøgelset ikke gik igen så ofte, hvad enten scenen var landbrugets gamle organisationer bag de tykke mure eller L.S. på Herrens mark. Desuden fik Stauning den 10. december nedsat et 35-mands erhvervsudvalg, hvis opgave det skulle være løbende at drøfte tidens økonomiske problemer. Selv havde statsministeren den tro, at det økonomiske system i Sovjet-Rusland i en tillempet udgave havde fremtiden for sig, sagde han ved Journalistforbundets stiftelsesfest den 13. december. Det tog mange ham meget ilde op.

Krisepolitikken ved en korsvej

Efter nytår 1932 begyndte imidlertid nye sorte skyer at trække op i horisonten. L.S. talte nu om et moratorium for renter og afdrag. Det hjælper slet ikke på rentabiliteten, ja det er måske ikke foreneligt med Grundloven, og det vil med garanti undergrave hele vort kreditsystem, lød Madsen-Mygdals vurdering ved et møde i Bredebro den 5. januar 1932. Knud Bach og hans bagmænd lod sig imidlertid ikke bremse af den slags argumenter

og tog i de samme dage hul på en stort anlagt agitationskampagne på Sjælland.

L.S. rådede nu over de fornødne midler hertil, idet man i løbet af efteråret 1931 havde knyttet en fast forbindelse til Majoratsforeningen ved dens formand Jørgen Sehested.⁴⁸ Det havde beroliget Sehesteds kolleger, at det var "de besiddende Landmænd, der bærer Bevægelsen...", skrev han til Moesgaard-Kjeldsen. Da Knud Bach 1. december sendte sin nye mæcen et forslag til en dagsorden for et kommende møde i forretningsudvalget, fik Sehested for en sikkerheds skyld indføjet det punkt, at ejendomsskatterne gerne skulle nedbringes til niveauet i 1914. L.S. var helt klart ved at forvandle sig fra en agrarpolitisk rumle-kasse af velkendt type til en farlig konkurrent på det landbrugsorganisatoriske område.

Regeringen følte åbenbart presset mod sig vokse, eftersom man 7. januar 1932 lod justitsminister Zahle fremsætte et forslag til lov om betalings-henstand for ejere af landbrugsejendomme og fiskerfartøjer.⁴⁹ Han motiverede det med det kraftige fald i flæskepriserne, man havde set i den senere tid. Desuden havde Husmandsforeningerne mere end én gang krævet moratorium, og Stauning havde nylig luftet den samme idé. Derfor var det på tide at berolige de opskræmte sind ved at gøre det muligt for økonomisk tomhændede,

men dog solvente landmænd og fiskere at få gældsbetalingen udskudt et stykke tid.

Dette forslag diskuterede Folketinget et par dage.⁵⁰ Socialdemokraten, red. Gerhard Nielsen, konstaterede med en vis malice, at man nu opfattede statens rolle over for erhvervslivet helt anderledes end for kun et par år siden. Dogmet om kræfternes frie spil havde måttet give plads for ønsket om statslig støtte til nødstedte industrier. Det var Grundtvig og ikke nogen nulevende person, der først havde sagt noget sådant, replicerede Madsen-Mygdal. Havde man i tide lyttet til Venstres råd og sænket de offentlige udgifter og dermed skatterne, var man aldrig kommet i denne situation, hævdede han.

Christmas Møller var af samme opfattelse. Med dette forslag angreb man for første gang realkreditte i dens grundvold, advarede han, og hans partifælle, proprietær Viggo Hansen, kaldte rent ud forslaget for dilettanteri. Regeringen kendte jo det røre, der gærede i landbruget. "Giv nu Kort, mine Herrer, der er ingen Tid at spilde", sluttede han patetisk. Knud Bach kunne ikke have sagt det bedre.

Et par dage senere var oppositionen klar med en række forslag om lettelser i beskatningen af faste ejendomme. De blev denne gang forelagt i Landstinget i form af en samredigering af de to partiers tidligere forslag.⁵¹ Må-

let var kort fortalt at nedsætte ejendomsskatterne til niveauet før verdenskrigen. Alene de sognekommunale ejendomsskatter skulle permanent lattes med 26 mio. kr., hvoraf de 19 var landbrugets andel. Der skulle i den anledning ske besparelser på statsbudgettet. Herudover skulle skatterne lægges over på de besiddelsesløse skatteydere.

Trods Hauchs forsikring om, at man selvfølgelig kunne forhandle om enkeltheder, afviste regeringssiden indigneret forslagene. Såvel finansminister Bramsnæs som indenrigsminister Bertel Dahlgaard understregede skarpt, at forslagene var udtryk for en social omfordeling af værste skuffe. Henvendt direkte til Hauch erklærede Dahlgaard, at det var sørgeligt, at det var kapitalens første ret, man ville sikre.

Stemningen mellem de to blev yderligere afsvalet, da forslaget kom til 2. behandling. Her belærte Hauch indenrigsministeren om, at hans tone slet ikke passede sig i landstingssalen. Da Dahlgaard desuagtet spurgte Hauch som dagens "Overordfører", om han måske også ville spare på militæret, svarede denne igen med et lige så direkte modspørgsmål: "Er det Udgifterne, der skal ned, eller er det Kronen?" Da formanden forbød Dahlgaard at kalde den slags udtalelser for "Uartigheder", betegnede han dem som "i hvert Fald landsskadelige", og Bramsnæs kom, nok noget uvilligt,

sin regeringskollega til hjælp ved at sige, at visse kredse ønskede kronen devalueret, men det var næppe nogen "landsgavnlig Handling..."⁵²

Når Hauch på dette tidspunkt kunne tillade sig at sige på christiansborgsk, hvad man åbent talte om i offentligheden, må det ses på baggrund af et forudgående nybrud i kriseopfattelsen. En henvendelse 300% tysk smørtoldforhøjelse 19. januar havde med Madsen-Mygdal som initiativtager 11 dage senere ført til en yderligere stramning af valutaloven, hvorefter der gennem oprettelse af en valuta-central skulle ske en reguleret fordeling af den rådige valuta.⁵³ Desuden var der allerede den 24. januar forlydender fremme om, at England påtænkte at svigte frihandelslinjen på landbrugsområdet ved ikke alene at give imperielandene en fortrinsstilling på det engelske marked, men også ved at lægge told på visse landbrugsvarer. Det var en kendsgerning 1. marts i form af en 10% værditold på smør og æg m.v.

Selv om Hauch i sin rolle som Axelborg-leder hårdnakket fastholdt, at tiden (endnu) ikke var inde til at røre ved det dansk-engelske samhandelsforhold,⁵⁴ var han dog som Christiansborg-politiker godt på vej til en revurdering af de grundlæggende principper bag den danske handels- og krisepolitik. Det samme var regeringen, fordi man 10. februar lod handelsminister Hauge fremsætte forslag om en

midlertidig sukkerordning⁵⁵, i realiteten en monopolisering af dansk sukkerproduktion. Kun Bramsnæs og Madsen-Mygdal fastholdt, hver på sin måde, de liberale principper, førstnævnte ved kraftigt at advare mod en kronenedskæring og kræve balance på statsbudgettet, sidstnævnte ved lige så kraftigt at advare mod at røre ved kronen. I stedet skulle de offentlige udgifter tilpasses landbrugsindtjeningen.

Venstres leder talte dog ikke helt på landstingsvenstres vegne. Bording havde i samlingen 1931-32 genfremsat sit efterhånden noget barberede jordlovsforslag i Landstinget. Da forslaget den 24. februar kom til 2. behandling i tinget, udtalte Hauch som ordfører for det nedsatte udvalg, at man beklageligvis ikke havde kunnet nå til overenskomst med regeringen.⁵⁶

Desuden var han noget irriteret over, at en utålmodig Bording en uge i forvejen havde stillet forslag i Folketinget om at videreføre de eksisterende husmandslove. I stedet burde ministeren have røgtet den nok så vigtige opgave at mægle mellem de to ting på Rigsdagen, kom det bebrejdende fra Hauch. Det sidste blev dog sagt med usædvanlig velvilje i stemmen, konstaterede socialdemokraten Jensen (Aale). Som oftest var han på nakken af Hauch, fordi landstingskollegaen angiveligt ikke hørte efter, hvad de andre sagde, eller måske ligefrem morede sig kongeligt, når andre var på talerstolen.

Nu blev resultatet, at Landstinget i stedet vedtog at videreføre den gamle husmandslov. Derefter gik turen videre til det folketingsudvalg, der behandlede Bordings modgående udspil, blev af Folketinget genomdannet til Bordings version, gik tilbage til Landstinget og lå derved på ny på Hauchs bord. Der fik det indtil videre lov at ligge.

Landstingsmand Hauch som ledende krisepolitiker

Den travle organisationsleder og landstingspolitiker H. Hauch havde som allerede antydnet meget at tage sig til i disse forårsmåned. Bording havde den 4. marts, sekunderet af finansminister Bramsnæs, fremsat et nyt kriselovsforlag, der i modificeret, d.v.s. husmandsvenlig form, skulle videreføre hjælpen efter loven af 10. oktober 1931. Forslaget sluttede sig tæt til Steinckes forslag af 4. februar om videreførelse af krisehjælpen til de arbejdsløse, et initiativ, der fik Oluf Krag til at karakterisere socialministeren som en mindre klog person.⁵⁷

Bordings forslag og Bramsnæs' tilsvarende regning på 35 mio. kr. herfor, de 10 mio. at dække ind via direkte skatter og resten gennem indirekte, blev skarpt afvist af oppositionen.⁵⁸ Madsen-Mygdal ville i stedet reducere ejendomsskatterne med 45 mio. Landbrugets krav gik ikke videre end til "skattemæssig Retfærdighed, skattemæssig Ligestilling med andre Erhverv...", erklærede han. Heller ikke

regeringens støtteparti fra oktober 1931, De Konservative, ville være med til den slags ekstraskatter, præciserede Christmas Møller. Men han ville dog godt vide, hvad Madsen-Mygdal i grunden mente med den megen snak om "Tilpasning".

Regeringen måtte omkring 20. marts erkende, at man ingen vegne kom med sine kriseforslag eller sin jordlovgivning. Da Stauning derfor kunne forudse, at der også i Landstinget ville være flertal imod forslagene, gik han 23. marts, midt under Folketingets 2. behandling af kriseloven, på talerstolen for at anmode tingets formand om at stoppe behandlingen. Det nedsatte folketingsudvalg måtte på ny trække i arbejdstøjet, erklærede han.⁵⁹

Hauch var i mellemtiden ved at få samling på tropperne. Så tidligt som 28. januar havde han bekendtgjort for sine kolleger i Landbrugsraadet, at husmændene antagelig var på vej ind i rådet mod, at Landhusholdningsselskabets to repræsentanter deri blev vist vintervejen.⁶⁰ I konsekvens af disse drøftelser fik Holdgaard den 11. marts Husmandsforeningernes landsstævne til at acceptere denne idé, og 17. juni var den landbrugsorganisatoriske fællesfront en kendsgerning. Men den skulle ikke omfatte andre og slet ikke L.S. Derfor borgede udraderingen af paragraf 3 i Landbrugsraadets formålsparagraf, der ellers skulle gøre det muligt at optage andre medlemmer heri.

L.S. var imidlertid ved at skabe sig en anden platform for sin "organisatoriske" medindflydelse. I marts-april fik man overalt i landet placeret tilhængere på bestyrelsesposter i andelslagterierne og til en vis grad også i andelsmejerierne. Denne radikalisering af slagteriernes ledelse var medvirkende til, at man i slutningen af april lod forhandlingerne om en ny overenskomst på slagteriområdet resultere i en 2 uger lang lockout.

Desuden var det nok så militante L.S. i Nordslesvig gået til aktion imod tvangsauktioner og andre fogedforretninger. Der måtte således tilkommanderes en forstærkning på 52 københavnske betjente for at nedkæmpe et veritabelt oprør i Stenderup tæt ved Dybbøl skanser den 4. april 1932. Knud Bach holdt sig heller ikke tilbage, idet han i forbindelse med slagterilockouten erklærede, at man ville bruge magtmidler for at udligne forskellen mellem landbrugets og byerhvervenes respektive "pristal". Måske var det dog blot en agrarpolitisk omskrivning af det krav om rentabilitet, godsejer Ths. Junker nogle dage senere fremsatte. Desuden havde bevægelsen i en udtalelse af 9. marts forlangt oprettet et værn om hjemmemarkedet som led i en omlægning af handelspolitikken.

I den debat, der i disse måneder førtes om valutacentral-ordningens videreførelse, krævede L.S. naturligvis valutaen frigivet og fik heri bl.a. følge-

skab af slagteriernes bestyrelse. Regeringen var naturligvis helt på det rene med, at en alt for rigoristisk politik på dette område forærede L.S. og andre et taknemligt agitationsgrundlag. Da forhandlingerne i Folketingets kriselovsudvalg genoptoges, krævede Venstres repræsentanter heri 13. maj en betydelig sænkning af kronkursen. Det ledte frem til en tilnærmelse mellem de to oppositionspartier, og den krisepolitiske stemning blev også lettet ved, at den radikale Niels Frederiksen nogle få dage senere ved et foredrag i radioen også gik ind for en nedskrivning af kronen i form af en såkaldt "shillingkrone", vel at mærke når England ved den planlagte Ottawa-konference i juli-august forhåbentlig havde meldt ud om sit syn på handelspolitikken.

Den 18. maj havde handelsminister Hauge for tredje gang ønsket valuta-loven forlænget i uændret skikkelse, denne gang frem til udgangen af oktober. Nej, svarede Madsen-Mygdal og Christmas Møller i kor, om end i time-lange udredninger. Men hvor Venstres leder ville fjerne den omstridte afleveringspligt for derigennem at få en anden – og lavere – kroneværdi frem, ville hans konservative med- og modspiller "søge at holde vor Valuta paa et højt og hæderligt Stade...", dog helst uden for sterlingområdet. Midler hertil skulle nok være friere valutahandel, men støttet af en aktiv krisepolitik over for landbruget, først og fremmest gennem told og lignende.⁶¹

Det stredes man frem og tilbage om nogle dage, indtil man den 25. maj omsider nåede frem til et 4-kantet forlig herom, hvis indhold næste dag blev åbenbaret for Folketinget.⁶² Regeringens forslag var da blevet modificeret derhen, at afleveringspligten snarest skulle bortfalde og senest 31. august (evt. 15. oktober). Desuden var oppositionens ønsker blevet søgt imødekommet gennem en slags "løfteparagrafer": Kroneværdien skulle ansættes "under fornødent Hensyn til indre og ydre økonomiske Tilstande...", og der skulle inden 1. august forhandles om, hvilke "Foranstaltninger af importregulerende Art med handelspolitiske og beskæftigelsesmæssige Formaal, der i den Anledning vil være at foretage...", som det udtryktes. I Landstinget fik Hauch for en sikkerheds skyld bekræftet, at der var realiteter bag ordene.⁶³

Regeringen havde imidlertid på sin side ikke følt disse formuleringer som andet end hensigtserklæringer. I hvert fald nægtede såvel Stauning som Hauge i de nærmest følgende dage energisk at røre ved kroneværdien. Det ville være dårskab at melde sig ud af sterlingklubben, udtalte sidstnævnte. Det er et tillidsbrud, udtalte Madsen-Mygdal og Christmas Møller, og Krag påpegede, at det var en stiltiende forudsætning for forliget, at kronen skulle nedskrives til skandinavisk niveau.

Måske var regeringens ledende mænd også under indflydelse af, at den engel-

ske handelsminister, major John D. Colville, i maj-juni 1932 gentagne gange beskæftigede sig med det prekære spørgsmål om den dansk-engelske samhandel. Man kan omvendt heller ikke se bort fra, at Danmark ved at opretholde en reguleret valuta- og handelspolitik lagde et vist pres på England forud for Ottawa-forhandlingerne. Blev Danmarks eksportinteresser ved den lejlighed gået for nær, kunne man evt. begrænse importen fra England tilsvarende. Det indre pres på oppositionen søgte regeringen også at fastholde ved forslag af 3. juni om et midlertidigt statstilskud til kommunerne på 2/3 af den udbetalte hjælp til arbejdsløse og om oprettelse af "Byggefonden af 1932", hvis formål skulle være at yde kortfristede byggelån til opførelse af beboelsesejendomme.

Men foreløbig skændtes regeringen og folketingsoppositionen, så det bragede. Imens arbejdede Landstingets udvalg om henstandsloven i det stille på at samle de tråde sammen, der gik fra Landstinget til Landbokommisionen af 1931 og derfra videre til Folketinget. Man var ikke kommet til vejs ende dermed, sagde ordføreren H. Hauch ved forslaget 2. behandling 8. juni, men man var nået et stykke, lød det beroligende.⁶⁴

Disse forhandlinger ledte, som det vil vides, frem til "Juni-forliget", hvor Zahles henstandslov, Steinckes tre sociallove om henholdsvis arbejdsanvisning og arbejdsløshedsforsikring,

midlertidigt statstilskud til kommunernes hjælp til arbejdsløse og forlænget hjælp til arbejdsløse blev vedtaget sammen med Bordings kriselov, nu udvidet til også at omfatte et statstilskud på 9 mio. til vanskeligt stillede kommuner.⁶⁵ Både Oluf Krag og Christmas Møller pointerede de indrømmelser, deres respektive partier havde fået gennem forliget, selv om førstnævnte fuldt ud var klar over, at der over en bred front ville komme kritik til orde.⁶⁶ L.S.' kampagne havde i forening med en Madsen-Mygdals enstrengede tale om besparelser på statsbudgettet ganske givet skruet landmandsforventningerne højere op, end der var politisk dækning for.

Bemærkelsesværdigt nok kom den kraftigste reaktion mod forliget ikke fra L.S.' side, men fra Dansk Skatteborgerforening, en af Jørgen Sehesteds sikre bastioner. Herfra udgik der 30. juni en manende appel til landets skatteydere om at indlede en formelig klapjagt på de rigsdagsmænd, der stemte for forliget og dermed for den ekstraregning på 49 mio. kr., man snart ville blive præsenteret for.

Regeringen og dens tilhængere kunne på deres side nok se med en vis tilfredshed på de opnåede resultater i samlingen 1931-32. Til den allerede omtalte lovhøst kunne føjes love om såvel mælkekontrol som kødkontrol, om end de begge havde fået kompromisets noget udvandede form. Mest afgørende var det dog, at der nu var

taget på hul på Socialreformen. Det var dog ikke til at overse, at de fleste reformforslag af årgang 1929 eller senere stadig lå begravet i diverse udvalg. Og jordlovsforslagene lå ikke engang øverst i bunken. Det måtte have beroliget en Jørgen Sehested.

Ottawa-konferencens lange slagskygge

Det var som om alle med indsigt i tingene holdt vejret i spænding sommeren 1932. Den 21. juli åbnede imperiekonferencen i Ottawa, og allerede fire dage senere kunne de danske aviser viderebringe rygter om, at Danmark skulle betale prisen for imperielandenes øgede samhandel gennem restriktioner på eksporten af smør og bacon til Storbritannien. Man kunne heller ikke finde nogen trøst i den udsendte erklæring efter konferencens afslutning 19. august. Det var kun et spørgsmål om tid, hvornår baconimporten fra Danmark og andre ikke-britiske lande blev kontingenteret.

L.S. kommenterede indirekte disse meddelser ved allerede den 20. august at kræve lavere statsudgifter, importstop på brødkorn og forædlede landbrugsprodukter, ophævelse af alle valutarestriktioner og endelig en kronekurs, der stod i rimeligt forhold til landbrugets produktionsvilkår. Også De sjællandske Husmandsforeninger ville 22. juli have mere for sterling, men kunne dog nøjes med et kronefald til shillingkronens niveau.

De Konservative var øjensynligt sat under stærkt pres, ikke mindst fra det store landbrugs side. I hvert fald forlod Christmas Møller 4. august forhandlingsbordet i det nedsatte valutaudvalg og stillede en række krav om aktiv landbrugshjælp i stil med dem, L.S. havde fremført. Det fik såvel skibsreder A. P. Møller som Stauning til at angribe partiet for dets spekulation i en kronenedskæring. Villigt bistået af en partitromand i Statsradiofonien fik Bramsnæs 24. august adgang til mikrofonen for at tordne løs mod kronespekulanterne, idet han samtidig kunne slippe nyheden ud om afleveringspligtens ophævelse.

Valget stod for døren, kunne man fornemme. Ikke til Folketinget, men midtvejsvalget til Landstinget. Selv om L.S. som landsomfattende bevægelse ikke havde ambitioner om at stille op som politisk parti, besluttede lokalorganisationerne i det nordjyske ikke desto mindre at opstille valglister til valget af valgmænd den 6. september. Disse lister fik 7.405 stemmer og dermed 23 valgmænd, og ved listeforbund med såvel Venstre som Konservative fik L.S. en uge senere indvalgt to sympatisører i Landstinget: den konservative proprietær J. R. Poulsen, Risagergård ved Brønderslev, og venstremanden, gårdejer N. C. Nielsen-Man, Arentsminde i Thy.⁶⁷

Imens udfoldedes der mange bestræbelser på at sikre et godt forhold

til et England med kurs mod Ottawa. Da prinsen af Wales 22. september kom på offentligt og privat besøg, blev hans fly det sidste stykke vej eskorteret af 23 danske militærfly. Hans kgl. interesse for jagt havde forinden fået Landbrugsministeriet til at forskubbe jagtsæsonen fem dage, så han kunne nå at komme med på jagt på Wedellsborg på Fyn. Han kvitterede med at være en af talerne ved åbningen af den britiske udstilling i København 24. september og ved samme aften at overvære en festforestilling på Det kgl. Teater, hvor ingen ringere end den danske verdenstenor Lauritz Melchior gav prøver på sin kunst.

Den 4. oktober åbnede Rigsdagen. Stauning sagde bl.a. i sin trontale, at han skimtede et svagt lys forude i krisemørket. Der ville næppe blive tale om at yde mere krisehjælp til landbruget, men derimod støtte til afsætningen. I det hele taget skulle man se fordomsfrit på de problemer, et "overkapitaliseret Landbrug..." stod over for, mente han. Bramsnæs forelagde næste dag sit finanslovsforslag og advarede herunder mod de "landsskadelige Planer...", L. S. havde udklækket for at slå kroneværdien ned. Den slags ville givet ikke blive tålt i noget andet land, pointerede han med barsk stemme.⁶⁸

Da de principielle lovudspil kom på bordet i form af de manglende dele til Steinckes socialreform, Bramsnæs' told- og skatteforslag for at få statsfi-

nanserne styrket og handelsminister Hauges forslag om en strammet valutaordning, tog oppositionens ordfører i begyndelsen ret forsigtigt på forslagene. Venstres toldspecialist O. Himmelstrup mente nok, at hans parti ville afvise forslaget om øget toldbeskatning, men var dog parat til forhandling herom. Hans folketingskollega C. O. Pedersen havde hørt sige om Steinckes socialreform, at det var dens sidste samling. I så fald skulle man tage varligt herpå, fordi det trods alt var en udgift på 1/4 mia. kr., det drejede sig om.⁶⁹

Alligevel endte forhandlingerne om Hauges valutalov 27. oktober resultatløst. Efter Christmas Møllers opfattelse var der i realiteten tale om "et faktisk Diktatur", når handelsministeren efter forslaget ved hjælp af et særligt importkontor skulle styre importen i takt med bevægelserne på handels- og betalingsbalancen.⁷⁰

De sidste dage i oktober var de sidste rester af sommerens forhandlingsvilje helt brugt op. Under Folketingets 1. behandling af regeringens forslag om en udvidet akkordordning mente De Konservatives A. C. D. Petersen at kunne konstatere, at kriselovgivningen indtil nu havde været ganske virkningsløs, og Venstres Johs. Kyed hævdede lige så bestemt, at det foreliggende forslag ingenlunde kunne genskabe landbrugets rentabilitet. Landbokommissionen, han selv var medlem af, behandlede heller ikke

dette problem, understregede han. Socialdemokratiets ordfører J. P. Olufson rettede den følgende dag skytset mod L.S. med særligt sigte mod "Lappoføreren Knud Bach", der på landbrugets vegne frækt forlangte at få rådighed over den ene af de tre mio. kr, landbrugseksporten hver dag hjemførte. En halv time senere opløste Stauning Folketinget og lod udskrive valget til 16. november.⁷¹

Forinden havde Hauch i Landstinget strakt sig ret vidt for at undgå at komme i denne situation. Under forhandlingerne om valutaloven havde han tilsagt tingets arbejdsvilje "ud fra den saglige og politiske Opfattelse, vi har med Hensyn til, hvad denne Situation kræver...". Dette synspunkt betonedes endnu stærkere den følgende dag, da Landstinget behandlede Bramsnæs' forslag om en særlig renteskat. Var det ikke en bedre idé yderligere at formindske den kreds af formueejere, som kunne nyde godt af den omstridte lov af 22. december 1927? ville Hauch vide.⁷² Men lige meget hjalp det.

I mellemtiden var Ottawa-aftalerne i deres helhed blevet kendt, og godt tre uger senere, den 7. november 1932, forlangte England med øjeblikkelig virkning importen af dansk bacon reduceret med 25-30%.⁷³ På denne baggrund blev valget den 16. november et alvorligt tilbageslag for Venstre og dermed for Madsen-Mygdals landbrugsliberale linje. Partiet mistede 5

mandater, og flere af dets nyvalgte medlemmer havde på forhånd bekendt sig til L. S.' linje. Omvendt blev De Konservative tilsyneladende belønnet for deres "aktive" landbrugspolitik med en fremgang på tre. Socialdemokratiet fik ét mandat mere, mens De Radikale mistede to. Alligevel beholdt de to partier flertallet med 76 mandater mod oppositionens 72.

L.S.' mest udtalte agrarpolitikere havde på forhånd måttet opgive at danne et nyt parti, Bondepartiet, da man ikke nåede at få fremskaffet 10.000 underskrifter. Til gengæld havde L.S.-bevægelsen større held med en organisationsmæssig nyskabelse, da man ved et møde i Århus den 9. november fik skabt grundlaget for et nærmere samarbejde mellem bevægelsen og landets andelsmejerier og -slagterier, benævnt som "Erhvervsudvalget".⁷⁴

Med kurs mod Kanslergade

Den 29. november mødtes Folketinget igen efter valget. Forinden havde Hauch skaffet sig et nyt og bedre forhandlingsmandat, men denne gang på Axelborg-siden. På De jyske Husmandsforeningers sendemandsmøde i Århus den 18. november havde han og den netop vragede folketingsmand Jens Holdgaard ryddet de værste forhindringer af vejen for et tæt samarbejde mellem gårdmænd og husmænd, Hauch ved at gå ind for fortsat udstykning og Holdgaard ved at er-

kende nødvendigheden af en løn- og rentereduktion, hvordan det nu end kunne ske.⁷⁵

Det videre forløb frem mod Kanslergadeforliget 30. januar 1933 er kendt fra så mange skildringer, at det næppe er nødvendigt her at gå dybere ind på dette. Det er dog værd at understrege den betydning, Hauchs og Holdgaards stadigt tættere samarbejde havde for forligets indgåelse.⁷⁶ Omvendt hørte man ikke så meget til L.S. i denne tid bortset fra en udtalelse fra L.S. i Nordslesvig om, at man "med alle Midler..." ville forhindre udlæg i ca. 2.000 truede landbrugsejendomme.

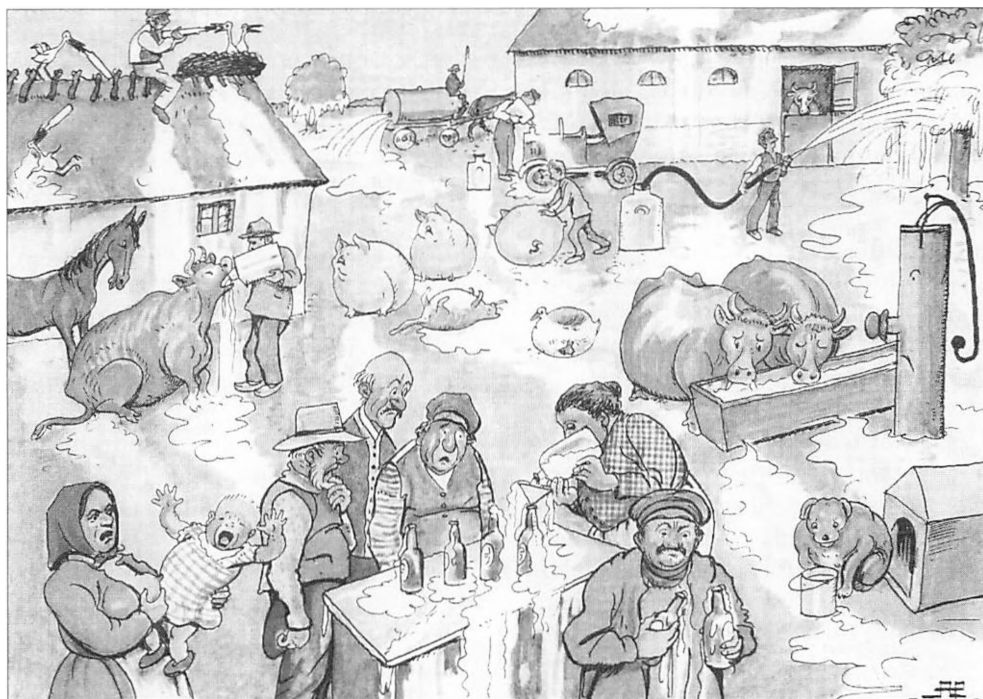
I perioden februar-juni 1933 kom der for alvor gang i lovgivningsarbejdet efter flere års ørkenvandring, men denne gang uden deltagelse af Det konservative Folkeparti. I stedet var det Oluf Krags og H. Hauchs Venstre, som mod at få kroneværdien nedskrevet til kurs 22,40 og dermed fremskaffet en større eksportindtjening gik ind som regeringens støtteparti på udvalgte dele af det reformpolitiske område inkl. jordpolitikken.

De enkelte fagministre kunne da med en vis tilfredshed konstatere, at store dele af de oprindelige reformideer gradvis blev realiseret. Bramsnæs fik sin grundstigningsskyld igennem, men i afsvækket skikkelse. Bording fik udvirket en konjunkturstyret rentebetaling som alternativ til statshusmændenes sædvanlige rentebetaling

og desuden en jordlov, der rigtigt nok videreførte 1919-princippet, men vel at mærke som et frit alternativ. Land- og købstadskommunernes styreform blev moderniseret som ønsket af Bertel Dahlgaard, men de mest radikale nyskabelser var dog forinden blevet luget ud. Hans stolte planer om "Boligfonden af 1932" var blevet omredigeret til en generel støttelov for boligbyggeriet, og forslaget om en ændring af de kommunale ejendomsskatter blev mest af alt en lov om lettelser i beskatningen af landbrugsejendomme. Undervis-

ningsminister Borgbjerg fik sin lov om skolens styrelse igennem, men også her var der tale om et kompromis. At Steinckes socialreform omsider var en kendsgerning, kunne ikke nægtes, men de 248 ændringsforslag i loven om offentlig forsorg vidnede sammen med andre ændringer i de tre andre love om ganske store indrømmelser til oppositionen.

Selv om mange landmænd havde svært ved at forlige sig med ånden fra Kanslergade, kunne det dog ikke



Blandt L.S.' protestformer hørte såkaldte "mælkestrejker", dvs. tilbageholdelse af mælken fra mejerierne. Alfred Schmidt illustrerer her en sådan strejke i 1933. Blæksprutten.

nægtes, at der var skabt en helt ny landbrugspolitisk situation gennem lovene om en svineregulering og en foreløbig kødordning, hvortil kom de landbrugsministerielle udvalg til regulering af landbrugseksporten.⁷⁷

For L.S. måtte det landbrugspolitiske nybrud betyde en vis tilfredsstillelse, fordi man her så mange af bevægelsens krav omsat til politisk handling. Det indebar imidlertid også en oplagt fare for at blive overflødig. Da man derfor havde sundet sig lidt, gik man ufortrødent i gang med at færdiggøre en "rentabilitetsplan" for det danske landbrug. Dens vigtigste indhold var nogle "ordninger" for korn og smør, baseret lige meget på told og hjemmemarkedsafgifter.⁷⁸ Hermed skitseredes i virkeligheden de fire ordninger, der ved "Decemberforliget" 9. december 1933 blev resultatet af de langstrakte forhandlinger sommer og efterår 1933 i såvel Landbokommissionen af 1931 som det politiske system i almindelighed.⁷⁹ Og som det danske samfund flere gange senere har kopieret.

L.S. i Nordslesvig var imidlertid ikke sindet blot at drøfte rentabilitetsproblemer. I stedet ville man aktivisere virksomheden på græsrodsniveau. Det gav L.S.' repræsentantskab delvis tilslutning til ved et møde i København den 16. juni 1933. I udtalelsen herfra hed det bl.a., at man ville støtte sønderjyderne i deres kamp mod tvangsauktionerne. Landbohjemmene krævedes derfor fredlyst, til der var

opnået rentabilitet i landbruget. Fjorten dage senere udtalte hovedbestyrelsen for L.S. i Nordslesvig, at såfremt Rigsdagen ikke øjeblikkeligt blev indkaldt, ville man ved "effektive Midler..." værne hjemmene mod tvangsauktioner. Sidste frist for effektive indgreb blev sat til den 20. august. Sad man dette ultimatum overhørigt, ville resultatet blive en sønderjysk mejeri- og slagteristandsning.

Da der intet resultat kom ud af truslen, iværksatte man trods mange advarsler fra såvel politiker- som organisationsside en vellykket mejeristandsning i Sønderjylland søndag den 23. juli, en aktion, der også fik udløbere i Randers amt. Derimod realiserede man ikke truslen om at standse alle mejerier og slagterier i landsdelen fra og med 20. august. Tværtimod måtte hovedbestyrelsen for L. S. den 25. august konstatere, at man stod over for nye politiske aftaler, sådan som aviserne rapporterede fra arbejdet i Landbokommissionen. Det arbejdende landbrug måtte på denne baggrund advare mod nye halve løsninger, hed det bl.a. i udtalelsen. Kravet var blot en anstændig løn for et samfundsgavnligt stykke arbejde, understregedes det.

Resultatet af efterårets kriseforhandlinger blev som allerede antydnet et system af 4 landbrugsordninger, som ud over at fordele Englandskontingentet af slagterisvin på de enkelte brugskategorier søgte at hæve landbrugspriserne.

serne gennem et system af told og hjemmemarkedsafgifter. Dermed indledte det danske samfund en helt ny landbrugspolitik, en epoke, der langt fra er afsluttet.

L. S.' krisepolitiske agitation fik derfor langtrækkende følger, om end bevægelsens selv aldrig fik lod og del i ideernes omsættelse til praktisk politik.

Afsluttende kommentarer

Det kan ikke nægtes, at der er skrevet meget om krisen i 1930'erne. Derfor kan det synes som en noget perspektivløs opgave at ville skildre dens forløb én gang til. Alligevel er det forsøgt gjort i denne artikel, idet målet har været at få den landbrugsorganisatoriske udvikling placeret i en bredere sammenhæng.



Kulminationen af L.S.' Bondetog til Amalienborg sommeren 1935. Kongen leve!
Forrest til venstre ses en af bevægelsens drivkræfter, Knud Bach, med hatten i hånden.
Det kongelige Bibliotek.

Den hidtidige opfattelse af begivenhedsforløbet i landbrugets krisehistorie forekommer yderligere underbygget. Landbrugsraadet bestræbte sig med større eller mindre held på at styre landbrugseksporten uden om de mange forhindringer, importlandene gradvis byggede op. De danske Landboforeninger søgte under Hauchs ledelse med held at slippe ud af den landbrugsliberale spændetrøje, Madsen-Mygdal-æraen havde lagt erhvervet i, og ind bag rammer for en landbrugsinterventionistisk overlevelsesøkonomi. Her fik man noget tøvende følgeskab af De danske Husmandsforeninger, der skulle balancere mellem en regeringsloyal og en erhvervsorienteret politik.

Hensynet til det største marked Storbritannien begrænsede alvorligt den landbrugsorganisatoriske bevægelsesfrihed, men blev også brugt rent taktisk til at skaffe sig erhvervspolitisk råderum.

Opfattelsen af H. Hauch som den centrale person i det krisepolitiske forløb må på denne baggrund forekomme yderligere bestyrket. Jens Holdgaards og Hauchs frygt for at få revet den landbrugsorganisatoriske flanke op som følge af L. S.' angreb træder endnu stærkere frem som den afgørende motivering for at ændre landbrugspolitikken. Som venstremand måtte Hauch også se i øjnene, at Landstinget ikke i længden kunne fungere som landbrugsliberalismens sidste bol-

værk. Der måtte etableres et samarbejde med regeringen, og det betød, at man måtte give sit samtykke til flere af regeringssidens reformpolitiske udspil. Det kunne en Oluf Krag også indse, men blev for længe holdt fast på den madsen-mygdal'ske linje. Da han først var frigjort herfra, var han om nogen den person, der midt i loveteksternes vildsomme labyrinter kunne opstille nogle liberale spærrebomme.

De Konservative var erhvervspolitisk betragtet et parti i splid med sig selv, fordi man både skulle imødekomme erhvervslivets krav og tilgodese hensynet til kapitalejerne, store som små. Dertil kom ønsket om at beskytte de højere lags socialværdier. Man gik først ind i Oktoberforliget 1931, blev dernæst angrebet på det voldsomste af sine egne, gik halvhjertet ind i Juniforliget det følgende år, blev på ny kritiseret skarpt indefra og holdt sig dernæst uden for den krisepolitiske generalopgørelse, kaldet Kanslergadeforliget, og blev herfor sat under anklage fra mange sider. Men vælgermæssigt klarede partiet frisag og det endda med bravour.

Regeringssiden ville primært reformere samfundet, Socialdemokratiet mest og det i centralistisk retning. Stauning forekommer både at være den kloge taktiker og den store strateg, der havde styrke og tålmodighed nok til at vente på de fornødne indrømmelser fra landbrugssiden. Dermed

grundlagde han velfærdssamfundet, som man kender det af i dag, men Hauchs og Krags medbestyrerskab borgede omvendt for en midterkurs. Jordlovene fik ikke det socialdemokratiske stempel. Bording måtte regere på landbrugets betingelser.

L.S. havde ingen fast målsætning, men fik alligevel frigjort hidtil tabubelagte områder inden for landbrugspolitikken. Det gælder især kravene om lavere ejendomsskatter, lavere

kroneværdi, moratorium, rentelettelser og højere priser på et beskyttet hjemmemarked. Men bevægelsen fik ikke sit budskab institutionaliseret. Det tog de gamle organisationer sig af. Dermed var L.S. som i sin tid Danmarks Agrarforening berøvet mulighederne for at gøre sig permanent gældende.

Men Jørgen Sehested og hans godsejerkolleger kunne atter sove roligt om natten.

NOTER:

1. Fridlev Skrubbeltrang: "Danske Landboforhold", s. 532ff., i K. Hansen, red.: *Det danske Landbrugs Historie*, V, 1914-45.
2. Fridlev Skrubbeltrang: *Den danske husmand*, II, 1954, s.195f.
3. Per Brogaard: *L.S.' organisatoriske opbygning og virksomhed 1930-1936*, studenterspeciale fra Århus Universitet, 1965.
4. Erik Helmer Pedersen: "Romantik og politik. Til de agrare bevægelsers historie", i *Festskrift til Kristof Glamann*, red. Ole Feldbæk og Niels Thomsen, 1983, s. 263ff. Samme: "Oprørsbevægelser i dansk landbrug", i Flemming Mikkelsen, red.: *Protest og oprør. Kollektive aktioner i Danmark 1700-1985*, 1986, s. 193ff.
5. Erik Helmer Pedersen: *Landbrugsraadet som erhvervspolitisk toporgan 1919-33. Studier i de danske landbrugsorganisationers historie*, 1979, passim. Samme: *Det danske landbrugs historie*, IV, 1914-1988, red. Claus Bjørn, 1989, passim. Samme: *Landbosamfundet og Danmarkshistorien. Landboforeninger i 200 år*, red. Erik Helmer Pedersen og Mette Ehlers, 1993, passim.
6. Erik Helmer Pedersen: *Landboforeningerne og Danmarkshistorien*, s. 217 resp. 252f., jfr. Fridlev Skrubbeltrang: *Den danske husmand*, II, s. 178ff.
7. Per Brogaard, (se note 3), s. 208.
8. Sst., s. 25f.
9. Sst., s. 184.
10. Sst., s. 39f.
11. Erik Helmer Pedersen: *Landbrugsraadet*, s. 351ff., s. 378 og s. 478ff.
12. Sst., s. 315f.
13. Erik Helmer Pedersen: "Agrarbevægelsen", *Fynske Årbøger* 1965, s. 153ff.
14. Erik Helmer Pedersen: *Landbrugsraadet*, s. 546.
15. Sst., s. 278f., 487ff. og 620ff.
16. Jfr. note 6.
17. Erik Helmer Pedersen: *Landbrugsraadet* s. 434ff. og 571ff.
18. Cit. efter *Rigsdagsårbogen* 1930-31, s. 18ff.
19. *Rigsdagstidende* (Rt.) 1930-31. Ft. 17.10, sp. 298ff.
20. Sst. 16.10, sp. 217ff., jfr. Erik Helmer Pedersen: *Landbrugsraadet*, s. 574ff.
21. Sst. 18.10, sp. 325ff.
22. Sst. 20.10, sp. 410ff.
23. Sst. 31.10, sp. 1188ff.
24. Sst. 20.11, sp.1899ff.
25. Sst. 26.11, sp. 2240ff.
26. Sst. 3.12, sp. 2541ff, 4.12, sp. 2592ff.
27. Sst. 13.1, sp. 3473ff.
28. Sst. 9.1, sp. 3472ff. resp. 15.1, sp. 3615ff.
29. Sst. 16.1, sp.3776ff..
30. Rt. 1930-31. Lt. 11.1., sp. 620ff.
31. Steincke rejste 17.2.31 på en 3 mdr. lang sygeorlov, delvis begrundet med den tort, han havde måttet lide ved at blive idømt en bøde på 300 kr. for kraftsprogede injurier m.v. over for en københavnsk redaktør 21.1.31 i anledning af en kritisk artikel i "Børsen" om forligsmanden K. Riis-Hansens nyligt erhvervede ordensdekoration. I det hele taget er det højst påfaldende, hvor stærk en animositet Madsen-Mygdal og flere andre fra oppositionens kreds nærrede mod Riis-Hansens person.
32. Rt. 1930-31, Ft. 26.2, sp. 5058ff.

33. Rt. 1930-31. Lt. 5.3., sp. 907ff.
34. Sst., 22.4, sp. 1943ff.
35. Rt. 1920-31. Ft. 17.3, sp. 5570ff.
36. Sst., 22.3, sp. 5944ff.
37. Sst., 18.4, sp. 6943ff.
38. Erik Helmer Pedersen: *Landbrugsraadet*, s. 548, jfr. samme: *Landboforeningerne og Danmarkshistorien*, s. 243.
39. Per Brogaard (se note 3), s. 56, 60 og 64.
40. Erik Helmer Pedersen: *Landboforeningerne og Danmarkshistorien*, s. 243ff., jfr. samme: *Landbrugsraadet*, s. 548ff.
41. Rt. 1931-32, Lt. 28.9, sp. 26ff.
42. Erik Helmer Pedersen: *Landbrugsraadet*, s. 551f.; samme: *Landboforeningerne og Danmarkshistorien*, s. 244ff.
43. Rt. 1931-32. Ft. 6.10, sp. 126ff.
44. Rt. 1931-32. 14.10, sp. 414ff.
45. Brogaard (se note 3), s. 75ff.
46. Rt. 1931-32. Ft. 18.11, sp. 1496ff.
47. Erik Helmer Pedersen: *Landbrugsraadet*, s.587f.
48. Brogaard (se note 3), s. 17ff.
49. Rt. 1931-32. Ft. 7.1, sp. 2469ff.
50. Sst., 12-13.1, sp. 2409ff. resp.2555ff.
51. Rt. 1931-32. Lt. 15.1, sp. 692ff. resp. 20.21.2, sp. 748ff. og 798ff.
52. Sst., 12.2, sp. 951ff.
53. Erik Helmer Pedersen: *Landbrugsraadet*, s. 589ff.
54. Sst., s. 590f.
55. Erik Helmer Pedersen: "Sukkerroer og egnspolitik", *Presse og politik. Festskrift til Niels Thomsen*, 1990, s. 147ff.
56. Rt. 1931-32. Lt. 24.2, sp. 1046ff.
57. Rt. 1931-32, Ft.4.2, sp. 2952ff. resp. 5.2, sp. 2970ff.
58. Sst. 8.3., sp. 3729ff.
59. Sst. 23.3., sp. 4587.
60. Erik Helmer Pedersen: *Landbrugsraadet*, s. 506ff. resp. s. 529f.
61. Rt. 1931-32. Ft. 19.5, sp. 4931ff.
62. Sst. 26.5, sp. 5122ff.
63. Sst. 25.5, sp. 5122ff., jfr. Lt. 27.5, sp. 1852.
64. Rt. 1931-32. Lt. 8.6, sp. 1855ff.
65. Erik Helmer Pedersen: *Landbrugsraadet*, s. 556ff. Samme: *Landboforeningerne og Danmarkshistorien*, s. 248ff.
66. Rt. 1931-32. Ft. 21.6, sp. 5456ff.
67. Brogaard (se note 3), s. 182ff.
68. Rt. 1932-33. Ft. 5.10, sp. 6ff.
69. Sst. 12.10, sp. 99f. resp. sp. 176ff.
70. Erik Helmer Pedersen: *Landbrugsraadet*, s. 560f.
71. Rt. 1932-33. Ft. 26.10, sp. 784ff. og 27.10, sp. 838ff.
72. Rt. 1932-33. Lt. 25.10, sp. 160ff. resp. 26.10, sp. 208ff.
73. Erik Helmer Pedersen: *Landbrugsraadet*, s. 594ff.
74. Brogaard (se note 3), s. 48f.
75. Erik Helmer Pedersen: *Landbrugsraadet*, s. 534.
76. Sst., s. 561ff. Samme: *Landboforeningerne og Danmarkshistorien*, s. 250ff.
77. Se herom Flemming Just: *Landbruget, staten og eksporten 1930-1950*, 1992, passim.
78. Brogaard (se note 3), s. 92ff.
79. Erik Helmer Pedersen: "Andelsideologi og landbrugspolitik 1933-36", *Landbohøstisk Tidsskrift, Bol og By*, 2. rk. 3, 1980, s. 159ff.

De nordslesvigske bondebevægelser i mellemkrigstiden

af Hans Schultz Hansen

Det nordslesvigske landbrugs vanskeligheder

Da Nordslesvigs genforening med Danmark var fuldblyndet i 1920, understregede "Nordslesvigske Landbrugs- og Mejeri-Tidende" for sine holdere, at der forestod et stort arbejde: "Sværdtid er forbi! Festtid er forbi! Nu er det plovtid!"¹ Selv de landmænd, der i den glade genforenings-sommer så mest realistisk på forholdene, havde dog næppe forestillet sig, at ploven ville støde på så mange sten, som tilfældet blev. I virkeligheden blev 1920'erne og 1930'erne for det nordslesvigske landbrug én lang kriseperiode, som kun sjældent blev afbrudt af et godt år eller to.

Den nærmest kroniske krisetilstand skyldtes en række sammenfaldende uheldige omstændigheder af strukturel, konjunktural, driftsmæssig og finansiel art.² Genforeningen med Danmark betød ændrede afsætningsvilkår og skærpet konkurrence. Det store tyske hjemmemarked aftog forud for 1914 hele produktionen, og toldbeskyttelsen sikrede et højt prisniveau

på varerne. Det slesvigske landbrugs traditionelt stærke satsning på kød-kvægsproduktionen fortsatte derfor langs vestkysten og i store dele af midtlandet. Østkystens landbrug lagde derimod hovedvægten på mejeribrug og svineproduktion, ligesom kornavlen atter fik betydning fra århundredskiftet. Generelt nåede det slesvigske østkystlandbrug imidlertid ikke samme høje intensitet som dansk landbrug, der med sin høje eksportkvote var henvist til at konkurrere på verdensmarkedets vilkår.

Tilpasningen til de nye markedsf forhold kunne vel have været gennemført forholdsvis smertefrit, hvis udgangspunktet ikke var blevet stærkt forringet under den første verdenskrig. 20-30.000 mænds fravær ved fronterne, mangelen på kunstgødning, kraftfoder og reservedele samt tvangsafleveringer af husdyr og avl til maksimalpriser udmærkede landbruget for driftskapital. Den pengekapital, som blev frigjort herved, blev mindre og mindre værd i takt med Markinflationen. Det lange tidsrum

Hans Schultz Hansen, f. 1960, Ph.D., arkivar ved Landsarkivet i Aabenraa. Har bl.a. beskæftiget sig Solvigs og Trøjborgs ældre godshistorie og udgiver i november 1994 bogen *Det sønderjyske landbrugs historie 1830-1993*.

fra Tysklands nederlag i november 1918 til genforeningen øgede valuta-problemerne. Alle var tvunget til at spekulere i det rette tidspunkt for formueomveksling og gældskonvertering fra Mark til kroner. De fleste fulgte den økonomiske sagkundskab i dens forventning om en bedring af Markkursen – og valgte galt. Dyre kronelån måtte straks optages til genopbygning af besætninger og til folkeløn, mens indtægterne helt frem til kronemøntens længe ventede indførelse i maj 1920 var i Mark. Efterkrigsrystelserne på finansmarkedet gjorde ligeledes lånene i den nystartede “Sønderjysk Kreditforening” dyre.

Genopbygningen hæmmedes dertil af mangel på arbejdskraft. Heller ikke vejret var med; i 1921 gav sommeren tørke, i 1923 for meget vand, og kvægholdet blev hårdt ramt af mund- og klovsyge i 1921 og igen 1925-26. Kvægbruget fik det ikke bedre, da Tyskland i 1925 forhøjede tolden på slagtekvæg.

Cornelius Petersen og “Bondens Selvstyre” 1925-27

I 1925-26 skærpedes krisen på grund af den panikagtige kronestigning. I december 1924 havde Rigsdagen vedtaget at føre kronens kurs op til 70 % af pari. Det skulle ske over to år, men da internationale spekulanter opkøbte kroner i massevis for at få del i den statsgaranterede kursstigning, løb stigningen i 1925 ud af kontrol, og al-

lerede i 1926 nåede kronen op i pari. Rigsdagsbeslutningen blev med P. A. Calløs ord “et trist eksempel på, hvorledes de hæderligste motiver i forbindelse med mangel på økonomisk indsigt kan få de mest skæbnesvangre følger”. Denne hurtige revaluering gjorde det umuligt for landbruget at konkurrere på eksportmarkederne. Priserne måtte sænkes straks, men de indenlandske driftsomkostninger fulgte kun langsomt og kun tildels med ned. Hvad værre var: gældsbyrden forblev den samme i kroner og øre og blev derfor i realiteten betydeligt øget.



Gårdejer Cornelius Petersen (1882-1935) fra Vester Anflod ved Møgeltønder startede i efteråret 1925 bevægelsen “Bondens Selvstyre” i protest mod det nordslesvigske landbrugs stærkt forringede vilkår under kronekursens himmelflugt. Karikatur i Historiske Samlinger for Sønderjylland.

Den forringede indtjening førte i et gældstynget og udsat landbrug som det nordslesvigske uundgåeligt til tvangsauktioner, 100 i 1926 og 178 i 1927.³ Udsigten til at komme på tvangsauktion skabte blandt de nordslesvigske bønder en stemning af desperation, og adskillige sluttede op om tidens krisebevægelser med deres radikale løsninger. Den ubetinget mest yderligtgående og farverige af disse bevægelser var "Bondens Selvstyre", hvor Cornelius Petersen var den centrale skikkelse. Han var fra Ejdersted, men købte i 1905 gården Vester Anflod ved Møgeltønder, som han lod ombygge til en "Haubarg" i klassisk Ejderstedstil. I overgangstiden foretog Cornelius Petersen nogle vidtløftige økonomiske spekulationer, som bragte ham tab, og i bitterhed herover vendte han sit dybe embedsmandshad mod den nye danske administration.⁴

I september 1925 protesterede Cornelius Petersen første gang offentligt imod kronens pariføring, og han begyndte at holde møder med ligesindede på sin gård. Den 3. januar 1926 udkom første nummer af hans ugeblad "Bondens Selvstyre", og i midten af marts måned startede Cornelius Petersen en storstilet mødekampagne i den sønderjyske landsdel, hvor der blev vedtaget resolutioner, der protesterede mod de høje skatter og krævede en nyordning af den sønderjyske realkredit. De fordømte kronestigningen og forlangte en nedskrivning af

gælden til halvdelen. Her og nu skulle der indføres et moratorium, d.v.s. udsættelse med afdrag og renter.

Møderne var næsten altid besøgt af flere hundreder. Undertiden var der ikke plads til alle tilhørere. Ved et møde i Store Jyndeved den 15. april 1926 kom der så mange, at mødet måtte forlægges til kroens gård, hvor Cornelius Petersen på ægte revolutionær vis talte fra ladet af en lastbil. Hverken ved dette eller de andre møder var det dog udelukkende selvstyre-folk, som mødte frem. Mange kom for at se og høre det fænomen, som pressen skabte så stor blæst om. Andre kom for at forsøge sig med en saglig modargumentation, hvad de kun sjældent fik ørenlyd til. Atter andre kom for at afbryde møderne med ballade.

Fra anden halvdel af marts gik det slag i slag med selvstyrearrangementerne. Der var rundt regnet et møde hver anden dag i en eller anden nordslesvigsk kro. Især i Aabenraa og Sønderborg amter samt på Tinglev-Løgumklosteregnet blev der holdt mange møder. Fra slutningen af juli blev der på grund af høsten holdt pause til lidt forbi midten af september, hvorefter det atter gik løs. På møderne blev Cornelius Petersen trofast sekunderet af gårdejer Theodor Mathiesen Kylling fra Frørup. Også han havde gjort dyrekøbte erfaringer i overgangstiden og rantes i 1927 af tvangsauktion, hvor dog hans kone overtog ejendommen. Både Kylling og Cornelius Petersen

brugte på møderne og i "Bondens Selvstyre" et saftigt og ubehersket sprog med mangfoldige personlige angreb.

Målene for selvstyreledernes angreb var det moderne samfund, dets styreform og dets repræsentanter. Hovedfjenden for Cornelius Petersen var "centralstyret" eller blot "centralen", som var den bondeundertrykkende statsmagt. Vreden blev især rettet mod parlamentarismen og parlamentarikerne. Som styreform havde parlamentarismen spillet fallit under krigen og inflationstidens "pengesvindler". Den byggede på folkebedrag og folkeudplyndring. Valgene var det rene bedrag, eftersom partierne på forhånd havde udpeget kandidaterne. Vælgerne leverede blot en ligegyldig stadfæstelse af dette valg; parlamentarikerne valgte med andre ord sig selv. Partierne blev styret af de store sammenslutninger – Socialdemokratiet af fagbevægelsen, de konservative af monopolerne, de radikale af den internationale pengeverden og Venstre af skolelærerne og den danske finansverden. De skiftedes til i blokke at afløse hinanden ved magten, men lavede de samme ulykker. Rigsdagsmændene var folk, der havde albuget sig frem til en position som levebrødspolitikere med masser af ben at gnave og en sikker pension.

Embedsmændene var ifølge selvstyrefolkene parlamentariskernes forlængede arm og udgjorde alene derved et fremmedlegeme i folket. Deres arbejde var uproduktivt: "Vort land bliver

båret af den rolige, flittige mand, som med sin familie arbejder dygtigt og med omhu i sit hverv, det være sig arbejder, bonde, købmand eller håndværker. Den af centralstyret garanterede bærer ikke landet, i sin helhed optærer han den andens fortjeneste og mere til".⁵ Vreden ramte især de nye, nordfra kommende embedsmænd. Akademikerne blev over en kam lagt for had. Heller ikke skolelærerne gik ram forbi, fordi de indoktrinerede børnene med centralstyrets visdom. På samme måde var journalisterne systemets forlængede arm, og de blev nærmest konsekvent betegnet som løgnere.

Selvstyremændene vendte også ryggen til det moderne intensive landbrug og den nye landbokultur, som havde udviklet sig fra 1880'erne. Landboforeningerne blev kritiseret hårdt, ligeså deres konsulenter, som med ordene produktion og statistik fik "den "grundtvigiansk-rettænkende", politisk veldresserede bonde hypnotiseret. Han sætter produktionen endnu højere op, og han gør endnu mere gæld for at binde ris sammen til egen bag".⁶ Højskolerne bragte ifølge selvstyrelederne systemets økonomiske og sædelige løgne ind i folket.

Erhvervslivets store organisationer medvirkede som staten til udsugningen af bonden. Kapitalisternes "truster" udbyttede ham som forbruger, og arbejdernes tilsvarende monopolisering af arbejdskraften i fagforenin-

gerne forhindrede ham i at få folk til en pris, som driften kunne bære. Da bønderne ikke var organiseret på samme måde, var de nemme ofre for embedsmændenes skatteudplyndring. Spekulanterne blev angrebet for deres medvirken til kronestigningen.

Selvstyrebevægelsens ideologi prægedes stærkt af en yderligtgående antimodernisme og rummede bestandig henvisninger til århundredgammel lovgivning som Jyske Lov og Ejdersteds kommunalforfatning. Cornelius Petersen gik så vidt i sin fornægtelse af moderne statsformer, at han ville genindføre middelalderens bondeselvstyre efter Ejdersteds eller Ditmarskens forbillede.

I samtiden anså nogle Selvstyrebevægelsen for at være fascistisk, men det var ikke videre præcist. Ganske vist var der fællestræk mellem Selvstyrebevægelsen og fascismen i kritikken af det moderne samfund, og ganske vist fantaserede Cornelius Petersen ind i mellem om et bondetog til København i stil med Mussolinis march mod Rom i 1921. Men Selvstyrebevægelsen vendte sig imod diktaturet, i hvert fald kunne det højst være et overgangsfænomen på vejen til selvstyret. Modsat fascismen ville Selvstyrebevægelsen en svag statsmagt.

Skal man endelig hæfte en ideologisk etiket på Selvstyrebevægelsen, må den nærmest betegnes som højreanarkistisk. Statens rolle skulle reduce-

res til kongedømmet, udenrigstjenesten og militæret. Toldvæsnet ville falde bort, når den rene frihandel blev indført. Post, telegraf og jernbane skulle bære sig selv, undervisningen være forældrenes privatsag. På lignende vis var det hensigten at privatisere al forsikring og sygekassevæsen. De gamle landsbygrandelag skulle genindføres. Alle skatter skulle bæres af jorden, men til gengæld burde jordens ejere være ene om at bestemme. Gårdmændene skulle hver have én stemme, de mindre jordejere kunne gå sammen om en stemme. Lejerne var "løse fugle", som ingen stemmeret skulle have, men til gengæld befries for skat. Hver landsby skulle vælge en byforstander som repræsentant for sin by i sognerådet, der igen sendte sogneformanden til herredsbestyrelsen. Herredsformændene og borgmestrene fra købstæderne skulle danne bestyrelsen af "Amtet Sønderjylland". I spidsen for amtet skulle stå en folkevalgt amtmand.

Disse selvstyreorganers vigtigste opgave var vejvæsnet. Fattigforsørgelsen måtte først og fremmest være familiernes opgave, men sognebestyrelsen skulle dog tage sig af de få værdigt trængende, som familierne ikke kunne hjælpe. Andre trængende måtte skøtte sig selv. Retsvæsnet skulle opbygges med folkevalgte dommere i alle instanser. I retsgrundlaget skulle tankerne i De Ti Bud og Jyske Lov være ledende, dog med tilføjelser om moderne arve- og handelsret m.v.

Selvstyrebevægelsen var en udpræget gårdmandsbevægelse. Af de 300, som i første halvår 1927 tegnede sig for et garantibeløb til A/S Bondens Selvstyre, var næsten to tredjedele gård- eller landmænd, mens en fjerdedel var håndværkere, gæstgivere eller købmænd. Arbejdere udgjorde kun et par procent. Husmændene holdt sig gennemgående også fjernt af foreningen. Bevægelsens tillidsmænd kom også fra gårdmandskredse.⁷

Det må stå hen, om selvstyremændene i almindelighed delte Cornelius Petersens visioner på samme måde som de delte hans aversioner. Sikkert er det, at hans særprægede ideer var medvirkende til at skabe sensation om hans navn og bevægelse. Også på anden vis sørgede Selvstyrebevægelsen for stof, som kunne få de store overskrifter frem på avisernes forsider. I juni 1926 offentliggjorde den sønderjyske presse vedtægterne og nogle "håndfæstninger" for et særligt "Bondeværn". Formålsparagraffen lød således: "Bondeværnet har en militær organisation. Bondeværnet forsvarer sit hjem og sine venners hjem mod angreb, fra hvilken side de end måtte komme, og mod angreb på den personlige frihed og ejendomsret såvel som mod alle samfundsopløsende elementer".⁸ De aktive medlemmer, mændene, forpligtede sig til at deltage i værnets øvelser. Det forlød, at "Bondeværnet" rådede over skydevåben, herunder maskingeværer. Disse afsløringer fik politiet til at foretage af-

høringer af Selvstyrebevægelsens ledere. Justitsminister Steincke fandt imidlertid, at det hele havde så barnagtig og fantastisk en karakter, at han ikke ville gribe ind.

I stedet blev det via injurieresøgsmål, de to ledere blev straffet. Kylling blev i november 1926 idømt 30 dages fængsel for i sin agitation at have æreskændet firmaet Holger Fink & Co. Større perspektiver rummede Cornelius Petersens injurieresag. På et møde i Bov i begyndelsen af september 1926 lod statsminister Stauning sig af en afbryder provokere til at sige: "Ja, er der ejendomsbesiddere, der ikke kan bevare ejendommene, må der vel være andre, der kan drive jorden. Der er i øjeblikket 50.000 arbejdsløse".⁹ Det var ikke særligt klogt sagt af en statsminister. I "Bondens Selvstyre" svarede Cornelius Petersen voldsomt igen. Han henviste til, hvorledes kong Abel var blevet dræbt af nordfriserne og fastslog: "Vi kommer til at gøre noget lignende. Vi har hørt: Man vil jage os fra gårde og sende os i døden. Over for vor familie og som kristne mennesker har vi den pligt at sørge for vore nærmeste og at bekæmpe det onde. Vi tager altså kampen op, i denne kamp gives der ingen pardon: Enten skal røverkaptajnen dø, eller vi vil dø. Vi kunne straks have gjort det af med ham, havde vi været mandsstærke til stede. Mangen menneskeplager med stjerne og charge har fået en kugle bag fra, uden at "øvriheden"s arm kunne nå hævneren, sådan kunne



På et møde i Bov udtalte statsminister Stauning noget uoverlagt og kynisk, at der stod 50.000 arbejdsløse klar til at afløse de bønder, der ved tvangsauktioner blev sat ud af deres gårde. Det fik Cornelius Petersen til at fare i flint og kalde Stauning en røverkaptajn. Alfred Schmidt broderede i Blæksprutten for 1926 videre på denne udtalelse.

også Stauning have været nedtrampet af femhundrede bønder, uden at øvrigheden fik at vide, hvem der var hvem. Kanske havde en sådan gerning ført til, at hæderlige mænd rask og grundigt fik røverbæset udryddet, men det kunne også have ført til, at de mange blinde og uvidende medløbere sluttede op om "statsmagten" som ikke "bærer sværdet forgæves" og dermed gav hele røversystemet en ny basis. Vi går derfor en anden vej. Først

skal hele folket være klar over ondt og godt, styre eller udplyndring".¹⁰ Cornelius Petersens svar var uden for al anstændighed, men "statsmagten" havde nok handlet klogere, hvis den havde rejst tiltale på grundlag en uprovokeret fornærmelse, der var mindre egnet til at gøre Cornelius Petersen til martyr blandt sine egne. Nu kom sagen til at gå sin tunge gang gennem retssystemet og endte i marts 1927 i Højesteret, der idømte

Cornelius Petersen en bøde på 2.000 kr., som hans tilhængere betalte.

Før retsmaskineriet var nået så vidt, havde Selvstyrebevægelsen skabt sensation på anden måde. I begyndelsen af oktober 1926 blev tre reserve-løjtnanter arresteret for forberedelse af et militært kup i tilknytning til Selvstyrebevægelsen. De havde udsendt breve til officerskolleger for at undersøge, hvordan disse ville stille sig i tilfælde af et selvstyrebondetog til København med eventuelt sammenhørende kupforsøg. Denne gang løb sagen dog ud i sandet for anklage-myndigheden, og i januar 1927 blev de tre løjtnanter frifundet.

Mens arrestationerne stod på, afholdt Selvstyrebevægelsen den 10. oktober et stort folkemøde i Aabenraa, hvor der efter de mere nøgterne referenter deltog ca. 3.000 mennesker, heriblandt en del nysgerrige. Den 12. oktober sendte forretningsudvalget et bøn-skrift til regeringen, hvor man klagede over den høje rente, kroneopskrivningen, de høje skatter, gældsbelastningen, skatteligningen og ulykkesforsikringen. Den 21. oktober mødtes forretningsudvalget med statsminister Stauning, finansminister Bramsnæs, indenrigsminister Hauge og landbrugsminister Bording. Regeringens svar tilfredsstillende imidlertid ikke Selvstyrebevægelsen.

For at bære protesten mere permanent frem på Christiansborg vedtog

bevægelsens ledere at opstille selvstyre-folk til det forestående folketingsvalg den 2. december. Det blev imidlertid en stor skuffelse for selvstyre-folkene, hvis liste kun fik 2.117 stemmer, svarende til 3,2 %.¹¹

Valgresultatet satte Selvstyrebevægelsen ind i det rette perspektiv som en marginal foreteelse i det nordslesvigske samfund, men nederlaget betød ikke udslettelse. Et højdepunkt af fantasi blev nået, da Selvstyrebevægelsen den 4. juni 1927 udsendte sine egne S.O.S.-pengesedler. Formålet var at "sprænge" Danmarks Nationalbank, men da der kun kom 7-8.000 kr. i omløb, kunne nationalbankdirektøren sove roligt.¹² I sommeren 1927 forsøgte Selvstyrebevægelsen på ny at organisere sig militært i D.s.B – som her betød "Den slesvigske Brigade". Formentlig forblev "Den slesvigske Brigade" ligesom S.O.S.-pengene en papirtiger.

Det sidste skingre trut i selvstyretrompeten blev et nyt folkemøde i Aabenraa den 31. juli 1927. Heri deltog 4-5.000 mennesker, hvoraf 1.000-1.200 vedtog at sende en resolution til kong Christian X, der opfordrede majestæten til som hertug af Slesvig at tage de sønderjyske landsdele direkte i sin besiddelse. Den 15. august 1927 blev Cornelius Petersen modtaget i audiens hos kongen, der som konstitutionel monark naturligvis kun kunne henvise Selvstyrebevægelsen til at henvende sig til regeringen. Atter endte en stærkt opre-



Et højdepunkt af fantasi nåede Selvstyrebevægelsen, da den i juni 1927 udsendte sine egne S.O.S.-pengesedler. Med indskriften "Den som ikke vil dige, han må vige" og billeder af et vikingeskib og en bondesoldat fra Valdemarstiden i kamp mod en ridder appelleredes til den slesvigske bondestands selvfølelse. Historiske Samlinger for Sønderjylland.

Nr 02373

Haderslev, den 1. Juni 1927.

Imod denne vor Anvisning behager S. O. S. Kasse i Haderslev at betale til Ihænde-
dehaveren

Ti Kroner

(1 Kr. = $\frac{1}{100}$ Dollar)

og stilles i Regning med eller uden Advis.

Noteret
A. G. B. Kasse

A/S. Bondens Selvstyre.

Peter Jensen
Lars Jensen
P. Schwan

klameret selvstyrereaktion i ingenting, og det skuffede tilhængerne dybt. Bevægelsen var færdig, selv om "Folkets Selvstyre" kunne fortsætte som dagblad til juni 1928. Cornelius Petersens nerver slog klik, og han måtte indlægges på det psykiatriske hospital i Augustenborg. Da han kom ud herfra, holdt han sig i ro. I 1935 døde han.

"Samlingsbevægelsen" 1928

Da "Bondens Selvstyre" ebbede ud i efteråret 1927, opstod et tomrum, som snart blev udfyldt af nye krisebevægelser. I første omgang opstod flere små lokale bevægelser med en kort levetid: "Hoptrupbevægelsen", "Nustrupbevægelsen" med gdr. Hübschmann som leder og "Bredebrobe-

vægelsen” med landbrugskandidat Kr. Nissen, Ellum, i spidsen. I modsætning til disse spontane fænomener var “Samlingsbevægelsen” nøje planlagt og længe forberedt.¹³ Dens hovedformål var at udnytte frustrationerne til at øge tilslutningen til det tyske mindretal. Dettets folketingsmand, pastor Johannes Schmidt, ville bygge bro til de moderate selvstyrefolk og samle utilfredse danske og tyske bønder under tysk lederskab. Desuden ville han spinde videre på Selvstyrebevægelsens tanker om Nordslesvigs særstilling inden for den danske stat, der ville være et vigtigt skridt på vejen til den flytning af grænsen mod nord, som det tyske mindretal gennem hele mellemkrigstiden så brændende ønskede sig. Schmidt kontaktede derfor den hjemmetyske gårdejer H. C. Lei fra Snogbæk, der havde opnået mange personlige stemmer som tysk folketingskandidat i 1926. Lei rådede til først at iværksætte bevægelsen hen på foråret 1928, for så ville bøndernes situation være forværret og dansksindede landmænd lettere at få i tale. Dette råd fulgte Schmidt.

Fra midten af februar 1928 blev der taget kontakt til nogle kriseramte dansksindede landmænd, men først i april 1928 trådte Samlingsbevægelsen frem for offentligheden. Natten mellem den 20. og 21. ophængtes ca. 5.000 plakater på de nordslesvigske telefonpæle med Samlingsbevægelsens 10 krav: Dannelsen af et særligt

sønderjysk råd på 15 medlemmer, som skulle udarbejde forslag til overflytning af Nordslesvigs forvaltning fra København til landsdelen selv, overførelse af skattepenge til Nordslesvig til brug for en nedskrivning af gælden med kompensation for kronestigningen, indførelse af en lavere kriserente, øjeblikkelig standsning af alle tvangsauktioner og akkorder, statsmidler til arbejdsløshedsbekæmpelse gennem afvandings-, beplantnings- og merglingsprojekter, eftergivelse af fattighjælp, forbedret afsætning af landbrugsvarerne, fortrinsret for landsdelens børn til de lokale embeder og Det sønderjyske Råds overtagelse administrationen af hypoteklånepondens og lånekassens midler. Endelig blev det fastslået, at disse krav ikke anfægtede Nordslesvigs statspolitiske tilknytning til Danmark.

Samlingsbevægelsen gik straks i gang med en mødekampagne og en underskriftindsamling. Frem til den 1. maj blev der afholdt 7 møder. Samlingsbevægelsen havde tre-fire omrejsende agitatorer og et kontor med tre ansatte. Den udgav ugebladet “Folkets Røst” med ca. 700 abonnenter. Pastor Schmidt, der stadig holdt sig i baggrunden, håbede, at bevægelsen gennem denne ihærdige agitation kunne samle 30-35.000 underskrifter. Det mål blev ikke nået, men der indkom dog 24.000, hvoraf formentlig de to tredjedele var fra dansksindede og resten fra tysksindede nordslesvigere. Det tydede umiddelbart på, at der var

en ikke ubetydelig lydhørhed for bevægelsens krav.

H. P. Hanssen og andre danske presfolk indså imidlertid straks, at bevægelsen var iværksat fra det tyske mindretal og kaldte konsekvent Samlingsbevægelsen for "Leibevægelsen". Lei selv gjorde ikke meget for at skjule dette forhold. Den 23. maj 1928 blev der afholdt et stort møde i Gram. Her talte statsminister og folketingsmand i Røddingkredsen, Th. Madsen-Mygdal (V), til de 6-7.000 tilhørere, hvoraf vel ca. 1.000 var selvstyre- eller samlingsmænd. Han afviste skarpt Sam-

lingsbevægelsens krav som urealistiske og separatistiske og slog på sine kendte og enkle, liberalistiske strenge. Efter statsministeren talte både Cornelius Petersen, Kylling og Lei. Sidstnævnte henviste til det danske mindretals store tilbagegang ved de netop afholdte rigs- og landdagsvalg i Sydslesvig og spurgte åbent statsministeren, om han var klar over, hvor strømpilen pegede hen. Det var Madsen-Mygdal, men det afslog han at diskutere med Lei, som havde eksponeret sin tyskthed for hårdt. Det hjalp ikke meget, at en samlingsdeputation den 14. juni 1928 gik i audiens hos


Samlingsbevægelsen

Offentl. Møde

Onsdag den 12. September

Aften Kl. 8 paa Hotel Danmark
i Aabenraa.

Talere:
Lei, Kylling, Deichgræber

Fri Diskussion! ——— Alle Indbydes!

Til Dækning af Udgifterne opkræves 50 Øre i Entré
Arbejdsløse gratis Adgang!


Udgivet af S. S. S. S.

Samplingsbevægelsen opstod i foråret 1928. Den var i det skjulte iværksat af det tyske mindretal og skulle samle de krisefrustrerede bønder under hjemmetysk lederskab. Alligevel fik Samlingsbevægelsen også tilslutning af den dansksindede gårdejer Th. M. Kylling fra Selvstyrebevægelsen, der sammen med H. C. Lei og Wilh. Deichgræber talte på et møde i Aabenraa i september 1928. Løbeseddel i Samlingsbevægelsens blad "Folkets Røst" 1928 nr. 10.

Christian X “som underdanige og loyale statsborgere”.

Op til landstingsvalget i september samme år blev Leis tyskthed endnu mere åbenbar. Den 2. august opstilledes han på Slesvigsk Partis liste, og det var for meget for de fleste af Samlingsbevægelsens dansksindede støtter, og selve valget den 14. september 1928 blev et eklatant nederlag for bevægelsen. Dens liste fik kun 1.019 stemmer, svarende til 2,2 %. Det var 1 % mindre end Selvstyrebevægelsen ved folketingsvalget i 1926. Strømpilen havde ikke peget i retning af Lei, og hans bevægelse var færdig.

Når Samlingsbevægelsen blev en fiasko, skyldtes det næppe kun Leis alt for åbenlyse tyskthed, men også at bevægelsen simpelt hen ventede for længe. Fra dansk side startede i april 1928 den såkaldte “Tinglevbevægelse” med redaktør A. Svensson, Haderslev, og andre fremtrædende danske nordslesvigere, hovedsagelig Flensborgfolk fra grænsestriden 1918-20. De mente i modsætning til f.eks. H. P. Hanssen, at man skulle komme “bevægelserne” mere i møde og søge at fastholde deres tilhængere i den danske lejr. På initiativ af gårdejer Peter Gad i Hejsel mødtes denne kreds den 13. april i Tinglev. Den 20. april fremkom kredsens med en udtalelse, der blandt andet krævede stop for tvangsauktionerne og en sammenslutning af de producerende erhverv i Nordslesvig. På et møde i Aabenraa den 5. maj stiftede en stor for-

samling “Sønderjyske Erhvervs Sammenslutning” med det formål “at samle befolkningen i arbejdet på at genskabe et sundt økonomisk grundlag for landbruget og derigennem atter skabe fremgang og trivsel for samtlige erhverv”. Programmet var imidlertid ikke særlig konkret, og sammenslutningens betydning blev meget beskedent. Tinglevbevægelsens funktion blev mest at tage luften ud af Samlingsbevægelsen, netop som denne skulle træde frem for befolkningen.¹⁴

Dertil kom, at Leis spekulation i krisens forværring viste sig forgæves. Tværtimod begyndte det at lysne for det nordslesvigske landbrug i 1928. Efter kulminationen i 1927 faldt tvangsauktionernes tal til 169 i 1928, 102 i 1929 og 68 i 1930. Høsten var god både i 1928, 1929 og 1930. 1928-29 gav gennemgående lidt bedre priser end de to foregående år, og de indenlandske omkostninger tilpassede sig efterhånden mere og mere kronestigningen.

“Landbrugernes Sammenslutning” i Sønderjylland 1931-40

De gode år i slutningen af 1920'erne fik imidlertid snart ende. På verdensplan blev der i 1929 konstateret en overproduktion af korn, og priserne begyndte at falde.¹⁵ Tro mod læren fra 1880'ernes landbrugskrise udnyttede de danske landmænd i første omgang det billige foder til at forøge deres animalske produktion, især af svin. I Danmarks vigtigste aftagerlande gik

man en anden vej og indførte told på fødevarerimporten for at beskytte det hjemlige landbrug. Tyskland forhøjede således allerede i november 1929 tullen på levende kvæg, hvilket gik ud over de nordslesvigske kvægavlere. Det ramte det meget eksportafhængige danske landbrug hårdt, at landene gennem beskyttelse af deres egen landbrugsproduktion søgte at eksportere krisen. Priserne på hovedprodukterne smør og svin tog et kraftigt dyk.

En sådan indtægtsnedgang kunne ikke undgå at få alvorlige følger for de mest gældstyngede landmænd. Som i midten af 1920'erne udmøntede krisen sig derfor snart i et stigende antal tvangsauktioner. I 1931 kom 286 store og små landbrugsejendomme under hammeren, og året efter kulminerede krisen med hele 484 tvangssalg. Endnu en gang var det nordslesvigske landbrug hårdest ramt. Mellem hver ottende og hver niende landbrug i Nordslesvig kom i årene 1931-35 under hammeren, mens det kun var hver fyrretyvende nord for Kongeåen.

Tvangsauktionerne og andre former for udlæg gjorde mange af de kriseramte bønder fortvivlede. De mest desperate blev foregangsmænd i de nye kriserbevægelser. I februar 1931 stiftede landinspektør Kristian Engelbrecht Kristiansen i Brande bevægelsen "Jord-Arbejde-Kapital" (J.A.K.), der i midten af 1931 havde ca. 12 kredse i Nordslesvig, men som snart mistede sin betydning.¹⁶ Af lokal oprindelse var

"Hjemmeværnet", der stiftedes på et møde i Rødekro den 14. marts 1931, men som næppe levede sommeren over.¹⁷ En anden sønderjysk kriserbevægelse med ringe betydning var "Foreningen til Erhvervelse af tabte Hjem i Nordslesvig", der 1932-33 forsøgte at hjælpe bønder, der ved tvangsauktion eller på anden vis havde tabt deres ejendom, til at generhverve denne.¹⁸

Den bevægelse, der frem for alle andre skulle opfange de kriseramte landmænd, blev i stedet den landsdækkende "Landbrugernes Sammenslutning."¹⁹ Den 4. juli 1931 blev det første LS-møde i Nordslesvig holdt i Løgumkloster under mottoet "stands tvangsauktionerne". Der blev dannet en lokal LS-forening, hvis leder, den førnævnte Kr. Nissen fra Ellum, derpå drog rundt i landsdelen for at få oprettet andre lokale LS-foreninger. Allerede den 20. august var der dannet så mange LS-foreninger i Aabenraa amt, at der var basis for en amtsforening, og senest ved midten af september var der dannet tilsvarende LS-amtsforeninger for Haderslev, Tønder og Sønderborg.

LS fik i sammenligning med de tidligere sønderjyske kriserbevægelser en enorm tilslutning. For 1931/32 kan medlemstallet i de fire amter anslås til tæt op imod 10.000, svarende til i gennemsnit 70 % af alle landbrugere. Endnu i april 1936 blev medlemstallet opgivet til 9.000. Nordslesvig var dermed den del af landet, hvor LS stod stærkest.

De sønderjyske LS-mænd markerede sig fra starten på LS's radikale fløj. Således fandt ideen med at udelukke landmænd, der havde overtaget en gård på tvangsauktion, i sommeren 1931 tilslutning i flere andelsmejerier, som indsatte en paragraf herom i vedtægterne. I Broderup og Løjt blev boykottanken også praktiseret, men i december 1931 blev metoden underkendt af domstolene og af ledende danske LS-folk.

Fra sensommeren 1931 blev det for alvor klart, at de radikale tegnede det sønderjyske LS. De ville have LS til at iværksætte ulovlige aktioner som skatnægtelse og betalingsophør for renter og afdrag. Den radikale fløj lededes af en gammel kending i krisebevægelserne, Th. M. Kylling fra Frørup, som fortsatte i stilen fra selvstyredagene. En anden forgrundsskikkelse blev Kr. Nissen. Han var ikke så yderligtgående som Kylling, men blev ofte grebet af stemningen på de store møder og fremsatte skarpe udtalelser, han egentlig ikke stod inde for. Iagttagere kom i tvivl, om han holdt sine taler, eller det var talerne, der holdt ham.

Den radikale fløj stod bag et stort debitor møde i Haderslev den 24. oktober 1931, hvor ca. 800 låntagere i Sønderjyllands Kreditforening krævede moratorium (betalingshenstand). Dens storhedstid blev imidlertid foråret 1932, hvor krisen forværredes. I marts gennemførte 100 LS-folk med Kr. Nissen i spidsen således en

protestdemonstration mod en tvangsauktion på dommerkontoret i Aabenraa, og Kylling forsøgte at afholde folk fra at byde på en løssøreauktion. Denne måneds største manifestation blev dog "stormen" på Sønderjyllands Kreditforening i Haderslev den 22. marts. Anledningen var fængslingen af gdr. Kiil i Ørby, der havde overfaldet en retsbetjent under en udsættelsesforretning på sin gård. 2-3.000 demonstranter deltog i møder flere steder i byen, og en stor del samlede sig derpå foran kreditforeningens bygning, hvor de krævede direktør P. A. Callø til regnskab. Nogle ville storme bygningen, men inden det kom så vidt, opløste politiet den store demonstration. Dagen efter hindrede ca. 500 demonstranter dommerens adgang til Kr. Nissens gård i Ellum, og den berammede tvangsauktion måtte i stedet holdes på dommerkontoret.

Den største konfrontation med myndighederne blev "Stenderupslaget". Jørgen Nissens gård i Stenderup på Sundeved var ved en tidligere tvangsauktion blevet overtaget af Stenderup Andelskasse, men Nissen var blevet på gården som bestyrer. Den 1. april 1932 skulle en ny ejer imidlertid flytte ind. Den 21. marts blev der kastet u-ladte øvelsesgranater med trusselsbreve ind ad vinduerne til to bestyrelsesmedlemmer i andelskassen. Der var malet hagekors på granaterne. Det blev ikke opklaret, hvem der havde kastet dem, men LS' amtsledelse fordømte straks aktionen. Også den kommen-



Den største konfrontation mellem politi og demonstrerende bønder i kriseårene i begyndelsen af 1930'erne blev "Stenderupslaget" den 5. april 1932. På billedet ses politi og vrede bønder efter demonstrationen ved Jørgen Nissens ejendom. Fot. i Historiske Samlinger for Sønderjylland.

de ejer fik trusselsbreve, og plakater med opfordring til boykot af ham blev sat op i sognet. Den 1. april demonstrerede 2-300 ved gården, men udsættelsesforretningen blev udskudt. Dagen efter gentoges aktionen, og der blev sat en fast vagt. Den 3. var rolig, men den 4. kom dommeren med et stort politiopbud, og de 30-40 vagthavende demonstranter blev fordrevet og udsættelsesforretningen gennemført. Dagen efter samledes 1.000-2.000 demonstranter imidlertid ved gården, herunder nogle kommunister fra Sønderborg. Kylling og Kr. Nissen holdt

tale sammen med de danske nationalsocialisters "fører" Frits Clausen og den hjemmetyske nazist Deichgräber. Da en demonstrant kastede en sten, trak politiet stavene og spredte demonstrationen. Det vakte en del vrede, at politiet således huggede ind på de sønderjyske bønder, navnlig at der var tilkaldt 50 betjente fra København.

Stenderupslaget fik moderate LS-ledere som H. Petersen fra Gramby, amtsformand for Haderslev, til at tage afstand fra de radikale. Andre moderate var P. Agertoft og Oluf Lo-

renzen fra Aabenraa amt. For at modvirke splittelsen valgte et LS-repræsentantskabsmøde den 13. april en særlig sønderjysk LS-hovedbestyrelse, der skulle afløse det hidtidige fællesudvalg. Den skulle bestå af de fire amtsformænd, fire husmænd og et medlem valgt af repræsentantskabet. Hertil valgtes Kr. Nissen fra den radikale fløj, mens den moderate Peter Nielsen fra Refsø blev vraget. LS for Sønderborg amt ville imidlertid ikke være med, hvis Nissen blev valgt. Udgangen blev, at både Nissen og Nielsen fik sæde i bestyrelsen. Det blev imidlertid den radikale fløjs kulmination. Kylling og Nissen havde begge svære problemer om halsen. Kyllings gård stod foran tvangsauktion, og selv blev han idømt en bøde for sine boykotplakater i Stenderup. Kr. Nissen var opsagt som bestyrer på gården og sigtet for urolighederne ved stormen på kreditforeningen. Det indbragte ham i juli en måneds fængsel, en straf som Højesteret fordoblede. I september 1932 var den radikale periode klinget endegyldigt ud, og i oktober kunne den moderate Peter Nielsen fra Refsø sætte sig i den sønderjyske LS-hovedbestyrelses formandsstol.

De forskellige kriselove bidrog i nogen grad til at forbedre landbrugets økonomi. Efter kulminationen i 1932 tog tvangsauktionerne af, men kun langsomt. I 1933 afholdtes 322, i 1934 379 og i 1935 181 auktioner. Først derefter kan den egentlige krise siges at være overvundet med 87 tvangssolgte land-

brug i 1936 og 84 i 1937. Det nordslesvigske landbrugs store gældsbyrde gav det imidlertid fortsat en udsat position, og ulykker som den alvorlige mund- og klovsygeepidemi 1938-39 kunne nemt få læsset til at vælte for de mest forgældede. Denne langsomme og usikre rekreation gav fortsat basis for en krisebevægelse som LS. LS fandt de traditionelle landboforeninger for svage som landbrugspolitiske interesseorganisationer og mente, de i stedet burde koncentrere sig om det landbrugsfaglige arbejde og overlade det til LS at kæmpe for en forbedring af bøndernes økonomiske og sociale vilkår. Forholdet mellem LS og landboforeningerne var imidlertid ikke kun præget af modsætninger, men også af samarbejde. I januar 1933 nedsatte LS, Fælleslandboforeningen for Nordslesvig og De samvirkende Sønderjyske Husmandsforeninger således "Det Sønderjyske Landbrugsudvalg", som holdt møder med regeringen og de sønderjyske rigsdagsmænd for at øge hjælpen til landsdelens bønder.

Aktionerne blev dog ikke opgivet. På et LS-møde i Tønder i juni 1933 blev ideen til en endagesmejeristrejke undfanget. Peter Nielsen forelagde tanken for LS' landsbestyrelse, som afviste at iværksætte en sådan aktion. LS-Sønderjylland fortsatte imidlertid alene. Selv om de moderate havde fået overtaget her, var sønderjyderne altså stadig blandt de mest aktivistiske LS-folk. Det sønderjyske

LS' styrke kom for dagen, da "Sønderjydske Mejeriforening" på en ekstraordinær generalforsamling med stort flertal anbefalede landmændene at holde mælken hjemme søndag den 23. juli (184 for, 32 imod, 6 undlod).

For at hindre strejkebrydere i at levere mælk, vedtog hovedbestyrelsen at oprette såkaldte mobilgrupper i hvert sogn, bestående af 10 mand i 2 biler. Denne "bondegarde" skulle endvidere rykke ud ved tvangsauktioner. Politiet posterede modsat betjente ved alle andelsmejerier, men dagen forløb uden episoder, og Peter Nielsen slog fast, at 97 % af mælken blev holdt hjemme. Mange mejerier havde imidlertid åbent lørdag aften for at modtage mælken fra aftenmalkningen lørdag, og om mandagen modtog mejerierne også mælken fra søndagens morgenmalkning. Aktionen var således ikke forbundet med økonomiske ofre for landmændene, og den fik ikke den ringeste indflydelse på mælkeforsyningen til byerne. Selv om strejken indadtil i det nordslesvigske landbrug manifesterede sammenholdet om LS, var den med al sin avissensation kun en storm i et glas mælk.

De opsigtsvækkende aktioner var dog kun den ene side af LS's virksomhed. Organisationen ydede samtidig i det stille en indsats for at hjælpe den enkelte nødstedte landmand igennem krisen uden at skulle gå fra gården. For at udnytte de muligheder, akkordloven fra 1931 gav, nedsatte LS i janu-

ar 1933 et særligt nordslesvigske debitorudvalg med næstformanden for Aabenraa Amts LS, gdr. Peter Agertoft, som formand. Debitorudvalget skulle varetage de gældstyngede landmænds interesser i forbindelse med akkorderne. Der oprettedes kontorer i Aabenraa og Tønder, der tog sig af kontakten til kreditorerne. Et forsøg i efteråret 1933 på at organisere debitorerne i en samlet henvendelse til kreditforeningen gav derimod intet resultat.

Kreditforeningen iværksatte i stedet et rekordstort antal inkassobegæringer i efteråret 1933, som førte til det stigende antal tvangsauktioner i 1934 (se ovenfor). Det fik LS til atter at forsøge sig med et par opsigtsvækkende aktioner i forbindelse med tvangsauktioner i december 1933 og februar 1934. Denne tilbagevenden til demonstrationspolitikken var dog kun forbigående. Den moderate Peter Nielsen styrkede sin position, da han den 23. marts 1934 blev udpeget til "fører" for det sønderjyske LS. Inspirationskilden til denne udnævnelse var let at få øje på, men Peter Nielsen benyttede den til et opgør med de danske nazister i LS. Den 12. maj 1934 lod han den radikale LS-fløjs hovedfjende, kreditforeningsdirektør P. A. Callø, tale på et LS-møde. Peter Nielsen betegnede Callø's tale som "LS snak fra A til Z" og sikrede sin hovedbestyrelse et tillidsvotum til dens forhandlingspolitik. Den kop the var for stærk for de danske nazisters fører, læge Frits Clausen fra Bovrup, der havde indledt et samarbejde med den

radikale LS-fløj. Det blev ikke bedre, da Peter Nielsen betegnede nazisterne som de dårligste medlemmer af LS. Den 18. maj holdt ca. 100 nazisymptiserende LS-mænd møde med Frits Clausen. De krævede Peter Niensens afgang, men efter en tillidsvotum i hovedbestyrelsen var det ham, der blev. I stedet gav Frits Clausen sine folk besked på at melde sig ud, men han fik kun følgeskab af få. Som eneste sogneorganisation meldte Ullerup LS sig kollektivt ud. Året efter tog Peter Nielsen et opgør med de tysksindede LS-medlemmer, som han ville have udstødt. Her havde han dog ikke alle amtsorganisationer med sig, og enden blev, at kun de tysksindede medlemmer, der virkede for en grænseflytning, blev opfordret til udmeldelse.

Efterhånden som krisen blev afhjulpet, blev LS' betydning mindre, men organisationen forstod stadig med jævne mellemrum at manifestere sig. "Bondetoget" til København den 29. juli 1935 havde således ca. 3.100 deltagere fra Nordslesvig. Peter Nielsen var med i den LS-deputation, der fik foretræde for kongen, som han indviede i de særlige nordslesvigske problemer. I august 1936 blev det tvivlsomme leveringsstopvåben atter forsøgt. Denne gang skulle svineproducenterne tilbageholde deres slagtesvin i en uge. Ved de nordslesvigske slagterier gik leverancen ned med 40-70 %.

I 1936 oplevede LS i Sønderjylland flere lederudskiftninger. Peter Niel-

sen trak sig tilbage, da han blev opstillet som kandidat for Det frie Folkeparti ved landstingsvalget. Også i Tønder og Aabenraa amters LS var der formandsskift. I Sønderborg amt forblev Chr. Schmidt fra Dybbøløsten derimod ved roret. Samme år splittedes LS på landsplan, og det skabte også splid i Nordslesvig. Da så oven i købet kontingentet blev sat op i 1937 til 1 kr. pr. leveret slagtesvin, var der lagt op til medlemstilbagegang. Endnu i april 1936 havde LS haft ca. 9.000 medlemmer i Nordslesvig, men i 1938 var tilslutningen halveret. Sit dødsstød fik organisationen dog først i 1940, da den indgik i et snævert samarbejde med de danske nazister. Det førte til uro i de sønderjyske amtsorganisationer, og Hans Petersen fra Gramby blev sammen med Peter Niensens efterfølger som formand for LS i Haderslev amt, Wormsdorf, ekskluderet på grund af deres protest.²⁰

Politiske perspektiver

Det nordslesvigske landbrugs særlige vanskeligheder betød en større politisk uro end i dansk mellemkrigslandbrug. 1920'ernes Selvstyre- og Samlingsbevægelser havde ikke paralleller nord for Kongeåen, og i 1930'erne viste LS i Nordslesvig en større tilslutning og radikalitet end i det øvrige land. Dertil kom en over gennemsnitlig tilslutning til de danske nazister i Frits Clausens hjemstavn og en for de danske ledere overraskende solid tilslutning til det tyske

mindretal, ikke mindst efter dets nazificering fra 1933. Både danske og tyske nazister fiskede med flid i de rørte vande, sidstnævnte især ved den såkaldte "Stolligaffære" 1936-37, hvor en dansksindet gårdejer blev chikaneret med mejeriboykot, smædebrev, brøndforurening, hærværk og korporligt overfald, fordi han ved en tvangsauktion havde overtaget en hidtil tyskejet gård på Løjt land.

Alligevel nåede krisebevægelserne ikke frem til en position, hvor de for alvor kunne true de etablerede landboorganisationer og de demokratiske borgerlige partier. Da det kom til stykket, led Selvstyre- og Samlingsbevægelserne eklatante nederlag ved valgene, og den store tilslutning til LS betød, at moderate ledere fik basis for at skubbe de få yderligtgående til side. DNSAP nåede aldrig over de 5 % af stemmerne, og det hjemmetyske naziparti formåede trods al rygvind sydfra ikke at gennembyrde "loftet" for mindretallets stemmeandel på 15-16 %.

Udviklingen i Nordslesvig kom derfor trods den større uro i langt højere grad til at forme sig som i det øvrige Danmark end som i Sydslesvig og Holsten.²¹ Efter antallet af tvangsauktioner at dømme var krisen her ikke hårdere end i Nordslesvig, snarere tvært imod. Alligevel gjorde den det her muligt for storlandbrugets højreorienterede interesseorganisation at ødelægge den demokratiske bondeforening. Protestbevægelsen "Landvolk" tog skrappere

midler i brug med bombesprængninger og lignende, og resultatet blev en masseflugt fra de etablerede borgerlige partier over til Hitlers NSDAP, der i de fleste slesvig-holstenske landområder sejrede stort ved rigsdagsvalget i 1932.

En vigtig årsag til denne forskellige udvikling i Danmark nord for Kongeåen, Nordslesvig og Slesvig-Holsten skal formentlig søges i bondesamfundets forskellige politiske traditioner fra de sidste årtier af 1800-tallet. Der er næppe tvivl om, at de danske bønder under forfatningskampen blev bredere og fastere mobiliseret i en politisk kamp under demokratiske faner end i Slesvig-Holsten, hvor højrepartier som konservative, nationalliberale og antisemitter løb med en stor del af landvælgerne, og hvor de venstreliberale partier med deres honoratioreskandidater og -komiteér organisatorisk stod svagt uden for byerne. Samtidig indgik Venstre og Det radikale Venstre i Danmark som elementer i en holdningsbaseret bondebevægelse, mens de samme bånd mellem økonomi, politik og kultur savnedes i Slesvig-Holsten. En parallel til de danske højskoler fandtes tilsvarende ikke.

Allerede under fremmedherredømmet tog dansksindede nordslesvigere den danske bondebevægelse til forbillede for deres egen nationalpolitiske organisationsopbygning, og efter Genforeningen styrkedes disse bånd til den danske udvikling yderligere. Selv om der efter 1920 var nogen usikkerhed

med at orientere sig i det danske partisystem, og selv om bevægelserne skabte nogen turbulens, viste de demokratiske partier, interesseorgani-

sationer og kulturelle foreninger alligevel en modstandskraft over for krisetidens rystelser, som ikke stod meget tilbage for det øvrige land.

NOTER:

1. *Nordslesvigsk Landbrugs- og Mejeritidende* 1920, s. 372.
2. Se nærmere herom Hans Schultz Hansen: *Det sønderjyske landbrugs historie 1830-1993* (udk. nov. 1994).
3. Tvangsauktionsstatistik i Fr. von Jessen (red.): *Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie*, III, Kbh. 1938, s. 352f.
4. Litteraturen om Selvstyrebevægelsen er sparsom. Se dog Svend Thorsen: *Delt efter anskuelser*, Kbh. 1970, s. 101ff og Hans Beyer: "Der Friese Cornelius Petersen und "Bondens Selvstyre"" *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie* 1962:2, s. 212-219. Det følgende hviler primært på bladet *Bondens Selvstyre* (BS) og avisudklip (LAÅ, forsk. avisudklipsamlinger).
5. BS nr. 5. Originalen har "opterer".
6. BS nr. 6.
7. Kim Salomon: *Konflikt i grænseland*, Kbh. 1980, s. 141f. *Hejmdal* 28.4.1926.
8. *Hejmdal* 21.6. og 18.10. *Flensborg Avis* 24.6.1926 (returoversættelser fra *Apenrader Tageblatt*).
9. Gengivet efter Staunings egen udtalelse i *Hejmdal* 28.9.1926.
10. BS nr. 36.
11. Alle valgtal fra von Jessen III, s. 230-34.
12. Peter Essom: *Selvstyrepengenes Saga*.
13. Til Samlingsbevægelsens udvikling: Peter Hopp: "Bodenkampf und Bauernbewegung". *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte*, Bd. 100, 1975, især s. 241-314. Endvidere Henrik Becker-Christensen: *Det tyske mindretal i Nordslesvig*, II, 1990, s. 193-211. En samtidig aktørs vurdering hos Ernst Schröder: *Die nordschleswigsche Sammlungsbewegung*, Rendsburg 1928.
14. *Grænsevagten* 1928, s. 142f, 175f, 191, 208f.
15. Om krisen: *Det danske landbrugs historie IV*, s. 148-164, og Vagn Dybdahl m.fl.: *Krise i Danmark*, Kbh. 1975, især s. 74-122.
16. Niels Ulrichsen: *J.A.K. – en dansk krisebevægelse*, Kbh. 1978.
17. Lei Schmidts i note 19 anf. værk s. 14.
18. LA, foreningsarkiv nr. 13. Foreningen til Erhvervelse af tabte Hjem i Nordslesvig.
19. Fremstillingen af LS beror hovedsagelig på Lars Lei Schmidt: *Landbrugernes Sammenslutning i Sønderjylland 1931-36*, utrykt speciale, Historisk Institut, Aarhus Universitet, 1992. Se også Per Brogaard: *Landbrugernes Sammenslutning*, duplikeret speciale, Aarhus 1969, og Erik Helmer-Pedersens artikel i dette nr. af Bol og By.
20. Lei Schmidt (se note 19), s. 94-103. P. Agertoft: "Fritz Clausen", *Sønderjysk Månedsskrift* 1978, s. 33-40. Henning Poulsen: *Besættelsesmagten og de danske nazister*, Kbh. 1970, s. 124-126.
21. Se Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidts artikel i dette nr. af Bol og By.

Landvolkbevægelsen i Slesvig-Holsten

af Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt

Den slesvig-holstenske Landvolkbevægelse (*Landvolkbewegung*) har været genstand for flere undersøgelser, hvoraf de mest kendte er Rudolf Heberles og Gerhard Stoltenbergs. Denne slesvig-holstenske protestbevægelse kan ikke ses som isoleret fænomen; som bl.a. vist af Hans Beyer. Med hensyn til kronologi og forudsætninger stod den nemlig i nær sammenhæng med andre agrare protestbevægelser – ikke kun i Tyskland, men også i andre europæiske stater, som eksemplet “Bondens Selvstyre” i Sønderjylland viser (H. Beyer, Hans Schultz Hansen). I det følgende skal landvolkbevægelsen kort søges skildret og placeret i sin regionale sammenhæng.

Kejserrige, krig og inflation

Under kejserriget 1871-1918 befandt landbruget i den preussiske provins Slesvig-Holsten sig generelt i en fordelagtig situation med god afsætning og fortjeneste.

Første Verdenskrig medførte imidlertid et brud i udviklingen, der fik både po-

sitive og negative konsekvenser. Indtil ca. 1870 havde geestegnene i midtlandet været landbrugsmæssigt tilbagestående; men herefter moderniserede disse egne produktionen ved hjælp af kredit, så den kom til at svare til de behov, som opstod i det hastigt industrialiserede tyske samfund. I marskegnene og i det østlige bakkeland havde kredittagning gennem generationer været et anerkendt finansieringsmiddel. Under krigen mindskedes den gæld, som alle egne nu var fælles om, som følge af det reelle fald i pengeværdien. Landbrugets skyldnere kunne altså let afbetale deres gæld, takket være de stigende indtægter, som krigen ligeledes gav, særlig da inflationen (50 % mellem 1914 og 1918) tog voldsomt til efter krigens slutning og reducerede den gamle hypoteksgæld til næsten intet.

På den anden side krævede krigen netop særlig i landdistrikterne sine ofre af mennesker og heste. På de fleste brug undlod man de nødvendige investeringer i driften på grund krigen, der umuliggjorde køb af de fleste

Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt, dr., M.A., (f.1948), Oberarchivrat ved Staatsarchiv Hamburg, formand for Arbeitskreis für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins. Har skrevet mange artikler og flere bøger om Slesvig-Holstens økonomiske og sociale historie.



Flyveblad fra Landvolkbevægelsen

investeringer, og man satte i stedet bl.a. penge i Det tyske Riges krigslån. Bagsiden af inflationen viste sig i, at landbrugets talrige kreditgivere, aktionærer og sparere, som havde deres formue i banker og sparekasser faktisk blev ruineret af det fremadskridende fald i pengeværdien, et forhold der accentueredes med hyperinflationen i 1923. Denne udvikling blev kun forstærket af den tilbøjelighed til at trække sig tilbage som rentiers i byerne efter at have solgt deres gårde, som Elbegnenes og vestkystens marskbønder havde haft i tiden op til 1. Verdenskrig.

Dette var den udgangssituation, som fra starten hvilede tungt på den unge Weimar-republik. Netop inflationens negative aspekter blev almindeligt taget som udtryk for, at de politisk herskende ikke var deres opgave voksen.

Landbrugets genopbygning 1919-1926

Genopbygningen af det slesvig-holstenske landbrug kunne påbegyndes ret hurtigt efter krigsafslutningen 1918.¹ Hjemmemarkedet var i stor udstrækning beskyttet mod import på grund af den tyske valutas svækkelse. Hertil kom, at udenlandsk kapital temmelig hurtigt begyndte at tilflyde Det tyske Rige og her satte gang i erhvervslivet i form af kredit. Disse kreditter adskilte sig imidlertid fra, hvad de fleste landbrugere kendte fra Kejserrigets tid: De havde en rentefod (op til 12 %), som var langt højere end niveauet i førkrigstiden (4-6 %). Ved den ny kreditoptagning udviste de fleste landbrugere da ikke den nødvendige forsigtighed og pådrog sig en gæld, der oversteg deres økonomiske formåen. Den organiserede realkredit i provinsen Slesvig-Holsten androg i 1928 167 millioner Reichsmark (RM), 1929 204 millioner RM og i 1930 hele 223 millioner RM. Denne høje kreditbelastning gjorde landbruget stærkt afhængigt af stabil afsætning, og det er klart, at prisfald måtte give sig øjeblikkelige og katastrofale udslag. På dette punkt var der ganske vist markante forskelle inden for regionen. Differentierede bedrifter,

som de fandtes i Angel og i Holstens østlige bakkeland og også på store dele af geesten, var mindre udsatte for konkurer som følge af svigtende indtægter i en produktionsretning end andre, der spekulativt havde lagt sig fast på kun *et* produkt. Det sidste var først og fremmest tilfældet i marskegnene, men også i geestregionerne i storbyernes nærmere opland. Da hovedudviklingen i landbrugets afsætning i 1920'erne faktisk var underkastet kraftige svingninger, måtte dette få konsekvenser i Slesvig-Holsten.

Prisfald og tvangsauktioner 1926-1933

I 1920'erne og i 1930'ernes begyndelse skete der prisfald på svin 1926/27, på hvede 1926/28 og 1930/33, på byg 1928/29 og 1931/32, på kartofler 1928/30 og 1931/33, på okser 1930/32. Følgen af dem blev, at antallet af konkurer først steg og så svulmede op til en foruroligende størrelse (tab. 1).

Ikke sjældent blev tvangssalgene udløst af statslig indkrævning af skat-terestancer. Skattebyrden var nemlig steget som følge af krigsskadeserstatningerne og det offentliges stigende ansvarsområde, der bl.a. var en følge af sociallovgivningen. Mens der 1913/14 på en ha landbrugsjord hvilede skatter på 6-11 Mark, var byrden 1926 steget til 15-49 RM. Hertil kom de stigende lønninger og socialudgifter for gårdbrugerne.

Dette forhold udløste en omsiggribende protestbevægelse i den slesvig-holstenske landbefolkning, som også i vore dage – med datidens terminologi – betegnes "Landvolkbevægelsen".

Politisk radikalisering

De slesvig-holstenske bønder fremstod under kejserriget gennemgående som loyale statstro samfundsborgere, trygge og sikrede ved den gode afsætning, beskyttelsestoldpolitikken gav

År	Antal brug	Størrelse (ha)	Gennemsnitlig størrelse (ha)
1924	1	8	8
1925	16	210	13
1926	45	919	20
1927	32	1018	33
1928	64	850	13
1929	89	2913	33
1930	94	3364	36
1931	135	2931	22
1932	190	4145	22

Tabel 1.

Tvangsauktioner i Slesvig-Holsten 1924-32.

Kilde: *Beiträge zur historischen Statistik Schleswig-Holsteins*, udg. af Statistisches Landesamt, Kiel 1967, Tab. VII. 10.

dem.² Årene omkring kejserrigets fald rystede dem i deres forståelse af politik og samfund, hvad der kom til udtryk, da store dele af landbefolkningen ved Weimar-republikkens første valg bevægede sig mod "venstre". Hurtigt blev Det Tysk-Nationale Folkeparti (Deutsch-Nationale Volkspartei, DNVP) imidlertid bøndernes parti. Her fandt man stærke royalistiske og antirepublikanske kræfter. Bønderne selv engagerede sig dog næsten ikke partipolitisk og organisatorisk, og deres politiske præferencer viste de kun ved valgene. Det blev først landbrugets forværrede forhold, som fik bønderne til at søge veje, som lå ved siden af partierne og landbrugets erhvervsorganisationer, veje, som førte fra vælgernes passive holdning mod demonstranternes aktive.³

Landbrugsorganisationer og Landwirtschaftskammer

Tendensen til aktiv, men uorganiseret protest blev styrket af, at landbrugerne ikke besad en enkelt samlende organisation.⁴ De delte sig i tre forskellige forbund: *Bund der Landwirte* (BdL) (efter 1918 forkortet til "Landbund"), som oprindeligt lå tæt på DNVP, men fra 1926 orienterede sig mod det nationalsocialistiske tyske arbejderparti (NSDAP), og som først og fremmest rummede de store brug over 100 ha, *Bauernverein*, som var middelbrugenes organisation, samt *Provinzialverband der Mittel- und Kleinbetriebe Schleswig-Holsteins*, der

også rummede de mindre brug. De to sidstnævnte fusionerede i 1928, presset af landbrugets dårlige vilkår. Der var tendenser mod enhed; men de forskellige erhvervsinteresser gjorde, at alle tendenser mod fuldstændig fusion forblev forgæves. I 1928 opstod så *Schleswig-Holsteinische Bauernbund* som de utilfredses samlingssted.

Det statsligt anordnede centrale organ til landbrugets fremme, *Landwirtschaftskammer*, kunne ikke stikke linjen ud for landbruget, da bøndernes egen organisatoriske spaltning afspejlede sig her. Eftersom *Landwirtschaftskammer* blev anset for en integreret del af Preussen, der var den største forbundsstat i Weimarrepublikken, og af hele det statslige bureaukrati, var dets stilling prekær. For at sikre egne midler i de svære tider, måtte kammeret gribe til tvangsudskrivning af de skatter, som loven gav dem ret til, hvad der yderligere diskrediterede organisationen for mange landmænd.

På baggrund af de organisatoriske forhold, der ikke tillod en slagkraftig repræsentation af interesser over for en tilsyneladende almægtig og bondefjendtlig stat, så de slesvig-holstenske bønder sig nødsaget til at udvikle egne institutionaliserede organisations- og protestformer.

De første protestmøder

Allerede i maj 1926 kom det til enkelte protestmøder og demonstrationer i

Slesvig-Holsten, hvor det blev krævet, at skattelovgivningen skulle ændres, at "ågerrenten" blev afskaffet, og at Slesvig-Holsten løsrev sig fra Preussen. Tilstandene blev dog herefter for en tid roligere, da afsætningsituationen forbedrede sig lidt. Da der imidlertid ved slutningen af 1927 indtraf en ny krise, som pressede markedspriserne ned under produktionsomkostningerne, kom det i januar 1928 til demonstrationer i de større byer med i alt over 140.000 deltagere. Fordringerne rettede sig atter imod "ågerrenten", og kravet var landbrugets selvstyre i Det tyske Rige. Det blev understreget, at stat og kommuner skulle føre en restriktiv udgiftspolitik, så de kunne sænke skatterne. Af de tre landbrugsorganisationer skulle der dannes et forbund, "*Landvolkbund*". Disse krav udløste stærk uro hos både Preussens og hele rigets regering. En delegation af landbrugere blev indbudt til en drøftelse med kansler Marx i Berlin. Denne indbydelse førte – om det så var tilsigtet fra statens side eller ej – til en første spaltning af protestbevægelsen: Delegationens optimisme stod over for pessimismen hos de mange, som ikke kunne tro på regeringens løfter og som argumenterede for skattenægtelser og stærkere protester.

Protesterne breder sig

"Kamp-fraktionen" havde sit tyngdepunkt på Vestkysten. Her var det Claus Heim fra Norderditmarschen

og Wilhelm Hamckens fra Ejdersted, som arrangerede møder med januardemonstrationens organisatorer.⁵ Man besluttede at udsende et opråb om skattestrejke. Møder af den slags blev gennemført månedligt i hele Slesvig-Holsten, uden at det dog kom til en fast organisationsstruktur. Derfor udsprang de aktioner, som enkeltpersoner og grupper af landbrugere udførte, heller ikke som resultat af en strategi eller en taktik, der var fastlagt ved flertal. Først kom det til isolerede aktioner mod avisredaktioner eller kolleger, som forholdt sig kritisk eller distanceret over for Landvolkbewægelsen. Men så begyndte man skattestrejken i efteråret 1928. Claus Heim indrykkede en annonce i "*Heider Anzeiger*" med teksten: "Fra i dag betaler jeg ikke skat mere!" Andre bønder fulgte efter.

Et andet kampmiddel blev forhindring eller boykot af tvangsauktionerne. Bønderne forsamlede sig på den pågældende gård og afgav ikke bud på auktionen samtidig med, at de satte købsinteresserede og folk, som vovede at byde, under tryk. Myndighederne indsatte så til gengæld politier for at gennemføre panteforretninger med magt.

Bondeopstanden i Beidenfleth

Konfrontationernes foreløbige højdepunkt nåede man i den såkaldte "bondeopstand i Beidenfleth". Hos de to gårdbesiddere Kock og Kühl i Beiden-



Protesterende slesvig-holstenske bønder afbrænder halm i Beidenfleth den 19. november 1928. Efter postkort fremstillet af Landvolkbevægelsen.

fleth (Kreis Steinburg) skulle der tages en okse i pant til dækning af skyldige kommuneskatter. Den 19. november 1928 mødte kommunens repræsentant frem for at gennemføre udpantningen; men talrige naboer havde da forsamlet sig, og med trusler og afbrænding af halmbål fik de forhindret, at dyrene forlod gården. Succes'en var begrænset: kort efter blev okserne afhentet af et opbud af politi, som ikke havde kunnet overvindes uden massiv vold. Umiddelbart herpå kom det til et protestmøde i Itzehoe med deltagelse af over tusinde bønder, og allerede tre dage senere stod de to okser igen på deres gårde i Beidenfleth: deres salg på Hamburgs kvægmarked var blevet forhindret af vrede bønder.

Bombeattentater

Disse hændelser satte sindene i kog. For mange bønder var den passive modstand ikke længere tilstrækkelig; de ville give tydelige tegn. I foråret 1929 satte en serie bombeattentater på statslige og kommunale kontorer ind og varede ved til september. Sprængstoffet blev hentet i Ruhrområdet. Til attentaternes mål hørte landrådskontorerne i Itzehoe og Nibøl; men heldigvis opstod kun materielle skader. Den 11. september 1929 blev en pensioneret kaptajn Nickels arresteret, efter at en landmand fra Krempdorf havde angivet ham. Nickels viste sig at være bombegruppens vigtigste kurer, og på grundlag af hans udsagn kunne yderligere 30 personer arresteres. I september 1930

kom de for landsretten i Altona, hvor to blev idømt 7 års tugthus, fem fik mellem 5 og 6 år; mens andre dømtes til fængsel eller bødestraf.⁶

Demonstrationen i Neumünster

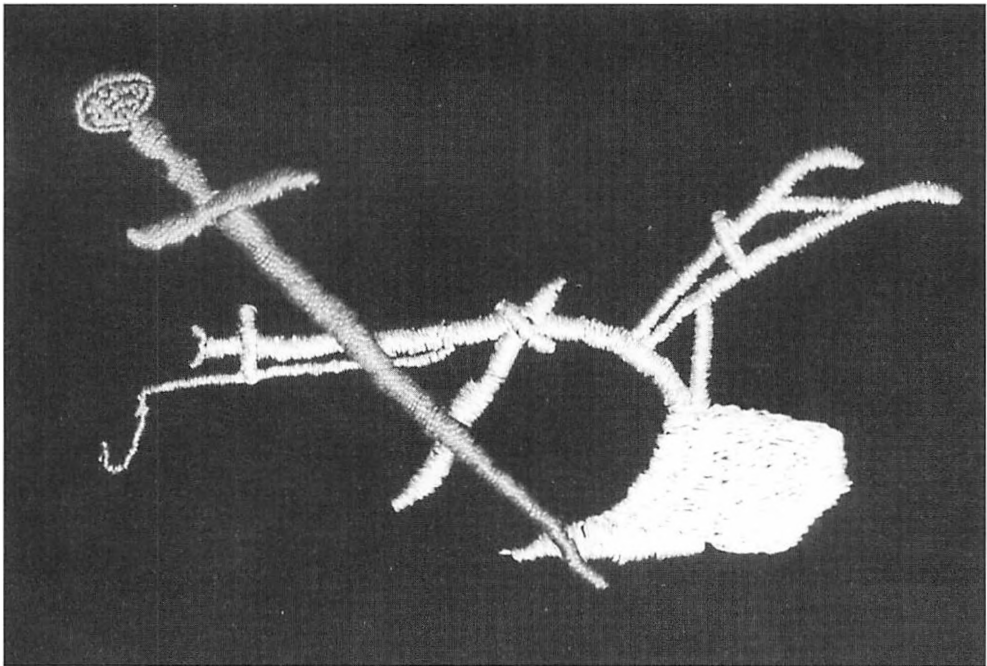
Bombelægger-gruppen var for radikal for de fleste landbrugere. Dens medlemmer forblev outsiders i Landvolkbevægelsen, også selv om mange hilste attentaterne velkommen eller i det mindste hørte om dem med skadefryd. Landbrugernes store flertal foretrak i stedet legale eller halvlegale midler. Da Ejderstedbonden Wilhelm Hamckens den 1. august blev løsladt fra fængslet i Neumünster efter en

månedes fængsel på grund af skatteenægtelse, modtog flere hundrede mennesker ham ved porten. Politiet måtte rydde gaden med dragne sabler og beslaglagde Landfolkets netop kreerede fane.⁷ I mellemtiden blev Hamckens efter ordre fra myndighederne overført til Flensborg og løsladt her. De slagne bønder forsamlede sig straks til protestmøde i kvægauctionshallen i Neumünster, men også dette møde blev opløst af politiet.

Landbrugernes svar på disse begivenheder kom i form af forkyndelse af en boykot mod byen Neumünster. Denne boykot blev faktisk gennemført og bragte middelstandens erhvervsdri-



Ved en højtidlighed i Neumünster i 1929 blev Landvolkbevægelsens sorte fane, som havde været beslaglagt af myndighederne, givet tilbage til bønderne.



Landvolkbevægelsens fane viste på sort grund en hvid plov, hvorover et rødt sværd var lagt. Fanen blev for at fuldende bondekrigssymbolikken fæstnet til en le med et ligesmedet blad.

vende i byen på fallittens rand. Byens borgmester måtte gå af. Til sidst gennemførte byens forretningsdrivende en bodsbetaling til Landvolkbevægelsen og en højtidelig tilbagelevering af bevægelsens fane.

Protesterne ebber ud

Bombeattentaterne udgør sammen med begivenhederne i Neumünster højdepunkter i den slesvig-holstenske Landvolkbevægelses korte historie. Efter fængslingen af Heim og gruppen omkring ham svækkedes kamp-

kraften. Ganske vist var der endnu store demonstrationer med Hamckens som organisator, men det viste sig, at engagementet udeblev. Hamckens var i langt større grad end Heim villig til at samarbejde med staten.

Fra den 11. januar 1929 havde bevægelsen i Itzehoe udgivet avisen "Das Landvolk", først som ugeblad, dernæst som dagblad. I september 1929 nåede den et oplag på 90.000 eksemplarer, men det svandt snart. Redaktøren Bruno von Salomon forlod avisen for efter nogen tid via forskelli-

ge nationalrevolutionære grupperinger at havne i det kommunistiske parti (KPD). Midt i året 1931 blev avisen, som nu var helt betydningsløs, forbudt og udgivelsen stoppede.

Organisationen *“Die Nothilfe”* var dannet for at hjælpe mod skattetryk og tvangsauktioner. Den blev grundlagt ved møder den 4. marts i Itzehoe, Garding, Læk, Egernførde, Rendsborg og Husum, som der blev indkaldt til med løbesedler, der meddelte:

“Beslutninger, ansøgninger, taler, protester har hidtil været forgæves. Da er kun selvhjælpen tilbage. Tusinder af bøndergårde står foran tvangsauktion. ... Alle de, som ikke mere er i stand til at opfylde deres forpligtelser over for riget, staten, kommunerne, bankerne o.s.v., opfordres til samlet at møde op. Til handling for frihed og ret!”⁸

I Itzehoe kom der ca. 1.200 mennesker til mødet og udnævnte en *“Nothilfe”* bestående af 7 mand, der – naturligvis forgæves – fremstillede sig for kredsforvaltningen i Steinburg som en kontrolinstans, indsat af det *“nødlidende folk”*.

Avisen *“Das Landvolk”* og organisationen *“Nothilfe”* forblev de eneste fastere former for organisatorisk værktøj, som Landvolkbevægelsen skabte. Men heller ikke de kunne opfange landbrugernes svindende kræfter og den manglende interesse, som desillu-

sioneringen skabte. Hertil kom, at den statslige undertrykkelse tog til: Indledningsvis stod forvaltning og politi hjælpeløse over for bøndernes protester; men de mobiliserede snart større vilje til at værges sig mod de truende aktioner. Den 11. september 1930 ville omkring 5.000 bønder forhindre, at der blev afgivet bud ved en tvangsauktion i Kellinghusen i Holsten – men blev drevet bort med knippslag af politiet. Fra nu af var det i stigende grad nationalsocialisterne i NSDAP med dets SA (Sturmabteilung), der påtog sig at forhindre tvangsauktionerne.

Landvolkbevægelsen og national-socialismen

Hermed er spørgsmålet om sammenhængen mellem Landvolkbevægelsen og nationalsocialismen rejst. Det kan besvares temmelig entydigt: NSDAP bekæmpede Landvolkbevægelsen, fordi den udgjorde en konkurrent. Bevægelsen forhindrede nemlig, at landbrugerne trådte ind i NSDAP. Det var heller ikke muligt at indlemme bøndernes protestbevægelse i det nationalsocialistiske parti, da mange ældre bønder – skønt de nok kunne acceptere egne halvlegale aktioner – stod stærkt skeptiske over for det *“unge”* partis bølgeagtige og voldelige optræden. Det er dog slående, at der er store overensstemmelser mellem nationalsocialisternes og Landvolkbevægelsens programmer: Også Landvolkbevægelsen undsagde kraftigt systemet (Weimar-

republikken), også her fandt man stærke racistiske tendenser, der kom til udtryk i åben antisemitisme. Det var tydeligt, at mange af Landvolkbevægelsens medlemmer var disponerede for en fascistisk løsning på de økonomiske og samfundsmæssige problemer. På denne baggrund var det, at NSDAP forstod at træde ind som et alternativ for den hensygnende Landvolkbevægelse: i takt med at protestbevægelsen klingede ud, meldte først

og fremmest yngre landmænd og bondesønner sig i stigende grad indpartiet. Skønt nogle af de mest fremtrædende medlemmer af Landvolkbevægelsen var og blev modstandere af nationalsocialisterne (f.eks. Claus Heim⁹), kan det ikke overses, at landbrugernes reaktionære sociale bevægelse var med til at berede vejen for den tyske fascismes magtovertagelse.

LITTERATUR:

Hans Beyer: "Die Agrarkrise und die Landvolkbewegung in den Jahren 1928-1932. Ein Beitrag zur Geschichte "revolutionärer" Bauernbewegungen zwischen den beiden Weltkriegen", *Archiv für Agrargeschichte der holsteinischen Elbmarschen*, 5, 1983, s. 156-187.

Hans Beyer: "Die Landvolkbewegung Schleswig-Holsteins und Niedersachsens 1928-1932", *Jahrbuch der Heimatgemeinschaft des Kreises Eckernförde*, 15, 1957, s. 173-202.

Hans Beyer: "Der Friese Cornelius Petersen und "Bondens Selvstyre"", *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie*, 10, 1962, 1, s. 212-230.

Ehrenfried Friedrich: *Ursachen, Verlauf und agrarhistorische Bedeutung der Landvolkbewegung in Schleswig-Holstein von 1928-1930*, Diss. agrar. Univ. Leipzig 1967.

Hans Werner Gondesens: "Die Landvolkbewegung 1929", *Jahrbuch für die Schleswigsche Geest*, 35, 1987, s. 48-73.

Hans Schultz Hansen: "De nordslesvigske bondebevægelser i mellemkrigstiden", i dette nr. af *Bol og By*.

Samme: *Det sønderjyske landbrugs historie 1830-1993*, Aabenraa 1994.

Rudolf Heberle: *Landbevölkerung und Nationalsozialismus. Eine soziologische Untersuchung der politischen Willensbildung in Schleswig-Holstein 1918-1932*, Stuttgart 1963 (Schriftenreihe der Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, Nr 6).

Susanne Heim: *Die Landvolkbewegung in Schleswig-Holstein 1928/29. Eine Analyse ihrer sozioökonomischen Entstehungsbedin-*

gungen und politischen Aktionsform, Dipl. Arbeit pol. Univ. Hamburg 1980.

Peter Hopp: "Bodenkampf und Bauernbewegung. Von der Anfangsphase der Kreditanstalt Vogelsang bis zum Ende der Sammlungsbewegung. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Minderheit in Nordschleswig." *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein*, 100, 1975, s. 217-320 (s. 231 ff. "Bondens Selvstyre").

Michelle LeBars: *Le Mouvement Paysan dans le Schleswig-Holstein 1928-1932*, Bern-Frankfurt/M. 1986 (Contacts. Sér. 3: Etudes et documents. Vol.2).

Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt: "Landwirtschaftspolitik und landwirtschaftliche Entwicklung in Schleswig-Holstein 1933-1945", "Wir bauen das Reich." *Aufstieg und erste Herrschaftsjahre des Nationalsozialismus in Schleswig-Holstein*, udg. af E. Hoffmann og Peter Wulf, Neumünster 1983, s. 273-308.

Klaus-J. Lorenzen-Schmidt: "Die Landvolkbewegung in Schleswig-Holstein", *Schleswig-Holstein unter dem Hakenkreuz*, udg. af U. J. Diederichs og H.-H. Wiebe, Bad Segeberg-Hamburg 1985, s. 43-52.

Walter Luetgebrune: *Neu-Preußens Bauernkrieg*, Hamburg-Berlin-Leipzig 1931.

Reimer Möller: "Zur Landvolkbewegung und ihren ökonomischen Entstehungsbedingungen", *Archiv für Agrargeschichte der holsteinischen Elbmarschen*, 10, 1988, s. 48-57.

Reimer Möller: "Zur wirtschaftlichen Lage der Landwirtschaft und zur kommunalen Agrarkrisenbewältigungspolitik im Kreis Steinburg 1927-1930", *Archiv für Agrargeschichte der holsteinischen Elbmarschen*, 10, 1988, s. 1-5.

Peter Petersen: *Fliegender Sand. Ein Leben für das Bauerntum im 20. Jahrhundert*, Ahrenholzfeld 1984.

Friedrich Prieue: "Der Aufstand des Landvolks", *Schleswig-Holstein*, 1980, s. 19-21.

Richard Schapke: *Aufstand der Bauern*, Leipzig 1933.

Carsten Schröder: "Die Lebenserinnerungen von Carsten "Loth" Schröder 1903-1937", *Archiv für Agrargeschichte der holsteinischen Elbmarschen*, 6, 1984, s. 1-49.

Gerhard Stoltenberg: *Politische Strömungen im schleswig-holsteinischen Landvolk 1918-1933*, Düsseldorf 1962 (Beiträge zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien, Bd. 24).

Thyge Thyssen: *Bauer und Standesvertretung. Werden und Wirken des bauerntums in Schleswig-Holstein seit der Agrarreform*, Neumünster 1958 (Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, Bd. 37).

Timothy Alan Tilton: *Nazism, Neo-Nazism, and the Peasantry*, Bloomington 1975 (Indiana University Social Science Series, 31).

NOTER:

1. En fin sammenfatning findes hos Rudolf Heberle: *Landbevölkerung und Nationalsozialismus. Eine soziologische Untersuchung der politischen Willensbildung in Schleswig-Holstein 1918-1932*, Stuttgart 1963. Dette værk udkom på engelsk i *Baton Rouge*, Ill. allerede i 1946 under Heberles eksil.
2. En undtagelse danner den såkaldte "Capri-tid", hvor beskyttelsestolden for en tid blev sænket, hvad der førte til dannelsen af interesseorganisationen "*Bund der Landwirte*", som var præget af godsejerinteresser.
3. Den bedste analyse af den samlede udvikling er stadig Heberle 1963 (se note 1). Sammenlignet med denne fremstilling er Stoltenbergs analyse mindre dybtgående og er da også overvejende bygget på avisberetninger - Gerhard Stoltenberg: *Politische Strömungen im schleswig-holsteinischen Landvolk 1918-1933*, Düsseldorf 1962. Holdningen hos en del af bønderne kan eksemplificeres med et citat af C. H. Schröder fra Grevenkop (Kreis Steinburg): "Som ung bonde var jeg ikke erhvervs-mæssigt organiseret. Min ven og nabo Vick Stahl sagde engang til mig: "Heinrich bliv på din gård, lad være at bekymre dig om noget, bliv ved dit møg, så går det dig godt." Efter krigen (dvs. 1. Verdenskrig) blev det dog anderledes. Aldrig før havde grund og jord, fædrenes arv, været så truet som dengang. ... Tysklands regeringskredse ville støttet på den internationale finans- og børsverden - jøderne - undertrykke den tyske bonde til hjemløs, til liv-
- egen, til renteslave. Det kunne vi ikke finde os i, denne svindelmand måtte vi gøre modstand over for." Carsten Schröder: "Die Lebenserinnerungen von Carsten "Loth" Schröder 1903-1937", *Archiv für Agrargeschichte der holsteinischen Elbmarschen*, 6, 1984, s. 1-49, her s. 37.
4. Jfr. Thyge Thyssen: *Bauer und Standesvertretung. Werden und Wirken des Bauerntums in Schleswig-Holstein seit der Agrarreform*, Neumünster 1958, særlig s. 373 ff. Thyssen havde oplevet hele tiden som medarbejder ved *Landwirtschaftskammer*.
5. Jfr. Susanne Heim: *Die Landvolkbewegung in Schleswig-Holstein 1928/29. Eine Analyse ihrer sozioökonomischen Entstehungsbedingungen und politischen Aktionsform*, Dipl. Arbeit pol. Univ. Hamburg 1980. Dette arbejde af en efterkommer af "bondegeneralen" Claus Heims er desværre forblevet utrykt, skønt det bygger på mange værdifulde private overleveringer, eksempelvis "Lied der Höllenmäschenisten", s. 146.
6. Ang. udviklingen af denne fraktion se Heim 1980 (note 5), s. 101-117.
7. Ang. fanen se Peter Petersen: *Fliegender Sand. Ein Leben für das Bauerntum im 20. Jahrhundert*, Ahrenholzfeld 1984, s. 60 f.
8. Citeret efter Walter Luetgebrune: *Neu-Preußens Bauernkrieg*, Hamburg-Berlin-Leipzig 1931, s. 65.
9. Jfr. Heim 1980 (note 5), s. 122-132.

LR 80 og Landbrugets Græsrodter

af *Flemming Just*

Blandt krisebevægelserne i dansk landbrug er først og fremmest Agrarforeningen fra 1890'erne og Landbrugernes Sammenslutning fra 1930'erne kendte. Men de seneste 15 år har budt på et par nye krisebevægelser. Først LR 80 som blev dannet i slutningen af 1979, og senest Landbrugets Græsrodter der kom til verden i begyndelsen af 1993.

I det følgende vil baggrunden for og udviklingen i LR 80 og Landbrugets Græsrodter blive undersøgt nøjere. Der findes ingen egentlige videnskabelige behandlinger af de to bevægelser. Materialet til LR 80 bygger derfor først og fremmest på et par hovedfagsspecialer, samtidige avisartikler samt interviews med nogle af de tættest involverede i LR 80. Landbrugets Græsrodter er en så ny foretelse at den kun kan belyses gennem pressen og ved interviews.¹

Baggrunden for landbrugskrisen i 1979-82

De første par år efter Danmarks op-

tagelse i EF levede op til landbrugets store forventninger om Fællesmarkedets økonomiske fordele. I forhold til 1971-72 steg indtægterne i årene 1973-74 med over 60%. Problemerne i kølvandet på den første energikrise gav i midten af halvfjerdserne et tilbageslag på 15-19%, men snart gik det fremad igen.²

Med til at sprede en optimisme var konklusionerne i den udvalgsbetænkning som kom i 1977. Heri blev det anslået at der var basis for en udvidelse af den animalske produktion med 3% årligt. Samfundsøkonomisk ville det – under bestemte forudsætninger – betyde en merbeskæftigelse på 20.000 personer og en forøgelse af nettovaluta-indtjeningen med 1/2 mia. kr. om året.¹ Angiveligt fik den almindelige konsensus om udvidelsesmulighederne mange unge landmænd til at kaste sig ud i store investeringer med en forventning om at inflation og ejendomspristigninger efter en kortere årrække ville gøre det rentabelt. I den almindelige debat glemtes forudsætningerne imidlertid, nemlig at der krævedes en om-

Flemming Just, f. 1957, lektor, dr.phil. Ansat ved Landbrugs- og Andelsforskningen ved Sydjysk Universitetscenter siden 1982. Har især skrevet om landbrugspolitik og andelsbevægelsens udvikling, bl.a. disputatsen *Landbruget, staten og eksporten 1930-50*. Desuden leder af flere EU-projekter om landbrug og miljø.

kostningsdæmpende politik, en sænkning af renteniveaet, forbedrede generationsskiftemuligheder samt en fortsættelse af EF's prispolitik.

Som bekendt blev disse forudsætninger ikke opfyldt. De massive investeringer, som i slutningen af 70'erne overgik industriens, blev finansieret gennem først og fremmest kreditforeningslån, hvor den effektive rente lå helt oppe på 20% i 1980.⁴

Dette kunne kun lade sig gøre fordi priserne på jord og ejendomme i 1970'erne steg meget kraftigt, og langt mere end afkastet ved normal landbrugsdrift kunne bære. Denne sårbare position blev yderligere forværret ved kapitaldrænet i forbindelse med ejerskifter. Renteudgifterne blev derfor en overordentlig tung post på regnskabet, og naturligvis tungest hos de yngre, som kun havde en meget lille egenkapital, og hos de animalske producenter, som havde langt det største investeringsbehov. Denne udvikling accelererede i 1978 og '79. Hvor netto-renteudgifterne i forhold til bruttooverskuddet udgjorde 36% i 1977, var deres andel i 1980 oppe på 75%.⁵

I 1979 brast ballonen. Den almindelige samfundsøkonomiske krise med højt omkostnings- og renteniveau kombineret med lave EF-prisstigninger i 1978 og '79 var én af årsagerne. En anden skal søges i den iranske revolution i 1979 som medførte en fordobling af oliepriserne. Situationen forværredes af en stigende dollarkurs som forøgede udgifterne til olie, gødning og foderstoffer.

Denne indkomstklemme havde hidtil kunnet finansieres gennem belåning af ejendomsprisstigningerne. Men fra 1979 begyndte disse at falde, for typiske heltidsbrug over 60 ha med 30% i perioden 1979-82. Den løse gæld, som hidtil i stort omfang var blevet konverteret til langfristede kreditforeningslån, måtte nu forrentes over en dyr kassekredit eller som løs foderstofgæld hvor renteniveaet lå helt oppe på 30% p.a.⁶

Resultatet af rentebelastningen blev at en stor gruppe af yngre, animalske producenter kom ud i en alvorlig økonomisk krise. Et udtryk herfor er antallet af kundgjorte tvangsauktioner (tabel 1).

	1979	1980	1981	1982
1. kvartal	41	79	319	371
2. kvartal	25	97	454	349
3. kvartal	36	148	345	396
4. kvartal	57	268	489	336
I alt	159	592	1607	1452

Tabel 1.

Antal kundgjorte tvangsauktioner over landbrugs-ejendomme 1979-82.

Kilde: *Nyt fra Danmarks Statistik*, 1982, nr. 144, og 1983, nr. 24.

I procent var tvangsauktionshyppigheden faktisk højere end under landbrugs-krisen i 30'erne.⁷ Men tvangsauktionerne ramte mere ulige under den seneste krise, idet den som nævnt først og fremmest var et udslag af at de store renteudgifter og det forringede bytteforhold især ramte de nyetablere-de, medens landbrugs-krisen i 30'erne var en bredtvirkende afsætningskrise.

En undersøgelse fra Statens Jordbrugsøkonomiske Institut bekræfter at det ikke var alle grupper der blev lige hårdt ramt. Faktisk var de fem øverste indkomstgrupper i stand til at fastholde/forøge deres indkomster (tabel 2). Folkene bag de laveste indkomstgrupper var to vidt forskellige landmandstyper, sådan som det fremgår af tabel 3.

Tabel 2. Indkomst før skat for landmandsgrupper i årene 1978/79 til 1981/82 (i 1000 kr.)

	1978/1979	1979/1980	1980/1981	1981/1982
1. decil	-65.0	-101.0	-144.3	-81.2
3. decil	36.3	36.8	28.6	51.1
.....				
9. decil	135.2	142.6	143.9	189.3
10. decil	237.9	241.5	238.9	309.3
Gennemsnit	75.0	72.8	64.7	102.9

Kilde: Jordbrugsøkonomisk Institut: *Meddelelse nr. 31*, 1980; *Meddelelse nr. 34*, 1981; *Rapport nr. 5*, 1982; *Rapport nr. 13*, 1983.

Tabel 3. Karakteristika for 1., 3. og 10. indkomstgruppe 1978/79

	1. decil	3. decil	10. decil	alle
landbrugsareal, ha	42	19	53	27
høstudbytte, hkg byg pr. ha	38	37	43	40
antal malkekøer	20	8	17	11
antal avlssvin	18	8	14	9
antal slagtesvin	144	50	122	73
brugers alder	44	57	48	52
arbejdstimer/år	2998	1638	3279	2070
lønningssevne kr. pr. time	5,74	3,65	46,60	18,43

Kilde: Jordbrugsøkonomisk Institut: *Meddelelse nr. 31*, 1980; *Meddelelse nr. 34*, 1981; *Rapport nr. 5*, 1982; *Rapport nr. 13*, 1983.

Landmændene med tredjelaveste indkomster havde kun en lille animalsk produktion på et lille areal. De var forholdsvis gamle og lagde ikke et helt mandeår i bedriften. For de der ikke kunne leve af deres opsparede kapital eller have en indtægt uden for bedriften var tvangsauktion en overhængende trussel.⁸

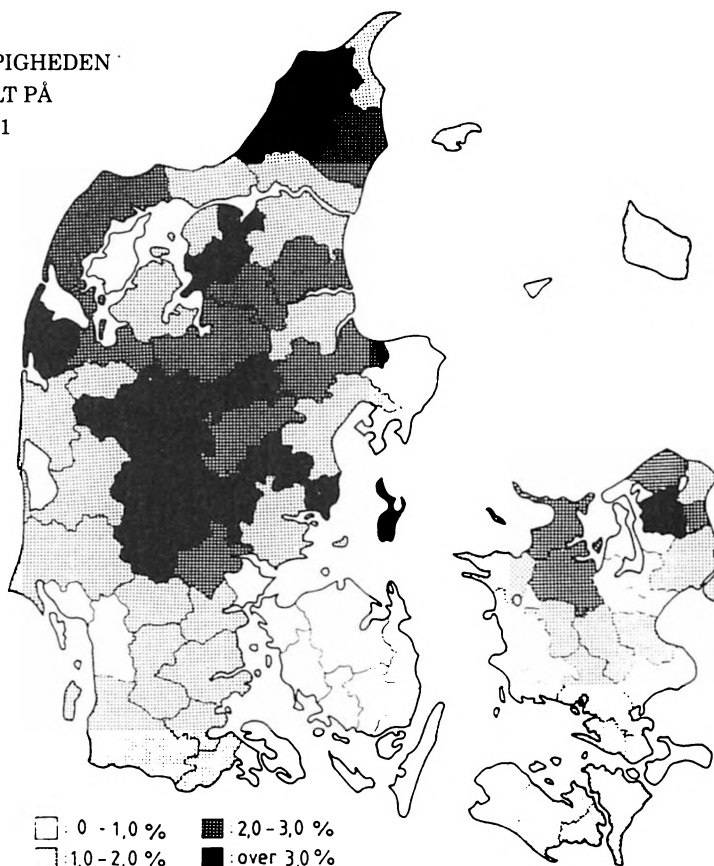
Det interessante er imidlertid laveste og højeste indkomstgruppe, som lig-

ner hinanden meget. Begge er yngre og har en stor animalsk produktion, laveste gruppe især en stor svineproduktion. Det der skiller er at de højeste indkomstgrupper har etableret sig på et tidligere tidspunkt og tilsyneladende også har bedre driftslederegenskaber.⁹

80% af alle de tvangsauktionsanmeldte var jyske landmænd, især i Midt- og Nordjylland, sådan som det fremgår af kortet.

TVANGSAUKTIONSHYPPIGHEDEN I LANDBRUGET FORDELT PÅ RETSKREDSE • 1979-1981

Definition af tvangsauktionshyppighed:
Tvangsauktionsanmeldte landbrugsejendomme (1979-1981) i forhold til det samlede antal landbrugsejendomme (1980).



Kilde: Torben Bager:
*Tvangsauktionerne i
landbruget – et bonde-
slutspil?* Esbjerg,
1983, s. 41.

Områderne med høj tvangsauktionshyppighed var karakteriseret ved en stor animalsk produktion, og det var også her tørken i 1975-76 ramte hårdt og dermed stillede mange svagt til at imødegå en større krise.¹⁰ Og det var også her LR 80 begyndte.

LR 80's dannelse

Gnisten, der fik frustrationen hos mange yngre landmænd til at bryde ud i lys lue, var endnu en devaluering, 5% den 24. september. Ole Baadsgaard Pedersen, der tre år tidligere havde etableret sig som svineproducent i Vroue ved Holstebro, blev stærkt pikeret, da politikerne netop havde opfordret til at optage lån i udenlandsk valuta, og selv havde han 300.000 Sch.Fr. som nu var blevet dyrere.

Samme dag skrev han til den lokale Haderup og Omegns Landboforening og opfordrede den til at få De Danske Landboforeninger til at gå til regeringen. Det blev afvist, men hos de menige landmænd i foreningen ulmede en almindelig utilfredshed. I landboforeningens møderække om sundhed i svinebedrifterne gik mange af drøftelserne på den omsiggribende krise i erhvervet, hvor de lokale landmænd krævede et mere rimeligt forhold mellem omkostninger og indtægter og at staten gjorde noget mere aktivt.¹¹

Da landboforeningen imidlertid ikke ville tage noget initiativ valgte Ole

Baadsgaard i stedet at fremføre sin kritik på generalforsamlingen den 6. oktober i Landsforeningen af danske Svineproducenter (LadS). Producentforeningen, som var stiftet i 1974 af yngre landmænd med store svinebesætninger, vendte sig især mod de etablerede landbrugsorganisationer og andelsvirksomheder. De første blev beskyldt for at være for passive og de sidste for at konsolidere sig på landmændenes bekostning og for at være for uvillige til at prøve nyt.¹²

Ole Baadsgaard blev valgt ind i LadS's bestyrelse efter at have udtrykt sin mening om krisen og de etablerede organisationers tackling af den. På samme møde inviterede han deltagerne til et protestmøde fire dage senere på Hagebro Kro ved Skive.¹³

Mødet den 10. oktober blev starten på en ny protestbevægelse. Det samlede 250 landmænd, primært yngre, animalske producenter fra Nord- og Midtjylland.¹⁴ Kritikken på mødet var først og fremmest rettet mod de etablerede organisationer og med mange af de samme krav som LadS allerede havde på sit program, f.eks. større efterbetaling fra andelsvirksomhederne, nej til at slagterierne skulle deltage i ferskvarerterminalerne, nedsættelse af renten på foderstofgæld m.m.

Båndene til LadS understregedes ved at halvdelen af den selvvalgte ledergruppe på seks medlemmer også sad i Landsforeningens bestyrelse, bl.a.

dennes formand og kasserer. Udadtil blev forbindelserne til LadS underspillet for ikke at fremstå som talerør for kun svineproducenterne. Der blev derfor også senere fundet først en og senere to kvægproducenter til at træde ind i ledergruppen, bl.a. formanden for Landsforeningen af danske Mælkeproducenter. Det var vigtigt for den nye bevægelse at vise at den var opstået spontant og på tværs af brugsstørrelser og driftsgrene. Ud af de syv i ledergruppen var de fem nyetablerede animalske producenter på Holstebro-Viborg-egnen.

Landbrugets Fællesorganisation af 1966, afløseren for LS, søgte i begyndelsen at få et samarbejde med den nye protestbevægelse og omtalte den positivt i sit blad Landbovirke. På trods af en del sammenfaldende synspunkter afviste den unge ledergruppe, efter at have modtaget gode råd fra ældre planteavlskonsulenter, at have noget samarbejde med Fællesorganisationen, da det ville ødelægge alle muligheder for indflydelse. Socialt var der også store forskelle mellem de to grupper. Hvor den nye bevægelse repræsenterede de unge og nyetablerede, var kernen i Landbrugets Fællesorganisation mere den vel-etablerede storbondetype.¹⁵

Stormødet i Herning i november 1979
Landbrugs Reform 1980 – som protestbevægelsen kaldte sig med henvisning til at reformer i landbruget

skulle gøre produktionen rentabel inden udgangen af 1980 – arrangerede mindre end en måned efter stiftelsen et stormøde i Herning, der samlede 4.000 landmænd. Det var et ganske imponerende tal i betragtning af at de etablerede organisationer, Landboforeningerne og Husmandsforeningerne, ikke ville åbne deres blade for LR 80. Mødet blev derfor annonceret gennem lokale møder, LadS og andre landbrugsblade. Ikke mindst dagspressens og fjernsynets fyldige omtale af protestbevægelsen mobiliserede mange af de utilfredse bønder. Initiativgruppen var fuldt bevidst om mediernes interesse for menige medlemmer som gør oprør mod autoriteterne, og LR 80 opnåede derfor i det hele taget stor pressedækning.

Ole Baadsgaard, der med sine talegaver var blevet den naturlige leder af LR 80, selv om han vedholdende hævdede at bevægelsen ingen leder havde, krævede øjeblikkelig hjælp fra staten til de yngre, produktive landmænd. Kravet til de etablerede organisationer var at de blev samlet i én stærk organisation og at der kom direkte valg til de ledende poster.

I forhold til mange af talerne var initiativgruppen dog forholdsvis moderat. Den gik imod hårde aktioner, og ville kun true med aktioner “der var erhvervet værdige”. En efterfølgende afstemning viste også at kun halvdelen af de fremmødte kunne stemme for aktioner.¹⁶

Landbrugsorganisationernes reaktion
I de etablerede landbrugsorganisationer kunne sympatien for den nye organisation ligge på et lille sted, selv om LR 80 forsikrede at den ikke ville være en ny landbrugsorganisation, men blot presse de gamle til at blive mere aktive. En henvendelse fra LR 80 om et møde blev således kategorisk afvist af Landbrugsraadet, Landboforeningerne og Husmandsforeningerne med henvisning til at de ikke havde kompetence til at forhandle med selvbestaltede organisationer.¹⁷

Mest afvisende var Husmandsforeningerne med deres traditionelle modstand mod aktioner.¹⁸ Desuden var det ikke i deres interesse at Landbo- og Husmandsforeningerne blev sluttet sammen. Det forhindrede dog ikke at Ole Baadsgaard og andre fra ledergruppen havde flere møder med formanden for Husmandsforeningerne, Chr. Sørensen.

Landboforeningernes formand, Hans O. Kjeldsen, måtte officielt være lidt mere imødekommende, da det overvejende var hans medlemmer der var i klemme. På møder og generalforsamlinger i lokale landboforeninger var der hos mange menige medlemmer opbakning til LR 80's krav om en mere markant landbrugsholdning, og samtidig lurede en stigende utilfredshed med landbrugstoppens indsats. Men generelt var der ude i de lokale landboforeninger ikke støtte at finde til selve protestbevægelsen. Holdningen

var at de utilfredse kunne lade deres kritik gå igennem de vante kanaler og gennem de etablerede organisationer søge at opnå forbedringer. Det skal heller ikke underkendes at en god del af de etablerede landmænd fandt, at mange af de yngre landmænd ikke var uforskyldte i deres økonomiske problemer, dels pga. deres store investeringer uden at have ret meget selv på kistebunden og dels pga. et "relativt højt privatforbrug".¹⁹

Overraskende inviterede landbrugstoppet i begyndelsen af december 1979 LR 80 til et orienterende møde, sandsynligvis for at danne sig et indtryk af LR 80's planer og potentialer, ligesom et møde kunne virke beroligende på de mange kritiske røster blandt menige landmænd. Baggrunden var at den nytiltrådte socialdemokratiske mindretalsregering foreslog en etårig ekstra grundskyld på 11 promille, den såkaldte særskat, for at inddrage landbrugets del af november-devalueringen. I lyset af krisen for den animalske produktion og de samtidige forhandlinger med regeringen om støtte til betrængte landmænd mødte særskatten stor bitterhed i landbruget.

På det orienterende møde mellem Landbrugsraadets præsident, Hans O. Kjeldsen, og Torben Knudsen, medlem af initiativgruppen og formand for LadS, kunne parterne nok blive enige om målet, en fjernelse af særskatforslaget, men ikke om midlerne. LR 80 krævede trusler om pro-

duktionsstop, medens Landbrugets Krisestab, der bestod af lederne fra landbrugs- og andelsorganisationerne, i stedet ville arrangere demonstrationer i byerne og opfordre til investeringsstop.

På trods af omfattende lobby-virk-somhed lykkedes det ikke at fjerne forslaget, kun at få grundskyldsskat-ten sænket fra 11 til 7 promille. Forin-den havde landbrugstoppen som af-værgeforslag undfanget en idé om at adskille eksport- og hjemmemarkeds-priserne, hvor sidstnævnte kun måtte stige i takt med lønninger og omkost-ninger. Da det ville ramme de animal-ske producenter hårdere end særskat-ten, blev landbrugsorganisationerne mødt af forstærket kritik fra LR 80 som nu krævede kraftigere aktioner som deponering af særskatten på spærrede konti.²⁰

I løbet af vinteren søgte LR 80 at styrke det organisatoriske arbejde. Ledergruppen udpegede 40 talsmænd geografisk spredt ud over landet til at deltage i og selv arrangere møder. Det var med til at aflaste initiativgrup-pen, hvor alene Baadsgaard havde 32 møder i januar 1980.²¹ Det lykkedes også for flere at blive valgt ind i land-boforeningsbestyrelser, bl.a. tre i Bramming-Åstrup Landboforening. Den største sejr opnåede Ole Baads-gaard selv ved at blive formand for Haderup og Omegns Landboforening, efter at LR 80 havde fået flertallet i bestyrelsen.

I marts 1980 arrangerede LR 80 sit andet stormøde i Herning, denne gang med 5.000 deltagere. Mødet blev indkaldt for at lægge tryk på de sam-tidige forhandlinger mellem regerin-gen og landbruget om en gældssane-ringsordning. Ledergruppen krævede igen mere håndfaste aktioner, men strategien var nu anderledes, idet ak-tionerne skulle ledes af de generelle organisationer. På den baggrund ac-cepterede Landbrugsraadets præsi-dent at tale ved mødet, hvor han høstede stort bifald for et løfte om en mere markant erhvervspolitisk linje. Hvor skytset ved november-mødet havde været rettet mod især Kjeld-sen, var det nu landbrugsminister Poul Dalsager der stod for skud med krav om hans afgang.²² Forbrødringen mellem LR 80 og landbrugstoppen blev dog kortvarig. Ugen efter stormø-det undsagde initiativgruppen Kjeld-sen ved at kalde ham for diletantisk i forhandlingerne med regeringen.²³

En ny interesseorganisation?

Fra april 1980 skiftede LR 80 karak-ter fra græsrodsorganisation til i højere grad at blive en interesseorganisation. Lederne havde hidtil understreget at LR 80 ikke ønskede at udvikle sig til en konkurrerende landbrugsorganisation, men med dannelsen af LR 80's Er-hvervsråd den 10. april 1980 i Herning sprang man ud i det med begge ben. Erhvervsrådet skulle give LR 80 større indflydelse og arbejde mere seriøst og effektivt end Landbrugsraadet angive-

ligt gjorde, bl.a. ved at lave uvildige undersøgelser som store organisationer ikke altid kunne komme med.²⁴

Dette skulle bl.a. ske gennem ansættelse af eksperter. Finansieringen søgte ledelsen at tilvejebringe ved at om-danne LR 80 til en forening med et kontingent på 300 kr. fra hver af de forventede 5-6.000 medlemmer.²⁵ Organisatorisk blev LR 80 dermed en støtteforening for Erhvervsrådet, som skulle styres af et 29 mand stort repræsentantskab med 5 rådmænd i spidsen. For at understrege forskellen til landbo- og husmandsforeningerne måtte rådmændene ikke have politiske tillidshverv.

På et møde i juni 1980 blev den nye struktur konfirmeret, men noget udpræget demokratisk valg var der ikke tale om. Der deltog kun 29 mand i mødet, netop de 29 som på forhånd var udpeget af ledergruppen. De fem rådmænd der skulle lede repræsentantskabet var også på forhånd fundet. Fremover ville man dog gøre valgene mere demokratiske, så medlemmerne på en generalforsamling kunne vælge repræsentantskabet.²⁶ Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt at LR 80 benyttede sig af samme indirekte valgmetode som de kritiserede de etablerede organisationer for at bruge.

LR 80's landbrugspolitiske principprogram indeholdt også en dobbelthet. På den ene side liberalistisk med krav om den private ejendomsrets og selv-

ejets ukrænkelighed samt fjernelse af al skat på produktionsmidler og jord. På den anden side med et krav om kraftig subsidiering fra statens side. Således skulle moms på fødevarer afskaffes, og staten skulle dække udgifterne til ansættelse af ledig arbejdskraft. En sikkerhedsfond skulle dække landmændenes tab ved tørke og sygdomsangreb, og indskuddene skulle være fradragsberettigede og desuden indregnes i salgspriserne. En særlig rolle spillede forslaget om alternative ejerformer, som andelsforskeren Bjarne Møgelhøj gik aktivt ind og prægede.²⁷

Principprogrammet var i sig selv et udtryk for at LR 80 var ved at ændre karakter. Hvor bevægelsen i udgangspunktet især rettede kritikken mod de etablerede landbrugsorganisationer, havde alle krav i principprogrammet nu adresse mod partierne og staten. Ifølge Baadsgaard fordi

“Politikerne er forholdsvis lettere at påvirke end landbrugsorganisationerne”.

Det lykkedes da også at få et møde i stand i forsommeren 1980, hvor landbrugsordførere fra alle partier (minus V og VS) samt økonomer deltog.²⁸

LR 80's ambition om at blive en selvstændig forhandlingspartner blev dog ikke accepteret af Landbrugsministeriet. Allerede i december 1979 forsøgte LR 80 i forbindelse med gældssaneringsloven at komme i forhandling

med Landbrugsministeriet, men det nægtede med henvisning til at det ikke kunne anerkende bevægelsens repræsentativitet.²⁹ Relationerne til ministeriet, politikerne og landbrugets organisationer blev ikke lettet af at LR 80 og LR 80 sympatisørers aktioner blev mere rabiate. En af lederne udtalte således at man ville rette aktioner mod samfundets ledere og den landbrugspolitik de førte.

“Jeg kan sige så meget, at Preben Møller Hansen kommer til at ligne en tandløs gammel kælling imod os, når vi går i gang”.³⁰

I forbindelse med tvangsauktioner gennemførte en række landmænd aktioner som ledergruppen ikke havde styr over.³¹ Men ellers nøjedes man med mere stilfærdige aktioner som kortvarig blokering af to konsummejerier og “rentedøds kørsel” med traktorer på hovedvejene.³²

Den sympati LR 80 i begyndelsen havde opnået hos brede dele af befolkningen og i politiske kredse, begyndte derfor at smuldre i efteråret 1980. Den radikale formand for Folketingets landbrugsudvalg, Ole Vig Jensen, udtalte således:

“Ole Baadsgaard fra LR 80 vender tingene på hovedet, når han siger at det virker som en provokation, når jeg advarer mod en udvikling i landbruget, hvor man benytter sig af trusler om produktionsstop og andre lignende militante foranstaltninger. Det

er netop den mere militante holdning, som LR 80 står for, som kan være en trussel mod den efterhånden udbredte forståelse for landbrugets problemer, som kan fornemmes i store dele af befolkningen. En forståelse, som i dag også er til stede hos et flertal i Folketingets Landbrugsudvalg”.³³

LR 80's udvikling fik også LadS-folkene til at holde lav profil i LR 80, og ved LadS's generalforsamling i 1981 blev Baadsgaard ikke genvalgt til LadS's bestyrelsen.³⁴ Landsforeningen søgte på samme tid at få en status som troværdig aktør i forhold til slagterisektoren og det etablerede organisationssystem, idet den efterhånden organiserede mere end en femtedel af alle slagtede svin.

Et tredje stormøde i Herning i december 1980 blev en stor skuffelse for LR 80 ledelsen. Mødet kom i stand for at lægge pres på de samtidige forhandlinger mellem landbruget og regeringen om overlevelsesholdninger og skulle diskutere nye aktioner. Men denne gang kom kun ca. 1.500 landmænd, og med deres betrængte situation havde de ikke lyst til et leveringsstop. Meget naturligt var det mere tillokkende for den enkelte at indstille termis- og skattebetalingerne.

Den 18. december blev der efter meget lange forhandlinger opnået forlig med regeringen om forbedring af gældssanerings- og rentestøtteordningerne samt en refinansiering af den dyre

gæld.³⁵ Forliget blev af LR 80 betegnet som klart utilstrækkeligt. Men som tegn på at bevægelsen var ved at tabe kampgejsten, kom det ikke på tale at lave aktioner. Det måtte være op til den enkelte landmand eller grupper af landmænd.³⁶

Bag ved den dalende gejst lå et klart ressourceproblem, både økonomisk og menneskeligt. Det lykkedes aldrig at få omskabt LR 80 til en forening med et stort medlemsgrundlag. De forventede 5-6.000 medlemmer blev højst til 1/3. Alle planer om eget sekretariat måtte derfor opgives, og der var end ikke råd til at optrykke principprogrammet til det tredje stormøde.

De manglende indbetalinger betød at folkene i ledergruppen og her især Ole Baadsgaard selv måtte finansiere alle udgifter i forbindelse med rejser og møder. Samtidig måtte han ansætte en bestyrer til at klare opgaverne under hans hyppige fravær, men modsat andre landbrugsledere blev han ikke kompenseret for fraværet.

Mange af LR 80-folkene havde store økonomiske problemer på deres brug. Ud af ledergruppen på syv gik de fem på tvangsauktion med deres gårde i 1980 og i de følgende år. Dette satte naturligt nogle grænser for bevægelsens aktivitetsniveau.

Bevægelsen blev fra efteråret 1980 præget af mere interne uenighed om den fremtidige linje, og flere og flere

mistede troen på LR 80. Således besluttede en gruppe mælkeproducenter efter det sidste stormøde i Herning at etablere en mælkeproducentforening i stil med LadS, som havde vist sig at kunne arbejde langt mere målrettet. I den nye forening, der blev stiftet den 6. januar 1981, var mange af bestyrelsesmedlemmerne aktive i LR 80. Formand blev Henning Nielsen der også var formand for LR 80's repræsentantskab.³⁷

Fra slutningen af 1980 havde LR 80 reelt udspillet sin rolle. Den fortsatte dog stadig at eksistere frem til slutningen af 1983, hvor Ole Baadsgaards egen tvangsauktion satte et endeligt stop for LR 80.

Bevægelsen nåede i sin korte levetid ingen direkte politiske resultater, men den øvede stor indirekte indflydelse. LR 80 tvang de etablerede organisationer til at indtage en mere aggressiv position i forhold til regeringen.³⁸ Organisationerne tog også andre midler i brug, bl.a. traktordemonstration i december 1979 overalt i landet og foran Christiansborg. Landbo- og Husmandsforeningerne udsendte desuden i maj 1980 en skrivelse til alle landmænd, hvor de kunne afrive en blanket og medsende deres indbetaling af den særlige 7 promille skat til Statsskattedirektoratet. Herpå stod at "Ovennævnte særskat, som er indbetalt pr. giro, er betalt under protest samt med forbehold og krav om tilbagebetaling, såfremt særskatten kendes EF-stridig."³⁹

Der er nok heller ingen tvivl om at bevægelsen med dens store presse-dækning også var med til at lægge et meget stort pres på de politiske partier, ligesom fagbevægelsen efterhånden fik øjnene op for at mange arbejdspladser kunne trues hvis landbrugs-krisen ikke blev afbødet.⁴⁰

LR 80 blev aldrig officielt nedlagt. I ledergruppen diskuterede man det i efteråret 1982, men da den nye Schlüter-regering netop var tiltrådt, frygtede man at det kunne tages til politisk indtægt for at nu var landbruget reddet. LR 80 skulle derfor blot gå i hi og være parat til dåd, når situationen igen krævede det.

Landbrugets situation 1992-93

Det blev imidlertid ikke til nogen genopstandelse for LR 80, da en ny krise var ved at vælte mange landmænd omkuld fra efteråret 1992 og foråret 1993. En meget iøjnefaldende årsag var sommertørken i 1992, som skulle vise sig at være den værste i 100 år. Den resulterede i at høstudbyttet for korn og bælgssæd blev reduceret med

1/4.⁴¹ Det medfølgende tab på 4-5 mia. kr. bragte mange landmænd på fallit-tens rand, fordi en stor del i forvejen hvilede på et yderst spinkelt grundlag. Den bombe der igennem to årtier havde tikket under dansk landbrug – den alt for store gæld – var nemlig ikke blevet demonteret, tværtimod. Landbrugskrisen i 1979-82 var med til at nedskrive en del af gælden, men i løbet af 80'erne øgedes gældsætningen markant. Den ekstremt høje realrente på 8-10% i løbet 80'erne kombineret med relativt faldende landbrugspriser gjorde kun mange landmænd endnu mere sårbare.

I en henvendelse den 27. januar 1993 til den nytilltrådte landbrugsminister, Bjørn Westh, gjorde et enigt landbrug opmærksom på at allerede i 1991 var 8.400 landmænd truet og af disse havde 5.800 udtømt deres lånemuligheder. Kravet var derfor en omfattende gældssanering gennem refinansiering af den dyre realkreditgæld.⁴²

Et udtryk for krisesituationen i landbruget har vi igen i tallene for kundgjorte tvangsauktioner (tabel 4).

Tabel 4. Antal kundgjorte tvangsauktioner over landbrugsejendomme 1990-93

	1990	1991	1992	1993
1. kvartal	210	225	236	273
2. kvartal	189	207	212	319
3. kvartal	188	210	221	335
4. kvartal	211	235	292	295
I alt	798	877	961	1222

Kilde: *Jordbrug 1993. Rapport om jordbrugets erhvervmæssige forhold*, Landbrugsministeriet, 1994, s. 21.

Tallene viser en klar stigning fra slutningen af 1992.⁴³ Målt i forhold til antallet af landbrugsejendomme har der faktisk aldrig tidligere været en så høj tvangsauktionshyppighed, nemlig 1,75%.

Alligevel var der ikke tale om en typisk, bredtvirkende landbrugskrise fra slutningen af 1992. Svineproducenterne tjente store penge i indkomståret 1992/93, og driftslederegenskaberne viste sig i stigende grad at gøre sig gældende, således at landmænd med nogenlunde ensartet jordtilliggende og produktion oplevede store indkomstforskelle. Hårdest ramt blev planteproducenterne, ligesom deltidsbedrifterne generelt satte mange penge til på at drive landbrug.⁴⁴

Tørkesommeren kan kun ses som en del af forklaringen på at der i begyndelsen af 1993 rejste sig en såkaldt græsrodsbevægelse. Politiske beslutninger var en mindst lige så medvirkende årsag. Den kompensation for høsttabet, som landmændene på et tidligt tidspunkt blev stillet i udsigt af politikerne, blev en stor skuffelse. Dels skulle midlerne til ordningen tages fra landbrugets egne fonde, og dels var kravene for at komme i betragtning så stramme at kun et fåtal ville få glæde af høsttabsordningen.⁴⁵

Dertil kom den samtidige debat om landbrugets miljøbelastning som resulterede ikke kun i nye krav til håndteringen af husdyrgødningen,

men også i krav om mere kontrol og udfyldelse af gødningsregnskaber og sædskifteplaner.

Endelig føjede der sig hertil en international dimension. En reform af EF's fælles landbrugspolitik var netop vedtaget med dansk landbrug som kraftig modstander. Reformen medførte et betydeligt bureaukrati og ekstra kontrol i forbindelse med braklægningsordninger og udbetaling af hektarstøtte. Mange detaljer var ikke på plads og skabte usikkerhed, og usikkerheden blev forstærket af de samtidige GATT-forhandlinger som uundgåeligt ville påføre EF's landmænd mere konkurrence. Under alle omstændigheder ville konsekvensen af både EF- og GATT-aftalen betyde en indtægtsnedgang for de danske bønder – af ministeriet og landbruget beregnet til 2,3 mia. kr.

Rundt omkring i landet førte presset og frustrationen til flere aktioner. På Sjælland blev en dukke forestillende landbrugskommissær Ray MacSharry brændt, landmænd på Skive-egnen brændte gødningsplaner af, og fra Mors bredte en boykot af gødningsplanerne sig.⁴⁶

Landbrugets Græsrodder

Det var også en flok frustrerede bønder, som forfatteren Ulla Dahlerup talte til på et møde på Centralhotellet i Løgumkloster i midten af januar 1993. Hun var inviteret af den lokale

landboforening til at tale om ansvar og at turde tage ansvar.

Hendes talegaver fik flere af de over 200 tilhørere til spontant at reagere og til at kræve bedre forhold for landmændene. Foredragsholderens reaktion var straks: "Jamen, så lav dog oprør". Det mente landmændene ikke nyttede noget, men med eksempler på hvordan hun og andre gennem kvindebevægelsen havde gjort oprør opfordrede hun dem til at danne en gruppe samme aften og at mødes næste formiddag på Centralhotellet.⁴⁷

Thomas Hansen, Øster Gammelby ved Bredebro, var en af de unge landmænd der spontant havde rejst sig. Han og 8-9 andre mødtes efter foredraget og dannede her Landbrugets Græsrodder. Ugen efter, den 21. januar, havde de indkaldt til møde i Løgumkloster, hvor næsten 100 landmænd forsamledes. Forinden havde initiativgruppen med Thomas Hansen som talsmand sikret sig meget stor medieopmærksomhed gennem en henvendelse til Morgenavisen Jyllands-Posten.



Landbrugsorganisationens demonstration den 26. 2. 1993 foran Christiansborg havde også deltagelse af Landbrugets Græsrodder, som imidlertid ikke måtte få taletid. Nederst til venstre ses Ulla Dahlerup, der med sin tale til sønderjyske landmænd en måned tidligere havde opildnet bønderne til at gøre oprør. (Claus Haagensen/Chili)

I betegnelsen Landbrugets Græsrødder lå at det var menige landmænd som følte sig presset ikke kun af systemet, men også af deres egne organisationer. De fleste følte at de ikke fik opbakning hos toppen i landbruget og at der ikke blev lyttet til den almindelige landmand. Irritationen gik også på at organisationerne ikke optrådte i større enighed, så regeringen kunne presses mere.

“Det er landmændenes situation, der har startet dette her. Interessen for vores initiativ er meget stor, og masser af landmænd siger til os: Det er godt, at der endelig er nogen, der gør noget...Vi laver ikke oprør, men arbejder på en samling af dansk landbrug. Toplederne sidder nok i for mange bestyrelser og har for meget at se til. Nu ønsker vi, at de tager sig af landbrugets problemer”.⁴⁸

Kravene blev udmøntet i ti punkter, der var rettet mod såvel regering som landbrugets egne organisationer. De drejede sig bl.a. om afskaffelse af jord-skatter, en bedre tørkehjælp, refinansiering gennem grønne obligationer, fleksibel brak, mindre bureaukrati og bedre samarbejde i landbrugstoppen.

Med undtagelse af det sidste punkt lignede kravene til forveksling de krav som de etablerede organisationer allerede havde præsenteret for regeringen. Det var ikke noget tilfælde, for landboforeningerne sørgede for at “græsrødderne” fik en kopi af deres

krav. I det hele taget tyder meget på at landbrugstoppen slet ikke var så ked af den nye protestrørelse. Det var således organisationer og virksomheder inden for landbruget der finansierede en del af de mange foredrag som Ulla Dahlerup nu kom til at holde i landmandskredse. Blot det skete inden for kontrollerede former kunne de menige landmænds protester være en god støtte i den opinionspåvirkning som var en del af spillet i de langstrakte forhandlinger med Bjørn Westh om gældssanering m.m.⁴⁹

Da forårsarbejdet kom, prioriterede landmændene i den sønderjyske gruppe markarbejdet frem for det ulønnede græsrodsarbejde. Uvæsentligt var det heller ikke at familierne pressede på for at deres “græsrødder” skulle koncentrere sig om det nære. Gruppen havde været god til kontakt med pressen, men følte sig også snart spændt for mediernes vogn med deres forventninger om gennem aktioner at skabe historier. En træthed herover fik også flere til at trække sig.⁵⁰

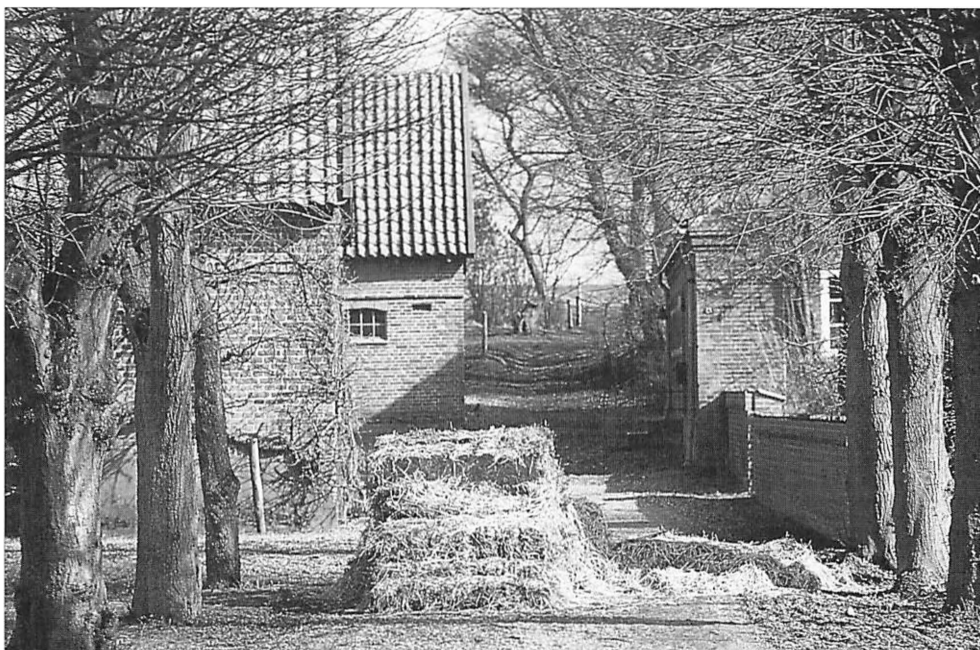
Hermed gled initiativet over til Nordjylland, hvor der havde dannet sig en lokal gruppe på omkring 40 landmænd efter at sønderjyderne havde været oppe at fortælle. Blandt disse var Anders Stenild, der selv ejede en større gård ved Hvorupgård i Vendsyssel. Han var i besiddelse af organisatorisk talent og var bl.a. med til at få tre franske bondeoprørere til et stort møde i Ålborg i slutningen af marts.⁵¹ På sam-

me tid skabte disse opmærksomhed omkring sig i hele den vestlige verden med deres rabiante aktioner, der truede med at blokere for at Frankrig og dermed EF kunne tiltræde en ny GATT-aftale og kunne åbne for mere import af landbrugsprodukter fra Østeuropa.

Med en nøje iscenesættelse af pressen var mødet med til at give indtrykket af at mere voldelige aktioner var på vej i Danmark. Også selv om Græsørdderne afviste de franske forslag om at hælde kartofler og gylle på motorvejene,

brænde halm af og gøre noget ved embedsmændenes haver. Indtrykket forstærkedes ved at Landbrugets Græsørdder kom i kontakt med et samtidigt "oprør" blandt fiskerne, der tydeligvis også følte at bægeret var fyldt når det gjaldt embedsmandskontrol og EF-reguleringer.

Det blev dog kun til enkelte aktioner, hvor den mest mediedækkede blev placeringen af store halmballer uden for en række politikeres bopæl. Men aktionen viste også at det langt fra



Landbrugets Græsørdder skabte megen presseomtale ved en aktion den 25. 3. 1993 rundt om i landet, hvor en række politikere fik væltet en halmballe af foran deres bopæl. Her er det gået ud over landbrugsminister Bjørn Westh. (Foto: Torben Stroyer, Jyllands-Posten)

var alle landmænd der delte Græsrøddernes ønske om mere synlige aktioner. I Vestjylland kom andre landmænd og fjernede halmballerne.⁵²

Med initiativet udgående fra Nordjylland blev Landbrugets Græsrødder efterhånden påvirket af mere lokale problemstillinger og personforhold. På samme tid førtes en indædt kamp i landbrugets top omkring det landmandsejede kreaturslagteri Dane-Beef. Formand her var Niels Busk, som også var formand for landets største landboforening, Aalborg Amts Landboforening. Da han blev fjernet fra sin post i slagteriet af landbrugstoppen på Axelborg, bragte det hele det nordjyske landbrug i kog, som så det som et anslag mod de menige landmænds mand. I kritisk holdning til landbrugstoppen blev der herefter ikke den store forskel mellem Landbrugets Græsrødder og landboforeningen. Et andet udslag af det nordjyske blev at den nye landbrugsorganisation, Erhvervsjordbruget der var afløseren for Tolvmandsforeningerne, bakkede meget op om Græsrøddernes krav. Lederen af Erhvervsjordbruget var Steen Reventlow-Mourier, der ligesom Anders Stenild var proprietær i Nordjylland. Som konservativ folketingskandidat måtte han som Stenild være kritisk indstillet over for de Venstre-dominerede landbrugsorganisationer.

Den 6. april indgik landbrugets organisationer, minus Erhvervsjordbruget, et forlig med landbrugsminister

Bjørn Westh om især en gældssaneringsordning. Aftalen medførte stærk kritik fra Landbrugets Græsrødder og blev betegnet som klart utilstrækkelig.⁵³ Men kritikken blev ikke fulgt op af aktioner. Medvirkende hertil var at alle fik travlt med at så. Anders Stenild blev nok i den følgende tid ofte kaldt ud til foredrag og deltog i flere debatmøder med landbrugets ledere, men nogen samlet protestbevægelse var der ikke mere tale om fra forsommeren 1993. På samme tid bedredes konjunkturerne også, og mange landmænd fik mulighed for i de følgende måneder at omlægge en del af deres højtforrentede lån.

Landbrugets Græsrødder er ikke officielt blevet nedlagt. Ledelsen bestående af folk fra Vendsyssel, Sønderjylland og Sjælland har i et kartotek ca. 1.000 navne stående, som de kan trække på hvis aktioner skulle være påkrævede. Men reelt har de bedrede udsigter for dansk landbrug fjernet oprørssaften fra Græsrødderne.

Fællestræk

Der kan peges på mange fællestræk mellem LR 80 og Landbrugets Græsrødder. I begge tilfælde var initiativtagernes og sympatisørernes egne aktiviteter afgørende, og ikke som hos interesseorganisationerne deres repræsentativitet og økonomiske ressourcer. Og netop afhængigheden af "oprørernes" aktivitetsniveau blev bevægelsernes achilleshæl. Begge leder-

grupper bestod af aktive landmænd med arbejdskrævende animalske produktioner. Da bevægelserne desuden opstod under svære tider for erhvervet, måtte det blive ekstra vanskeligt at afse tid til ulønnet græsrodsarbejde. Dette gjaldt i højere grad for LR 80 end for Landbrugets Græsrodder, da flere af lederne fra førstnævnte var i økonomisk uføre. Dette gjaldt ikke i særlig grad for Græsrodderne, hvor lederen, Anders Stenild, også havde fordel af at have to ansatte i sin bedrift. Desuden lettedes græsrodsarbejdet i høj grad af edb-teknologien.⁵⁴

Et andet fællestræk var at medierne spillede en uhyre vigtig rolle og virkede kompenserende for manglen på sekretariatsbistand og indflydelse via den korporative kanal. I en række tilfælde spillede medierne endda en selvstændig rolle ved nærmest at provokere græsrodderne til fortsatte aktioner. Græsrodderne blev hermed fanget i et spind, hvor medierne ud over at være tjenere for bevægelsesernes budskaber også blev herrer. For medierne behandlede ikke bevægelserne for deres skyld, men fordi det journalistisk set altid er en god historie, at manden på gulvet gør oprør mod det etablerede og at der laves aktioner. Herved blev krisebevægelserne tvunget ind i et reaktionsmønster, hvor kun fortsatte aktioner var interessante, hvis de ville bevare mediernes bevågenhed.

Endnu et fællestræk var initiativtagernes manglende politiske (og fore-

ningsmæssige) erfaringer. Ole Baadsgaard skilte sig ud ved tidligere at have været viceborgmester i Egedesminde i Grønland, ligesom det var af stor betydning at LR 80 kunne trække på erfarne folk fra Landsforeningen af danske Svineproducenter. Men flertallet i LR 80's ledelse var helt uden organisatoriske erfaringer. Det samme gjorde sig gældende med Landbrugets Græsrodder, hvor en enkelts placering som menigt medlem af et kvægbrugsudvalg var det meste Græsrodderne kunne drive det til af politisk-fagligt arbejde.

Det synes i øvrigt at være et yderligere karakteristikon at mange af græsrodslederne og deres sympatisører politisk ikke stemte som hovedparten af vedkommende sociale grupper. Det er velkendt at der i de sidste hundrede år har været nære bånd mellem partiet Venstre og landboforeningerne og andelsorganisationerne. Det har således vist sig ret vanskeligt for ikke-venstrefolk at opnå topposter inden for landbruget. I og med at græsrodsorganisationerne inden for landbruget også opstod som en kritik af de etablerede organisationer, var det naturligt at mange af græsrodslederne ikke følte sig hjemme i Venstre. Ole Baadsgaard blev således folketingskandidat for Centrumdemokraterne, og det samme blev formanden for LR 80-støtteforeningen, Henning Nielsen, Bramming. I det 29 mand store repræsentantskab var der også en større poli-

tisk spredning end normalt for landbruksledere, idet 5-6 bekendte sig til Socialdemokratiet og SF og 3-4 medlemmer til Fremskridtspartiet.⁵⁵

For Landbrugets Græsørdder foreligger ingen oplysninger om politisk tilhørsforhold, ud over at Anders Stenild er konservativ og vurderer at langt hovedparten af sympatisørerne stemmer på et af de tre borgerlige partier, VKZ.

Til sidst er der spørgsmålet om de to krisebevægelser visioner og opfattelse af landbrugets samfundsmæssige placering. Ser vi tilbage på LS i 1930'erne, havde den et klart restaurativt sigte: Bondestanden som udtryk for ryggraden i det danske samfund var truet på eksistensen. Derfor måtte staten og de andre samfundsgrupper træde hjælpende til for at genskabe det bærende element i den nationale økonomi og kultur.

LR 80 og Landbrugets Græsørdder kan ikke ses som udtryk for den samme agrariske Blut und Boden filosofi og dermed som forsvarere af det traditionelle bondebrug, hvad der ellers ikke ville være usandsynligt. Torben Bager ser således landbrugskrisen 1979-82 som et udtryk for en krise for bondebruget, idet familielandbruget tendentielt erstattes af enkeltmandsbrug og egentlige kapitalistiske landbrug i den ene ende og deltidsbrug i den anden.⁵⁶

Hverken LR 80 eller Landbrugets Græsørdder slår imidlertid til lyd for

det traditionelle familielandbrug, og begge ser landbruget som en sektor blandt andre i samfundet. For dem handler det først og fremmest om at sikre især yngre, animalske producenters overlevelse. De fleste af lederne i de to bevægelser havde/har ægtefæller der var udearbejdende. Idealet for disse landmænd var/er ikke en genskabelse af det traditionelle bondebrug, men et rentabelt landbrug der kan bære ansættelse af 1-2 medhjælpere, således at familien kan leve et så almindeligt lønmodtagerliv (= friweekender og ferier) som muligt. Kravet for begge bevægelser var dermed ikke en særstilling for landbrug men en ligestilling med andre erhverv.

Der kan naturligvis også peges på en række punkter hvor de to bevægelser adskiller sig fra hinanden. I og med at krisen i slutningen af 70'erne var mere bredtvirkende end i begyndelsen af 90'erne blev opbakningen til LR 80 og dens mødeaktiviteter også noget større end hos Landbrugets Græsørdder. Ambitionsniveauet blev også højere og resulterede snart i ønsket om at blive en egentlig interesseorganisation, hvad der aldrig blev nogen intention hos lederne i Landbrugets Græsørdder. Sidstnævnte blev heller ikke i sine handlinger så rabiater om end ordvalget med trusler om aktioner lød identisk. I det hele taget var afstanden mellem Græsørdderne og de etablerede organisationer ikke så stor som tilfældet var med LR 80.

En anden forskel var at hvor LR 80-lejerne primært var svineproducenter var Landbrugets Græsrodder overvejende mælke- og kvægproducenter, som alle sad på gårde uden store økonomiske problemer. Og modsat LR 80 manglede Græsrodderne folk med lyst til vedholdende at lave røre og bruge tiden på organisatorisk arbejde.

Græsrodsbevægelser?

Hos mange betragtes LR 80 og Landbrugets Græsrodder som typiske eksempler på græsrodsorganisationer. Og der er da heller ikke tvivl om at de i deres form indeholder en række karakteristiske træk for den type bevægelser: De opstod spontant, havde en løs organisatorisk struktur, kunne ikke afgrænse medlemskredsen præcist, og deres vigtigste ressource var medlemmernes aktivitet. Karakteristisk nok havde de fleste af initiativtagerne også kun ringe tradition for politisk og faglig aktivitet.⁵⁷

Ser vi imidlertid på de to krisebevægelser indhold, rejser det en diskussion om hvorvidt de kan holde vand over for en videnskabelig diskussion af græsrodsbegrebet. Denne diskussion vil ikke blive taget her, men kun blive antydet. Spørgsmålet er nemlig om græsrodsbegrebet udvandedes, når det

også omfatter grupper som gør oprør mod deres erhvervsmæssige forhold og mod deres egne interesseorganisationer? Er der så ikke snarere tale om oppositionsgrupper, på samme måde som der inden for fagbevægelsen i slutningen af 70'erne var et såkaldt formandsinitiativ med Preben Møller Hansen i spidsen vendt mod de socialdemokratisk dominerede fagorganisationer?

Betegnelsen "græsrodsbevægelse" er normalt forbeholdt enkeltsagsbevægelser bestående af folk bosat i byerne og med en kritik rettet mod forhold uden for deres arbejdssituation. Men med de to behandlede krisebevægelser er genstandsfeltet græsrodsaktiviteter uden for byerne hos selvstændige, hvis hele sociale og bolig-mæssige forhold er vævet tæt sammen med deres arbejde og økonomiske forhold. Hermed må det også først og fremmest blive overordnede politisk-økonomiske faktorer som er udløsende og med aktiviteter rettet mod hele landet og ikke kun en snæver lokalitet. Disse forskelle viser dels behovet for at se på græsrodsbegrebet igen, og dels at man ikke ukritisk skal betegne alt hvad der opstår spontant nedefra som græsrodsbevægelse.

NOTER:

1. Flg. er blevet interviewet i løbet af august 1994: Radiotelegrafist Ole Baadsgaard, Lyngby, talsmand for LR 80 1979-83. Gdr. Jørgen Laursen Vig, Rask Mølle. Medlem af ledergruppen 1979-80 samt i bestyrelsen for Landsforeningen af danske Svineproducenter. Gdr. Henning Nielsen, Bramming. Formand for LR 80's repræsentantskab og for Landsforeningen af danske Mælkeproducenter. Agronom Mogens Nielsen, regnskabskonsulent i Haderup og Omegns Landboforening frem til 1983. Var stærkt involveret i ledergruppens arbejde. Proprietær Anders Stenild, Vroue, talsmand for Landbrugets Græsrodde. Gdr. Jens Lykou Petersen, Løgumkloster. En af de sønderjyske initiativtagere. Tak til Jørgen Laursen Vig, Henning Nielsen og Anders Stenild for deres udlån af diverse materiale vedr. de to krisebevægelser.
2. *Betænkning 941/1981 fra Udvalget vedrørende landbrugets finansierings- og skatteforhold m.m.*, s. 33.
3. *Betænkning nr. 795/1977, "En fremtidig landbrugspolitik"*.
4. *Bet. 941/1981*, s. 54.
5. Johan Kjølhede Overgaard: *Landbrugsorganisationernes styrke og indflydelse i samspillet med regeringen, specielt som det er kommet til udtryk under de seneste års landbrugskrise*, upubliceret speciale, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, 1982, s. 81.
6. Esben Vilshammer: *Struktur og bevægelse i dansk landbrug. En analyse af den økonomisk-sociale baggrund for landbrugsbevægelsen LR 80*, upubliceret kandidatafhandling, Sociologisk Institut, 1988, s. 106.
7. Tvangsauktionsfrekvensen var 1,0 % under sit højeste i 1930'erne (2.029 ud af 205.000 ejendomme), medens den i 1981 nåede op på 1,4%. Karsten Kyed og Carl Thomsen: "Landbruget i 1981", *Tidsskrift for Landøkonomi*, 1982:1/2, s. 27.
8. Jens Grøn, Torben Bager og Villy Søgaard: *Udviklingen i ældre landbrugeres økonomiske forhold*, Esbjerg, 1984.
9. Jordbrugsøkonomisk Institut konkluderer i en undersøgelse over *Indkomstforskelle i landbruget – udvikling og årsager*, Meddelelse nr. 31, 1980, at "Hovedparten af forklaringen ligger i et generelt lavt effektivitetsniveau i de laveste indkomstgrupper" (s. 32).
10. Torben Bager: *Tvangsauktionerne i landbruget – et bondeslutspil?*, Esbjerg, 1983, s. 40.
11. Carsten Jensen: *En analyse af protestbevægelsen – Landbrugs Reform 1980 – med henblik på en forståelse af de økonomiske, politiske og organisatoriske problemer landbrugssektoren oplevede i slutningen af 1970'erne*, upubliceret speciale, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, 1982, s. 40. Dette speciale har sin store værdi ved at Carsten Jensen her gennemførte et interview med LR 80's leder Ole Baadsgaard den 5.12. 1980, altså samtidig med begivenhederne.
12. Flemming Just: "Producentforeninger i dansk landbrug", *Tidsskrift for Landøkonomi*, 1991:4.

13. På forhånd havde Ole Baadsgaard diskuteret denne mulighed med en anden yngre landmand fra Haderup, og under generalforsamlingen ringede Baadsgaard og fik ham til at reservere kroen. Interview med Ole Baadsgaard den 10.8.1994.
14. Carsten Jensen, 1982, s. 41, med henvisning til *Skive Folkeblad* 11.10.1979. Interview med Jørgen Laursen Vig.
15. Carsten Jensen, 1982, s. 88. Interview med Mogens Nielsen og Ole Baadsgaard. Tilsyneladende var det kun dagbladet *Børsen* der kunne se en sammenhæng mellem LR 80 og LS. I en skarp leder den 5. november 1979 hedder det: "...LR 80's lighed med LS fra 1930'erne går imidlertid på den militante kurs, initiativtagerne lægger op til og med den foragt for de etablerede landboorganisationers særdeles dygtige og effektive pressionsarbejde, de udtrykker. Der er noget skræmmende ved den ekstreme og udenomsparlamentariske ånd i dele af landbruget, der her blotlægges". Skarpheden blev ikke mindre af at lederen var skrevet af Johannes Bøggild, der tidligere havde været chefredaktør på *Landsbladet*, Landboforeningernes ugeblad. Se *Jyllandsposten* 11.11.1979.
16. Carsten Jensen, 1982, s. 44.
17. *Hyologisk Tidsskrift*, 1979, nr. 11.
18. Se formanden, Christen Sørensen, afvisning i *Landbrugsmagasinet*, 1979, nr. 45.
19. Jordbrugsøkonomisk Institut: *Meddelelse nr. 31*, s. 36.
20. *Jyllandsposten*, 29.12.1979 og 9.1.1980.
21. Carsten Jensen, 1982, s. 87.
22. *Jyllandsposten* 13.3.1980.
23. *Jyllandsposten*, 18.4.1980.
24. *Jyllandsposten*, 11.4.1980. Erhvervsrådet blev oprettet med Arbejderbevægelsens Erhvervsråd som forbillede. En bror til en af LR 80 lederne var direktør i AER og arrangerede et besøg her for LR 80. Interview med Ole Baadsgaard.
25. *Jyllandsposten*, 14.5.1980.
26. *Effektivt Landbrug*, 1980, nr. 14.
27. *Effektivt Landbrug*, 1980, nr. 16; interview med Henning Nielsen.
28. Interview med Ole Baadsgaard.
29. Carsten Jensen, 1982, s. 55. Ministeriets afvisning forhindrede dog ikke at Ole Baadsgaard havde flere uformelle møder med landbrugsminister Bjørn Westh (interview med Mogens Nielsen).
30. *Vejle Amts Folkeblad*, 14.7.1980.
31. Interviews med Jørgen Laursen Vig, Henning Nielsen og Mogens Nielsen.
32. *Vestkysten*, 16.7.1980; *Politiken*, 1.11.1980.
33. *Vestkysten*, 29.7.1980.
34. *Medlemsorientering*, nr. 30, nov. 1981.
35. *Beretning*, De danske Landboforeninger, 1980-81, s. 42.
36. Carsten Jensen, 1982, s. 104.
37. *Mælkeproducenten*, 1981, nr. 1; interview med Henning Nielsen.
38. *Jyllandsposten*, 26.7.1980.
39. Særudgave af *Landsbladet*, 7.5.1980.
40. *Aktuelt*, 20.7.1980.
41. *Landøkonomisk Oversigt*, 1993, s. 43-50.
42. *Beretning*, 1993, De Danske Landboforeninger, s. 42f.
43. Når tørken kunne afspejles så hurtigt i tvangsauktionstallene skyldtes det en strammere praksis, og at realkredit- og pengeinstitutterne førte en mere restriktiv udlånspolitik.
44. Statens Jordbrugsøkonomiske Institut: *Heltidslandbrugets økonomi 1992/93*

- samt resultater fra deltidslanbruget, Serie E, nr. 12, 1994.
45. *Beretning 1993*, De Danske Landboforeninger, s. 40-42.
 46. *Landsbladet*, 1993, nr. 3.
 47. Interview den 4.8.1994 med Bendix Nielsen, formand for Landboforeningen for Vestslesvig, og med gdr. Jens Lykou Petersen, Løgumkloster, en af initiativtagerne til Landbrugets Græsørder.
 48. Thomas Hansen i *Landsbladet*, 1993, nr. 3. Landbrugets Græsørder fik senere et konsulentfirma til at foretage en undersøgelse, som viste at halvdelen af de 200 interviewede landmænd var utilfredse med Landbrugsraadets varetægelse af deres interesser, og omkring halvdelen ønskede et direkte valg af lederne til landbrugstoppen. Torben Larsen Konsulentfirma: *Undersøgelse vedr. landmændenes holdninger til organisationerne*, September 1993.
 49. Fl. Just: "Bøndernes egne græsørder", Kronik i *Politiken*, 14.4. 1993. Se også *Landsbladet*, 1993, nr. 4.
 50. Interview med Jens Lykou Petersen, 4.8. 1994.
 51. *Landsbladet*, 1993, nr. 12.
 52. *Landsbladet*, 1993, nr. 13; interview med Anders Stenild 4.8. 1994.
 53. Et år senere skulle gældssaneringsordningen vise sig at være en succes, idet en del flere landmænd end forventet søgte, og de hjemtog næsten dobbelt så meget i lavtforrentede lån end beregnet. *Landsbladet*, 1994, nr. 32.
 54. Anders Stenild: "Vi havde ikke været i stand til at informere og indsamle penge uden EDB". Mange af Græsørderne investerede i fax for at lette kommunikationen og for hurtigt at kunne iværksætte aktioner. Interview med Anders Stenild og Jens Lykou Petersen.
 55. Carsten Jensen, 1982, s. 96f.
 56. Bager, 1987, s. 141.
 57. For en diskussion omkring karakteristika for græsørdsbevægelser, se Peter Gundelach: *Græsørder er seje! en bog om græsørdsorganisationer, organisationsformer og modstandere*, Forlaget Politica, Århus, 1980, s. 15-26.